

Dagboek van Grenadier
Halbe Tjepkema
Krijgsgevangene No. 105713

Bewerking
E. van der Most

STING

INHOUDSOPGAVE.

1. Inleiding door de bewerker.	3
2. Personalìa.....	6
3. Lijst van personen die voorkomen in het dagboek.....	7
4. Periode Amersfoort van 31 mei 1943 tot 2 juni 1943.....	9
5. Periode Altengrabow van 2 juni 1943 tot 4 juli 1943.....	12
6. Periode Mühlberg van 4 juli 1943 tot 17 juli 1944.....	24
7. Periode Leipzig Kdo 269 van 17 juli 1944 tot 16 december 1944.....	84
8. Periode Leipzig Kdo 231 van 16 december 1944 tot 14 april 1945.	101
9. De terugreis.	106
10. Lijst van Nederlandse krijgsgevangenen in Kdo 269 / 231.	115

1. Inleiding door de bewerker.

Het voorliggende dagboek bestaat uit twee delen. Het eerste deel is door Halbe Tjepkema samengesteld uit een verzameling van dagelijkse aantekeningen, die door hem tijdens de krijgsgevangenschap werden gemaakt. Dit eerste deel van het dagboek is in 2000 met een typemachine door zijn zoon Halbe Tjepkema uitgewerkt. Een exemplaar van dit uitgetypte dagboek werd ter beschikking gesteld aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie te Den Haag (NIMH, collectie Mojet). De bewerker heeft dit eerste deel van het dagboek uitgebreid met een klein aantal brieven en foto's.

Het tweede deel van het voorliggende dagboek bestaat in hoofdzaak uit de brieven die door Halbe Tjepkema aan zijn vrouw en zoon zijn gestuurd. De brieven die Halbe in krijgsgevangenschap ontving zijn verloren gegaan. De bewaard gebleven brieven en foto's werden voor bewerking ter beschikking gesteld door de familie Tjepkema. Halbe heeft in de oorlogsdagen wel een tweede dagboek bijgehouden, maar dat is niet bewaard gebleven. De uitgewerkte brieven geven gelukkig een goed beeld van zijn belevenissen.

Het totale dagboek van Halbe Tjepkema geeft het dagelijkse leven weer in de kampen Stalag XI-a Altengrabow en Stalag IV-b Mühlberg. De tijd die hij na zijn verblijf in Mühlberg doorbracht in een aantal arbeidskommando's te Leipzig, is vooral in de brieven beschreven.

Door zoon Halbe Tjepkema Sr. is in september 2000, na een bezoek aan de voormalige kampterreinen en Arbeitskommando's, een exemplaar van het door hem uitgewerkte dagboek (het eerste deel) overhandigd aan de kampcommandant van Altengrabow. Het dagboek heeft als kopie, daarna 15 jaar onderdeel uitgemaakt van de collectie van de heer Udo Geissler, Mühlenstrasse 6, 39279 Loburg.

Na afloop van de presentatie van het boek "Das Stalag XI A Altengrabow 1939-1945", van Paul Kannmann (uitgave door de Stiftung Gedenkstätten Sachsen-Anhalt, Mitteldeutscher Verlag, 2015, ISBN 978-3-95462-545-1) en een daaropvolgend bezoek aan de Truppenübungsplatz Altengrabow, heeft de heer Udo Geissler, mij in 2015 verzocht om het dagboek van Halbe Tjepkema (meer precies het eerste deel, dus zonder de brieven) uit te werken.

De voorliggende bewerking is tevens vervaardigd als een onderdeel van een studie naar de krijgsgevangenen Nederlandse officieren, onderofficieren en manschappen en is in de eerste plaats bedoeld als **een intern stuk**, voor eigen gebruik dat **niet voor verdere publicatie** is bedoeld.

Bij de bewerking zijn onvolledige zinnen (zinnen zonder persoons-aanduiding of werkwoord) door mij aangevuld. Afkortingen zijn uitgeschreven en oud-Nederlandse schrijfwijzen (woorden en samenstelling van zinnen) zijn veranderd in gangbaar Nederlands. Dit is met name gedaan om het dagboek eenvoudiger te kunnen vertalen, maar er is daarbij wel voor gewaakt om de strekking van het origineel geen geweld aan te doen.

Belangrijke gebeurtenissen zijn in het onderstaande **vet** gedrukt.

Waar mogelijk zijn vermelde tijdstippen zoals 1 uur veranderd in 01.00 of 13.00 uur. Middels voetnoten zijn door de bewerker soms verwijzingen naar bronnen opgenomen. Daarbij is gebruik gemaakt van onder meer:

- bronnen uit het Nationaal Archief en met name de daarin aanwezige gegevens over de krijgsgevangenen Nederlandse Officieren in de zogenaamde "Ab- und Zugangslisten" in de collectie Krijgsgevangenen.
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Collectie Krijgsgevangenen, nummer toegang 2.13.98 inv042 ab- und zugang Stalag XI-a Altengrabow.
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Collectie Krijgsgevangenen, nummer toegang 2.13.98 inv043 ab- und zugang Stalag XI-a Altengrabow, zugang stalag II-d.
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Collectie Krijgsgevangenen, nummer toegang 2.13.98 inv173 ab- und zugang Stalag XI-a Altengrabow.
- "Onder de vlaggen van Zweden en het Rode Kruis", David Jan Smit, 1996.
- Het boek "Prikkelraad", samengesteld door Bob Entrop en Joh. Mulder.

De tekst van het dagboek is gezet in Arial, de tekst van de brieven is gezet in het lettertype Times new Roman. Door de bewerker aangebrachte toevoegingen zijn tussen haakjes en *schuin* gezet.

Copyright

De rechten op het originele dagboek berusten bij de familie Tjepkema.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestanden en / of openbaar worden gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het uploaden van (delen van) deze uitgave naar websites als www.anzdoc.com, www.ecitydoc.com en andere vergelijkbare websites en daarmee het digitaal beschikbaar stellen van (delen van) deze publicatie aan derden, is expliciet NIET toegestaan en wordt beschouwd als een overtreding van de auteurswet.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van afbeeldingen te achterhalen.

Zij die in dit verband niet konden worden benaderd, kunnen zich met de uitgever in verbinding stellen. Hoewel de grootst mogelijke zorg is besteed aan de samenstelling van dit boek, kan de uitgever geen aansprakelijkheid aanvaarden voor eventueel in deze uitgave voorkomende onjuistheden.

E. van der Most ©
Gouda 10 juni 2020

Het dagboekje dat, verstopt in de zool van een hoge schoen, naar Nederland werd gestuurd (collectie H. Tjepkema).

3. Lijst van personen die voorkomen in het dagboek.

Nederlandse krijgsgevangenen

Beverwijk, Evert Albertus	(Kgf. 104241),	Wachtmeester bij 6 Regiment Artillerie.
Drumpt, Arien van	(Kgf. 107518),	Sergeant bij 12 Regiment Infanterie en onderwijzer in Groningen.
Entrop, Christiaan Johannes,	(Kgf. 106853),	Sergeant bij Regiment Jagers, schrijver van het boek "Prikkeldraad".
Fransdonk, Wilhelmus Johannes,	(Kgf. 107529),	Sergeant-Majoor bij 5 Regiment Infanterie, is dienstplichtig soldaat m.a. en vertegenwoordiger bij Gescher en Kemper, Hagenaar.
Giessen, Dr. Hendrik J. van der,	(Kgf. 31978),	Staf-arts die tijdelijk in Mühlberg gestationeerd was. Wordt in dagboek Verhulst "H.J. van der Grezen genoemd".
Hartman Jansen	(Kgf.?), (Kgf.?),	onderwijzer Dr Kanesschool. Cypresstraat (kennis Pa), doet aan geestelijke verzorging.
Klippel, Adam Z.H. (Harry),	(Kgf. 107583),	Sergeant bij 5 Regiment Infanterie, Amsterdammer, die zo'n beetje chef van de Hollandse keukenspieten is.
Kluis Ds. (A.T.W.).		Geestelijke die vrijwillig naar Mühlberg ging, afkomstig uit Rotterdam.
Lewis, J.R.H.	(Kgf.105967),	Sergeant overleden op 15-8-1943 in Mühlberg, hartverlamming, 26 jaar, 8 maanden getrouwd.
Mul, Evert G.,	(Kgf. 106008),	Sergeant bij Regiment Grenadiers en collega bij Centraal Beheer.
Oomen, Johannes (Jan),	(Kgf. 98313),	Sergeant bij 13 Regiment Infanterie, Maastrichtenaar.
Ouwendijk, W. (Willie) A.,	(Kgf. 105712),	Soldaat bij Regiment Grenadiers, vaste slapie van Halbe in Altengrabow.
Reijssen, T. H. (Theo) van,	(Kgf. 104073),	Sergeant Fourier bij 7 Regiment Infanterie.
Rietbroek, Hendrikus,	(Kgf. 98399),	Soldaat bij Regiment Grenadiers, uit de Fahrenheitstraat in Den Haag.
Starre, Hans Pieter van der, Terlaak Poot, Dominee (L.D.) Tolboom, Freddie	(Kgf. 98852), (Kgf. 271380), (Kgf. 106130),	Soldaat bij 3 Regiment Infanterie. veldprediker. Soldaat bij Regiment Grenadiers, overleden in Altengrabow aan een maagperforatie.
Uchtmann, Nico	(Kgf. 104288),	Sergeant bij een Regiment Artillerie, Amsterdammer, mijn

Valten, F.A. (Guus)	(Kgf. 105470),	speciale vriend, Chef Hollandse Aufnahme. Violist en leider van het Guus Valten orkest en jazz showband. Speelde in jaren '30 trombone in Groninger Orkest. Na de oorlog bij het Metrople Orkest.
Vries, de	(waarschijnlijk Kgf. 107591),	Rotterdammer. Heeft groothandel in koloniale waren.
Wijnen, Mattheus	(Kgf. 105711),	Sergeant bij Regiment Grenadiers.
Winter, de	(Kgf. 105888),	Soldaat bij Regiment Grenadiers, Hollander, Hagenaar, 2 dagen getrouwd, toen hij gevangen genomen werd.
Zadelhoff, Cornelis Albertus van,	(Kgf. 98755),	Soldaat bij 8 Regiment Infanterie.
Zarkel, Jacob,	(Kgf. 106783),	Sergeant-majoor bij Regiment Jagers.
Zorn, Dirk	(Kgf. 108086),	Sergeant bij 4 Regiment Infanterie.

Buitenlandse krijgsgevangenen

Butakowski, Serviër.

Mitard, Franse architect in Parijs, mijn slapie in Mühlberg.

Mouasan, Fransman, chef van de gehele afdeling, notaris in Bretagne.

Rouillard, Fransman, Carillonist, was in Holland onder andere gast van Vincent.

St. Laurent, jonge Fransman.

Szlakowski, Poolse vertrouwensman, slapie aan de andere kant.

Timtschenko, Serviër en Russische tolk.

Vandeweghe, Constant. Fransman en is onderdirecteur van de Parijse Metro.

Very, Fransman.

Familie en kennissen

Annie, de verloofde van Freddie Tolboom.

Bokhorst.

Both, handelaar in tabak uit Stolwijk.

Bruijn, Cor, medewerker van de Rotterdamse Bank.

Graaff, dokter van der.

Holthe, van, collega van Centraal Beheer.

Kik / Kikkie, koosnaam voor de vrouw van Halbe.

Kinsbergen, van, collega van Centraal Beheer.

Mars, zwager.

Roo, Wim de, stuurde een pakket met sigaren.

Rook, de, collega van Centraal Beheer.

Starre, van der, kennissen uit Gouda.

Troonisch, collega van Centraal Beheer.

Uchtmann, Tiny, de vrouw van Nico Uchtmann.

Vader en moeder Sizoo, schoonouders.

4. Periode Amersfoort van 31 mei 1943 tot 2 juni 1943.

BEKENDMAKING
inzake de terugvoering
in krijgsgevangenschap
Personeel van Reg. Grenadiers opgeroepen

Ten vervolge op de op 29 April 1943 in de dagbladders gepubliceerde bekendmaking van den Wehrmachtbefehlshaber in den Nederlanden betreffende terugvoering in krijgsgevangenschap van de voormalige Nederlandsche weermacht worden, bij deze, voor aanmelding opgeroepen:

Het dienstplichtig en reserve-personeel beneden den rang van officier van het regiment Grenadiers en alle in de jaren 1939 en 1940 uit dit regiment voortgekomen oorlogsonderdeelen, voor zoover bedoeld personeel in Mei 1940 in werkelijken militairen dienst was.

Bedoeld personeel moet zich melden in het „Wehrmachtlager“ te Amersfoort, Zonnebloemstraat, en wel:
degenen, die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 29 Mei 1943,
degenen, die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 1 Juni 1943, op beide dagen tusschen 8 en 12 uur.

Bij de aanmelding moeten worden overgelegd het persoonsbewijs, de distributiestamkaart en voor zoover mogelijk militaire identiteits-papieren.

In de landelijke dagbladen verschenen in mei 1943 advertenties voor het oproepen van Nederlandse onderofficieren en soldaten van steeds verschillende legeronderdelen. De bedoeling was ditmaal duidelijk -in tegenstelling tot de oproeping van de officieren in mei 1942- de mannen zouden worden teruggevoerd in krijgsgevangenschap. De bovenstaande advertentie die verscheen op 25-5-1943, had betrekking op Halbe Tjepkem. Als soldaat bij het Regiment Grenadiers en geboren in 1905, diende hij zich op 1 juni 1943 te melden in Amersfoort.

Dinsdag 1-6-1943

Vertrek uit Den Haag. Vader en moeder Sizoo (schoonouders) en Mars (zwager) zijn naar het station gekomen. Er staat een trein klaar, die om 10.01 uur rechtstreeks naar Amersfoort rijdt en speciaal voor de krijgsgevangenen is bestemd.

Op het station van Gouda staat de familie van der Starre te wuiven. Het doet mij goed dat ze eraan gedacht hebben. De trein arriveert om ruim 11.00 uur in Amersfoort.

Het meldingskamp blijkt te liggen op ongeveer drie kwartier lopen van het station. De stationskruiers laten speciale paard en wagens voor de bagage naar het kamp rijden. Gezien het gewicht van mijn bagage, heb ik daar natuurlijk gebruik van gemaakt. Maar door de grote drukte wordt het toch pas 14.00 uur voor mijn koffers aankomen en ik me dus binnen de poorten kan begeven.

natuurlijk geen sprake. Van eten des te meer, omdat we die dag geen warm eten hebben gehad.

's Avonds krijgt ieder hevige behoefte aan water, wat natuurlijk niet kan worden verstrekt. Pas om middernacht wordt in Oldenzaal toegestaan, dat spoorwegmensen onder militair toezicht de flessen met water vullen.

Amersfoort 1-6-1943

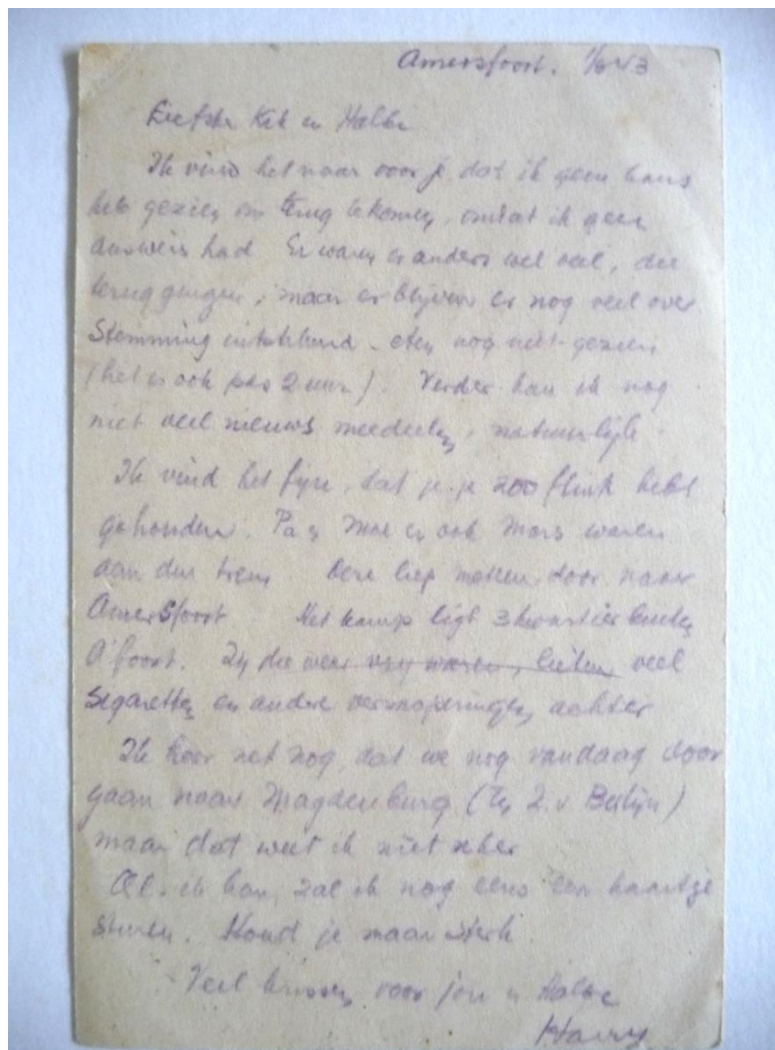
Liefste Kik en Halbe

Ik vind het naar voor je, dat ik geen kans heb gezien om terug te komen, omdat ik geen Ausweis had. Er waren er anders wel veel, die teruggingen, maar er blijven er nog veel over. Stemming uitstekend. Eten nog niets gezien (het is ook pas 2 uur). Verder kan ik nog niet veel nieuws meedelen natuurlijk. Ik vond het fijn dat je je zo flink hebt gehouden, Pa en moe en ook Mars waren aan de trein. Deze liep meteen door naar Amersfoort. Het kamp ligt 3 kwartier buiten Amersfoort. Zij die weer vrij waren, lieten veel sigaretten en andere versnaperingen achter. Ik hoor net nog, dat we nog vandaag door gaan naar Magdenburg (ten zuidwesten van Berlijn), maar dat weet ik niet zeker.

Als ik kan zal ik nog eens een kaartje sturen. Houd je maar sterk.

Veel kussen voor jou en Halbe

Harry

Briefkaart van 1-6-1943

5. Periode Altengrabow van 2 juni 1943 tot 4 juli 1943.

Woensdag 2-6-1943

We hebben allen wat gelegen, maar niemand heeft geslapen. 's Nachts staan we enige tijd stil in Bentheim. Het weer wordt fraai. Door een prachtig landschap rijden we via Osnabruck, Hameln en Maagdenburg, waar we 's middags aankomen en een paar uur moeten wachten. Natuurlijk nog steeds in de gesloten wagon.

Pas in de namiddag komen we op de plaats van bestemming aan, Altengrabow, gelegen aan een zijlijntje. Van het dorpje zelf krijgen we bijna niets te zien. Eindelijk gaan de wagons open en mogen we eruit. We worden opgewacht door een ring van soldaten, met het geweer in de aanslag. Het blijkt dat we in het eerste deel van het kamp zullen worden ondergebracht.

Paardenstallen in Altengrabow.

Interieur van een stal tijdens bezoek in 2000 (foto H. Tjepkema).

Het kamp Altengrabow heeft, zoals wordt beweerd, een oppervlakte van 70 Km. Ons deel bestaat uit een aantal stallen. Ze zien er vrij behoorlijk uit en zijn van steen opgetrokken. Elke barak bestaat uit drie delen, terwijl in elk deel 200 man moet worden ondergebracht. In het midden van de barak is een looppad. Aan beide zijden van het looppad zijn stellingen getimmerd. Dat zijn onze verblijf- en slaapplekken. Het vervelende is dat je niet rechtop kunt zitten want je ligt met drie rijen boven elkaar. Bij het liggen moeten we als lepeltjes in een doos plaatsnemen, want ieder heeft zowat 50 centimeter ruimte om te liggen. Alleen onze dekens mogen we voor die eerste nacht meenemen naar een stal waar we moeten slapen. Ieder moet eerst worden ontluisd voordat hij zijn barak in mag.

Tevens wordt ons medegedeeld dat we hier slechts hoogstens veertien dagen zullen blijven, omdat Altengrabow een doorgangskamp is. (Nu, na vier weken, zijn we er nog).

Positie van de voormalige paardenstallen (de rode rechthoek), ten opzichte van de huidige topografie (bron: mededeling Wim Ruyten Kgf. 105260, september 2015, op een ondergrond van Garmin). De stallen zijn rond 2000 gesloopt (bron Google Earth opname 2000). Ter plaatse bevond zich in september 2015 een wildgroei aan hakhoutbosjes waartussen nog spaarzame resten van betonvloeren aangetroffen konden worden.

Die eerste avond zien we een hele stoet Russinnen, misschien wel achthonderd. Hoe ze hier komen weten we niet. Ze schijnen hier in de buurt in een fabriek te werken ¹). Later zien we ze nog dikwijls.

¹ De Russinnen waren geen Krijgsgevangenen, maar werden uit een concentratiekamp hierheen gebracht. Ze werden mogelijk ingezet, om in de aangrenzende munitiefabriek (Munitions Anstalt) van Altengrabow of een andere munitiefabriek in de nabijheid van Altengrabow te werken. Uit andere bronnen is bekend dat de Russinnen in Altengrabow rood haar hadden, wat zou kunnen wijzen op het werken met springstoffen.

Verder zijn hier een groot aantal Russische, Belgische en Franse krijgsgevangenen. Er zijn erbij die hier al enige jaren zitten. Er is hier een ongelofelijke hoeveelheid prikkeldraad verwerkt. Om elke drie barakken loopt een dubbele omheining. Op vele punten zijn op palen gebouwde uitkijkposten, waarin een permanente bewaking zit met mitrailleurs en schijnwerpers. **In ons deel van het kamp zitten bij onze aankomst nog achthonderd beroepsofficieren.** Ze zitten hier al vier weken ²). Ongeveer duizend mannen zijn inmiddels naar Straatsburg gestuurd. De achterblijvenden hebben vandaag geen middageten gehad als straf voor het zingen van Nederlandse liederen. Ze springen letterlijk tegen het prikkeldraad op van de honger. We gooien wat brood waar ze om vechten. De eerste indruk is dus niet opwekkend. Op de slaappleaatsen liggen we zo maar op het hout. Door de oververmoeidheid slagen we er toch in om in slaap te vallen.

Donderdag 3-6-1943

Vandaag is het Hemelvaartsdag. Om 04.00 uur zijn we gewekt omdat we moeten baden. Ondertussen worden de kleren en dekens ontluisd. Dit geschiedt eveneens in het badhuis, waar dat alles in een afgesloten kamer wordt gebracht waarin de lucht op hoge temperatuur wordt gebracht. Het baden gaat met 50 man tegelijk in een badruimte waarin vijftwintig douches zijn. Twee man onder een douche. Het badpersoneel bestaat uit Russische krijgsgevangenen. Nadat we in bad zijn geweest gaan we onze koffers halen. Deze moeten we naar een met prikkeldraad afgezet sportterrein brengen. Ze worden door Duitse onderofficieren onderzocht op de aanwezigheid van wapens, kompassen, atlanten of kaarten en zaklantaarns. Van nu af wordt het broodrantsoen gesteld op driemaal per week een zesde en viermaal per week een zevende brood per man. Dat is dus ongeveer vier centimeter.

Het middageten wordt tussen 11.00 en 12.00 uur uitgereikt. We halen het bij de keuken. Ook daar weer Russisch personeel. De keuken ziet er tamelijk zindelijk uit. Per man ontvangen we een liter aardappelsoep met wat stokvis erdoor gekookt. Ook worden we nu geregistreerd en krijgen we een herkenningsplaatje. Mijn nummer is voortaan 105713.

De beroepsonderofficieren hebben een soort zangkoortje, dat 's avonds aan de andere kant van het prikkeldraad enkele nummers ten beste geeft. Het zangkoortje staat onder leiding van een korporaal Hoornblazer. Het klinkt goed.

Zoals ik al zei bestaat elke afdeling uit drie barakken, met prikkeldraad omrasterd. Verder bevindt zich binnen deze omrastering nog een zanderig sportveldje waarop je wat heen en weer kunt wandelen en waarop we 's morgens appèl moeten houden. Dan is er ook nog een lange houten schuur, de latrine. Als het nodig is ga je maar op het lage muurtje zitten en het komt vanzelf in een kuil terecht.

Soms zitten we met zo'n vijftwintig man en naast elkaar. Het is een vieze boel.

² Dit is de reeks Kgf 104001 tot en met 105645 (circa 1500 man !) en een bont mengsel van overwegend Sergeanten en Korporaals artilleristen, huzaren en infanteristen en marine personeel, die op 8 en 14 mei 1943 in Altengrabow aankwamen. Bron Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inv. 042 en 043. Van die groep ging op 27 mei 1943 iets meer dan duizend man naar Stalag V-a Ludwigsburg, ten noorden van Stuttgart.

Links het zinken plaatje van Altengrabow met Kgf 105713, rechts het Nederlandse plaatje met inktopschrift (collectie H. Tjepkema).

Staats- an- gehoerig- heit	Nr. der Er- kennungs- marke	N a m e	Vorname	Geburts- tag	Geburts- ort	Vor- name des Vaters	Familien- name der Mutter	Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person
1	2	3	4	5	6	7	8	9
N	105713 XI A	TJEPKEMA	HALBE	2.11.2001	DEN HAAG	HYLKE	KOSTERS	FRAU: J. Tjepkema-Pizoo Soestdijksche- Kapel DEN HAAG

Fragment van de Zugangsliste van Stalag XI-a Altengrabow.
Bron Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inv.42.

Vrijdag 4-6-1943

Vandaag wordt een begin gemaakt met de inenting. De eerste prik krijgen we in de linker borst. Dit gebeurt onder toezicht van een uiterst sympathieke Belgische krijgsgevangen arts die hier blijkbaar al een hele tijd zit. Bij het brood krijgen we vandaag een blikje vis dat we met zijn zevenen moeten verdelen. Het middageten is aardappelsoep met zuurkool en augurken erin.

De Russen die hier rondlopen dragen groengeverfde Hollandse uniformen, waarop op de rug en op het zitvlak met witte letters S.U. (Sovjet-Unie) is geverfd. De meesten zien er vrij vuil en verwaarloosd uit maar maken een intelligente en gezonde indruk. 's Middags worden onze dekens geïnspecteerd. Wie niet genoeg heeft krijgt er een deken bij. Verder hebben we een luchtbeschermingsoefening. Dat wil zeggen dat ons de plaats wordt aangewezen waar we in geval van luchtgevaar in de gegraven schuilloopgraaf moeten. 's Avonds hebben we in navolging van de

beroepsonderofficieren zangles. De zangles staat onder leiding van een sergeant. Het eerste in te studeren lied is "Piet Hein". Enkele liederen zoals het "Wilhelmus", "Het is plicht dat iedere jongen", "W.A. marcheert", enz. zijn verboden.

Zaterdag 5-6-1943

Vandaag worden de barakken door de Hauptmann geïnspecteerd. Als er wat aan mankeert wordt het heus wel gezegd en niet zo zachtjes.

Als middageten: dunne aardappelsoep met wat stokvis. Bij het broodrantsoen een stukje vet en wat marmelade. Er heerst hier een opvallend klimaat, waarschijnlijk omdat het Lager op een plateau ligt.

's Morgens vroeg is het meestal lekker weer, terwijl langzamerhand de temperatuur daalt. Slechts een enkele maal hebben we warm of zacht weer. Meestal is het koud en winderig.

Zondag 6-6-1943

's Ochtends komt het Regiment Jagers aan ³⁾. Ze hebben veertig uur over dezelfde treinreis gedaan. Ze weten ons geen nieuws te vertellen.

Bij het brood krijgen we vandaag wat vis (acht man krijgen een blikje en een beetje vet). Het middageten gaat ook wel. In de aardappelsoep zitten wat bruine bonen. 's Morgens vroeg regent het al, dat betekent dus de hele dag op het bed blijven liggen.

Zoals ik al zei, kun je niet in je bed zitten, Banken, stoelen of tafels zijn hier onbekende luxe. De appèlplaats is bij slecht weer ook geen aangename plaats.

Een bonk modder waar je met drijf natte voeten uitkomt, als je naar de latrine bent geweest. En op de harde planken in je bed liggen valt ook niet mee. Wel zijn ons matrassen verstrekt, maar in aanmerking nemend dat ze uit een paar kranten bestaan, is het te begrijpen dat ze weinig vering geven.

Ik ben begonnen met stenografie. Het leidt wat af, maar in liggende houding schrijven houd je niet lang vol. Ook dit overzichtje heb ik bij stukjes en beetjes in mijn konijnenhok geschreven. 's Avonds is het weer wat opgeknapt. Met een meegebrachte opgelapte voetbal (die niet meer op te pompen is) wordt een handbalwedstrijd gehouden.

Maandag 7-6-1943

Vandaag is het alweer koud en regenachtig. Van de 102 dienstplichtige onderofficieren van de Grenadiers hebben zich er 20 opgegeven voor vrijwillige arbeid in Duitsland.

Het eten wordt zo langzamerhand steeds minder. Vandaag is het bepaald onvoldoende. Aardappel-zuurkoolwater, 8/10 liter. Onze voorraden van thuis raken op. Ik heb tenminste haast niets meer te eten van thuis. De honger wordt merkbaar.

Dinsdag 8-6-1943

We worden nu voor de tweede maal ingeënt in de borst. Ook wordt van ieder opgenomen hoeveel kleren hij bij zich heeft. In de aardappelsoep vinden we wat gort. De honger wordt erger. De 5^e Compagnie (ik behoor tot de 3^e) krijgt vandaag voor straf geen middageten. Bij de barakinspectie heeft de Feldweibel zijn hoofd gestoten en enkele mannen hebben daarom gelachen.

³ De Jagers zouden volgens de Zugangslisten op 3 en 4 juni in Amersfoort gevangen zijn genomen en op 6 juli in Altengrabow zijn aangekomen. Bron Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inv. 042, 043 en 173.

De meesten van ons hebben het eten gedeeld.

Woensdag 9-6-1943

Het is nog steeds koud, guur en regenachtig. 's Morgens moeten we op een exercitieterrein marcheren en andere exercitie oefeningen doen. We proberen zoveel mogelijk hieraan te ontkomen, want we worden veel te slap voor dit soort lichaamsbeweging. 's Middags gaan we weer baden.

Daar wordt hier goed de hand aan gehouden. Verder heb ik sokken gestopt. Door de weinige wasgelegenheden zal ik er nog maar niet toe overgaan om schone spullen aan te trekken. Per drie barakken zijn er tien waterstraaltjes (dus 9 Compagnieën is 1800 man) in een washok beschikbaar. Een kraan per barak van 400 man.

's Avonds trekt de hele stoet Russinnen weer voorbij. Ze lopen te zingen en te wuiven. Er zijn meisjes bij die zeker niet ouder zijn dan 14 jaar. De Russen in een nabij gedeelte ⁴), spelen harmonica en dansen. Ze worden voor allerlei kampwerkzaamheden ingezet: keukenarbeid, aardappels schillen, latrines ledigen, enz. Ze krijgen schijnbaar volop te eten. Ze zien er tenminste patent uit.

Donderdag 10-6-1943

Na het ochtendappèl gaan we alweer naar het exercitieterrein waar we een best plekje in het weinige gras opzoeken. Het weer is eindelijk weer eens wat beter. We

⁴ Het gaat hier over de Russische krijgsgevangenen die in een afgezonderd deel van het kamp zaten.

kunnen ons in het zonnetje koesteren. In de aardappelsoep vinden we wat stokvis en wat gort. Honger, honger, honger!

Vrijdag 11-6-1943

Er worden vandaag foto's van ons gemaakt. Deze zijn voor de gevangenenregistratie bestemd. Verder vertrekken er honderd van de reserve onderofficieren. Zij weten niet waarheen ze gaan. Later horen we dat ze waarschijnlijk naar Trier zijn ⁵). Tot nu toe ben ik nog sterk met mijn hoofd bij thuis geweest. Dat wil nog maar niet slijten. Vandaag stijgt de barometer bedenkelijk naar het heimwee punt. Behalve de honger gaat ook de verveling parten spelen.

Zaterdag 12-6-1943

De derde inenting in de borst tegen tyfus is vandaag aan de beurt. Op de linker arm zijn we ingeënt tegen pokken. Bij het eten worden we verrast met 1 Kg vlees per 35 man. Verder komt er weer een nieuw gevangentransport binnen met onder andere het derde Regiment Infanterie ⁶). Ik vind er Cor Bruin niet bij. Zou hij een Ausweis hebben gekregen?

Er is zo langzamerhand een levendige handel ontstaan tussen de Hollanders en de Russen. De laatsten zijn dol op polshorloges en ruilen deze tegen brood en tabak. Als je vraagt hoe laat het is kun je steevast tot antwoord krijgen: vraag het maar aan de Russen. Nu de horloges zo langzamerhand schaars zijn geworden, ruilen ze tegen overhemden en ondergoed. Ik zie straks nog menigeen hier alleen met een zwembroekje rondlopen.

Zondag 13-6-1943

Eerst Pinksterdag. 's Morgens lig ik met koorts in bed. Ik denk dat ik een lichte griep te pakken heb. In ieder geval kan ik niet op het ochtendappèl verschijnen. Een dokter (Belgische) kun je alleen krijgen als het te laat is. Bij de beroepsonderofficieren zijn een paar sergeants ziekenverpleger. Als het nodig is kun je die wel raadplegen, maar ze hebben niet veel meer dan een buisje aspirine en een rol closetpapier dat voor verband wordt gebruikt.

Tegen de middag knap ik gelukkig weer wat op. De soep is voor de Pinksterdagen dunner dan ooit. Bij de 1/7 kuch krijgen we een klein stukje reuzel of vet. De dag verloopt verder met liggen en slapen.

Maandag 14-6-1943

Tweede Pinksterdag. Ook vandaag is het eten slecht. Warm water waarin wat onsmakelijke augurken drijven. Augurk is de enige groene substantie die we in ons eten te zien krijgen. Groenten krijgen we nooit. 's Morgens om 06.30 uur en 's Middags om 14.00 uur kunnen we bij de keuken thee halen. Deze wordt van kamillen getrokken en is vrij aardig drinkbaar. Doordat we verslappen ontbreekt ons in de regel de lust om hiervoor de tocht van 50 meter naar de keuken te maken. Je wordt er maar onnodig moe en hongerig van.

⁵ De nummers (mogelijk met een zeer klein aantal uitzonderingen!) 104002 tot en met 104108 werden op 11-6-1943 inderdaad via het Arbeidskommando Stegskopf (waar de meesten weigerden te werken), afgevoerd naar Stalag XII-d Trier. Bron Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inv. 042, 043 en dagboek A.M. Veltkamp Kgf. 104075.

⁶ Dit waren inderdaad vrijwel uitsluitend infanteristen, maar manschappen van vele Regimenten, die de nummers 106910 tot en met 107429 kregen. Bron Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inv. 042, 043.

In een afgeschoten stukje van het Lager zijn vier partijleden ondergebracht die waarschijnlijk per vergissing zijn meegekomen. Deze krijgen opmerkelijk veel en goed eten, wat natuurlijk kwaad bloed zet en aanleiding geeft tot scheldpartijen over het prikkeldraad. Ze hebben zich hierover beklaagd en we zijn ernstig door de kampleiding gewaarschuwd en bedreigd met inhouding van voedsel. Dat is het enige waar we hier respect voor hebben.

Een van mijn slapiers heeft voor de Pinksteren een blikje Knax-worst bewaard. Bij het openen spuit het vocht uit het blikje. De worstjes zijn volkomen bedorven. Het vocht verspreidt de hele dag een verpestende stank voor de lits jumeaux. In de andere barak liggen een paar mariniers. Een van hen houdt 's avonds een interessante lezing over een reis naar China en Japan met het schip de Java.

Dinsdag 15-6-1943

We krijgen order om met ons hele hebben en houwen naar een andere barak te verhuizen.

Deze barak is gelijk aan die, waarin we al lagen. Alleen is het er een vieze boel en hebben we nu in het geheel niets om de planken te bedekken waarop we liggen. Aan het harde liggen ga ik al wat wennen. Toch zijn we iedere ochtend als we wakker worden volkomen geradbraakt. Als regel gaan we om 21.00 uur slapen. 's Morgens tussen 05.00 en 06.00 uur klinkt het bevel "aufstehen".

Het eten is vandaag gelukkig een ietsje beter. Toch worden we volkomen slap en apathisch door de geringe hoeveelheid eten. Alle onnodige bewegingen vermijden we al automatisch. Ik ben aan het laatste beetje van de suiker bezig. Deze heb ik gebruikt om af en toe een hap van te nemen, wanneer het holle gevoel wat al te bar werd.

Dicht bij ons zitten een paar Russische Vliegerofficieren gevangen. Ze zijn gestraft wegens ontvluchtingpogingen. We kunnen door een raampje wel enkele woorden met ze wisselen. Ook heb ik prikkeldraadkooien gezien van ongeveer 1,5 x 1,5 x 1,5 meter, waar gestraften in de openlucht ingezet hebben.

In een van de andere Compagnieën in mijn barak is er een op heterdaad betrapt op diefstal van een stuk brood van een van zijn kameraden. Door een commissie van onze krijgsgevangenen is besloten dat zijn hoofd kaalgeknipt wordt. Zo wordt hij de andere ochtend op het appèl voor het front van de troepen getoond.

Woensdag 16-6-1943

Evenals vorige week gaan we ook nu baden. Ik heb nu eindelijk ook maar schoon goed aangetrokken. Het vuile moet ik maar bewaren tot we eindelijk in ons vaste kamp zijn. Ik hoop het dan daar te kunnen wassen. Het weer is bij wijze van uitzondering weer eens mooi, zodat we van het zonnetje kunnen profiteren. Verder behoor ik vandaag bij de corveepluig, die belast is met het schoonmaken van het verblijf.

De planken van onze ligplaatsen worden nu bedekt met een enkele kleine dunne deken. Het maakt de ligplaats niet veel zachter, maar het heeft het voordeel dat het vuil van je bovenburen wat minder gemakkelijk door de brede naden van de planken op je gezicht en op je eten valt.

Bij de Jagers zitten een tweetal bekende harmonica virtuozen. Deze geven met wat zangers en voordragers een cabaretavond. Die valt zeer in de smaak.

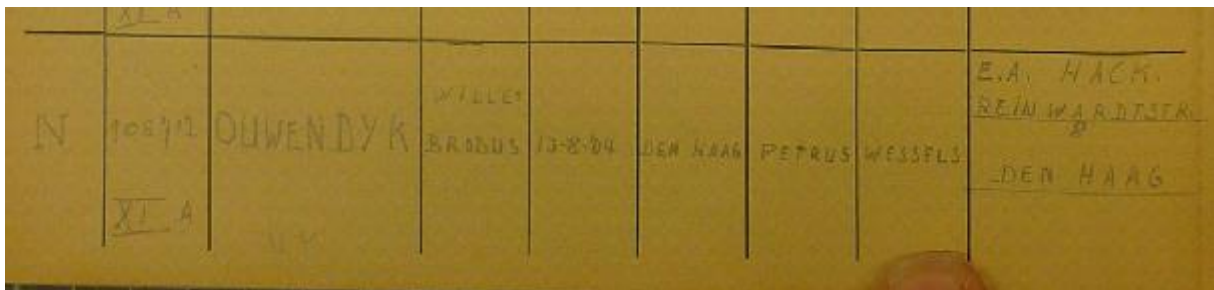
Via een beroepsonderofficier, die af en toe wel eens met burgers in aanraking komt, heb ik het gewaagd om een briefje naar huis te sturen.

Donderdag 17-6-1943

Bar koud. Het eten dun en slecht. Wat zuurkool met augurken. De stemming is bedrukt. We houden een luchtbeschermingsoefening en moeten daartoe met ons laatste restje kracht naar de loopgraaf rennen. Als corveeër moet ik vandaag tussen de prikkeldraad afrasteringen het gras wieden en harken.

Vrijdag 18-6-1943

Alweer koud en slecht weer. Ook weer slecht eten. De stemmingen worden prikkelbaar en er ontstaan ruzies over kleinigheden. Ik bemoei me met niemand, maar alleen met mijn vaste slapie. Dat is een zekere Ouwendijk (Willebrordus A. Ouwendijk Kgf 105712). Hij deelt met mij alles en ik ben altijd samen met hem. Ik ken hem al van het Centraal Registratiebureau. Hij heeft een fruitzaak bij het Gemeente Ziekenhuis. Zijn huisadres is Reinwardtstraat 8.

Willy Oudendijk met zijn huisadres aan de Reinwardtstraat 8,
in Zugangslist van Stalag IX-a Altengrabow

Ga zijn vrouw maar eens opzoeken.

's Avonds clandestien wat water gekookt en wat koffie gezet. Dat verkwikt weer wat en doet de honger bij het slapen gaan wat minder voelen.

Zaterdag 19-6-1943

Net als gisteren ijskoud weer met regen. Het eten is nog slecht. We moeten elk een half uur aan een nieuwe schuilloopgraaf graven. Dat wordt uiteraard met weinig enthousiasme gedaan. We liggen vrijwel de hele dag in het hok op de planken matras. Je kunt je de atmosfeer hier niet voorstellen, bedompt en donker. Het ergste is dat je nergens kunt zitten.

We hadden al lang van hier weg moeten zijn naar ons vaste kamp, maar niets wijst erop dat we spoedig zullen vertrekken.

Zondag 20-6-1943

Herr Feldwebel laat ons vanochtend maar liefst 1,5 uur op het appèl staan wachten. Gelukkig is het weer wat beter en kunnen we af en toe van de zon genieten. Het eten is iets beter. We mogen eindelijk via het Rode Kruis een kaart met dertig woorden naar huis schrijven. Het valt niet mee om met zo weinig woorden zo veel mogelijk mee te delen. Ik hoop dat deze kaart spoedig wordt doorgezonden.

Briefkaart 01 Mühlberg 20-6-1943

Liefste Kik, Halbe. Volmaakt gezond, eten matig, ligging beknopt. Stuur nog geen pakje of brief, wel antwoordkaart. Neem vakantie Zeist. Halbe lief voor Mama. Prettige verjaardag. Kop op, Veel liefs, Pappie.

De beroepsonderofficiëren hebben vele weken op doorzending moeten wachten. Geregelde correspondentie en toezending van pakketjes kan pas in het vaste kamp plaatsvinden. Ik hoop in mijn eerste pakjes bonen, erwten en vooral tabak aan te mogen treffen. Ook krijgen we dan werk en daar snakken we allen naar. Dan krijg je namelijk meer te eten en bovendien duurt dan de dag niet zo ontzettend lang. Een sergeantvliegenier in ons kamp houdt vandaag een lezing over de luchtvaart. Dat heeft de middag wat gekort.

In de namiddag komt weer een transport binnen. Het zijn de vierde en vijfde Regiment Infanterie ⁷⁾. Ook van hen horen we bijna geen nieuws. Gebeurt er dan op het ogenblik niets in de wereld? 's Avonds houden enkele jongelui van de andere kant van het prikkeldraad een cabaretavond. Hoofdschotel: twee accordeonisten en zingen en voordragen van liedjes.

Maandag 21-6-1943

Vandaag zonnig weer. Zonnebaden. We hebben twee keer luchtalarm en moeten dan in de barak aanwezig zijn. Het eten is slecht, zuurkoolsoep met augurken. Ik laat tegen betaling van 1 sigaret mijn haar knippen.

Dinsdag 22-6-1943

's Ochtend zoals gewoonlijk weer koud. Later gaat het beter. Het eten is weer slecht. Slabonen, augurken en veel water. We moeten op de sportplatz aanwezig zijn, terwijl intussen een kolonel de barak inspecteert en waarschijnlijk een beslissing over onze bestemming zal nemen. Veel liggen, slapen en verveling.

Woensdag 23-6-1943

's Morgens marcheren op het exercitieveld. Muziek van de accordeonisten voorop. Verder vandaag weer baden. Het eten is gelukkig wat beter. Toch ben ik nog erg van slag van de honger en blijf ik zoveel mogelijk op de planken matras van mijn legerstede liggen. 's Avonds weer openlucht cabaret met accordeonisten en goede imitatie van juffrouw Snip en Snap met schimpscheuten op hetgeen er in het kamp voorvalt.

Donderdag 24-6-1943

Vandaag grote schoonmaak van de barak door de corveeploeg. Ondertussen kloppen we onze dekens waar heel wat uitkomt. Verder liggen, liggen en af en toe eens liggen. 's Avonds verplichte voetbalwedstrijd tussen de Grenadiers en de Jagers, die hiervoor eerst wat extra voeding moeten hebben en nog een slap partijtje spelen. In de barak de gewone avondruzie wie het grootste stukje kuch heeft gehad.

⁷ Op 20-6-1943 kwamen de nummers 107430 tot en met 108101, in totaal 672 man binnen.

Vrijdag 25-6-1943

We moeten naar het sportveld om te exerceren, maar proberen zoveel mogelijk in het zand te blijven liggen. Het is ijskoud weer. Ik ga mijn sokken maar eens wassen. Mijn vuile kleren bewaar ik nog maar even tot het wat meer is. Trouwens veel zin heb ik er ook niet in en we hebben geen emmertje of iets dergelijks.

Een van de onze kameraden, Freddie Tolboom (Kgf 106130) is overleden na een maagperforatie tijdens de operatie in het hospitaaltje. Hij was verloofd. 's Avonds aangetreden en een minuut stilte in acht genomen. Het eten was goed vandaag. We weten echter niet wat het was. Mijn baard van drie dagen afgeschoren.

Zaterdag 26-6-1943

De hele dag gelegen. Obstipatie van 14 dagen, die ook na een pil niet verdwijnt. Het eten gaat wel, maar is erg weinig. Nog erger is dat mijn tabak op is. Freddie Tolboom is met Duitse Militaire eer begraven. Een deputatie uit de Hollanders is mee geweest.

Zondag 27-6-1943

Vandaag heb ik kamerwacht en broodwacht. Dat wil zeggen, ik moet bij het brood blijven zitten tot het verdeeld is, anders is zo de helft weg. Eten is dun en slecht. Het weer is koud. 's Avonds eet ik mijn 1/7 kuch met wat vet achter elkaar op en moet het dus vanaf 16.00 uur tot morgen 12.00 uur maar zonder doen. We worden allen duizelig. Er komt een nieuw transport, maar ik heb geen lust om te gaan kijken. Het interesseert ons niet meer.

Maandag 28-6-1943

Opnieuw koud weer. Erge honger, geen ontbijt. Ook de volgende dagen kan ik me niet meer inhouden 's avonds. 's Morgens ben ik er nu wel aan gewend om niet meer te eten. Alleen wat gekleurd warm water. De hele dag gelegen.

Er vertrekken 100 van de beroeps onder officieren. De bestemming is niet bekend. 's Avonds kerkdienst bijgewoond. Deze wordt door een christelijke onderwijzer gehouden.

Dinsdag 29-6-1943

Vanochtend word ik blij verrast met een korst brood van een van de collega's. Het is groen beschimmeld maar het smaakt toch goed. 100 man moeten klaar ingepakt aangetreden staan om te vertrekken. Na een paar uur komen ze terug. Het gaat voorlopig weer niet door. Er vertrekt wel weer een deel van de beroeps onder-officieren⁸). 's Avonds met mijn slapie wat havermout gekookt op een leeg sardineblikje. Smaakt best maar het is een druppel op de gloeiende plaat. 's Avonds cabaretavond in verband met de verjaardag van Prins Bernhard. Door een onweersbui wordt dat voortijdig afgebroken.

Woensdag 30-6-1943

Heden geen bijzonderheden. Liggen, wachten, slapen. Geen ontbijt, geen tabak, wel honger.

Donderdag 1-7-1943

Bij het baden spreek ik een paar Franse gevangenen en ik krijg van hen een paar sigaretten. Eten is vandaag beter, waarschijnlijk doordat de kok dronken is. Het leven

⁸ Op 29-6-1943 vertrokken in totaal 100 mannen (Koporaals, Sergeanten, Wachtmeesters) naar Stalag III-b Fürstenburg.

krijgt dus weer wat meer kleur. De afvoer van het badlokaaltje van de barak is verstopt, zodat wassen de eerste paar dagen niet meer mogelijk is. In de barak wordt clandestien gebakken, wat een heerlijke lucht verspreidt en het water langs de tanden laat lopen.

Vrijdag 2-7-1943

Geen ontbijt en we moeten met lege maag op het exercitieveld marcheren. Veel liggen. 180 man die bestemd zijn voor Dessau, meest onderwijzers, voor administratie in de Junckerfabrieken ⁹⁾, worden in oude Franse en Belgische uniformen gestoken.

Zaterdag 3-7-1943

In verband met Kikkie's (troetelnaam van moeder) verjaardag heb ik de foto van ons drietjes tegen het zoldertje van mijn slaapplaats geprikt. Er gaat veel in mij om. Om 16.00 uur moeten we plotseling opbreken en wordt ons bekend gemaakt, dat we ons voor vertrek gereed moeten houden. Voor de nacht gaan we zolang in een andere barak.

Einzelan- gehörig- keit	Nr. der Er- kennungs- marke	№	Vorname	Geburts- tag	Geburts- ort	Vor- name des Vaters	Familien- name der Mutter	Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person	Bestand	Truppenart (m. Nr. usw.)	Beimfeld Nr.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
17	105713 XI A	Hephema	Naibe	2-8-05	Den Haag	Nyke	Koster	16.0000 Weertg. 10.0000 ell	Soldat	Regt Stenables	
	105714										

Fragment van de Abgangliste van Stalag XI-a Altengrabow. Bron Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inv. 43, melding 742 (Abgang Stalag XI-a Altengrabow nach Stalag IV-b Mühlberg).

⁹⁾ Dit betrof het Arbeitskommando 11/10 in Aschersleben.

6. Periode Mühlberg van 4 juli 1943 tot 17 juli 1944.

Zondag 4-7-1943

Om 05.30 uur appèl op het sportveld in verband met het vertrek. Eerst om 16.00 uur vertrekken we. Intussen hebben we op het sportveld soep gehad, die erg goed is, maar daarom krijgen we dan ook maar een halve portie. Met 42 man komen we in een wagon. Te veel om te kunnen liggen.

Per man krijgen we $\frac{1}{2}$ kuche en $\frac{1}{3}$ blikje vlees mee voor de reis. Het wordt natuurlijk meteen verslonden. We reizen de hele nacht door, zittend op de grond of op de koffers in het donker.

Via Biederitz – Dessau komen we in Falkenberg waar we op een zijspoor blijven wachten tot het ochtend wordt. Daarna wordt doorgereden naar **Mühlberg, waar we plus minus om 06.00 uur aankomen.**

De toegangspoort van Stalag IV-b (collectie H. Tjepkema).

In de loop van de dag worden onze koffers en kleren grondig geïnspecteerd, gaan we in bad, worden de kleren gegast tegen luizen en worden de koppen kaalgeknipt. Dat geeft veel hilariteit. Het kamp ziet er beter uit dan het vorige. Door het prikkeldraad zien we de korenvelden en wat dennenbossen. Het klimaat is aanmerkelijk beter.

Er zijn hier veel Fransen (circa 800) en eenzelfde hoeveelheid Serven, Tsjecho-Slowaken. Vooral de Fransen zijn buitengewoon goed voor ons, tot natuurlijk een boel stomme Hollanders de zaak gaan bederven.

Luchtfoto van Stalag IV-b Mühlberg (vervaardiger en datum niet bekend).

Ze schooieren overal om eten en staan soms in clubjes om de Fransen heen, die hun maal gebruiken. De Fransen hebben het hier nu goed. Toen ze hier drie jaar geleden kwamen, hebben ze ook erge honger geleden. Nu ontvangen ze veel pakketjes van thuis of van het Rode Kruis. Spek, chocolade, sigaretten, cakes, enz. Je watertandt ervan als je het ziet.

De barakken zijn van hout, er zijn er ongeveer 30. Er is ook nog een deel waar Russen verblijven, maar we mogen geen contact met ze hebben. We liggen hier op zakken met houtwol en het doet ons werkelijk goed om eens wat zachter te kunnen liggen.

We liggen hier twee aan twee, met drie boven elkaar. Er liggen er 200 in een barak. Er is voldoende wasgelegenheid en oh wat een geluk, er zijn tafels en banken, zodat we niet op straat hoeven te gaan zitten.

Het eten is 100% beter dan in Altengrabow. De keuken staat hier onder toezicht van de Fransen. Alleen de hoeveelheid eten is dezelfde, te weinig voor ons om alleen op te leven. Met een enkel maaltje bruine bonen of kapucijners die we hier in de kantine kunnen laten koken, zal het hier best uit te houden zijn. Ook hier gaan we werkelijk onder de douche, terwijl er ook nog een zwembad is. Verder is er een behoorlijke latrine.

Bij het brood krijgen we dagelijks een klein stukje margarine en wat zure jam en een eetlepel suiker. Het brood gaat hier natuurlijk ook al om 04.00 of 05.00 uur op. Ik ben er nu al aan gewend om niet meer te ontbijten.

Af en toe krijgen we van de Fransen of de Serven weleens een sigaretje. Ook is de behandeling door de Duitsers hier veel en veel beter. Er wordt niet tegen ons geschreeuwd en gescholden zoals in Altengrabow, waar we geen behoorlijk woord tegen ons hebben horen zeggen.

Maandag 5-7-1943

Nu ben ik in de gelegenheid om eens met de Fransen en ook met de Serven (die hoofdzakelijk Duits spreken) te converseren. Van een paar krijg ik wat broodkorsten met jam en een bijzondere lekkernij, een kop surrogaatkoffie zonder melk. Ook ben ik bij het hospitaal om wat eten aan het schooieren geweest, maar dat kan ik niet meer doen, ik schaam mij er nog voor.

Het eten is vandaag best; soep met aardappelen. De aardappelen krijgen we apart, in de schil gekookt. Eerst at ik ze met schil en al op, maar dat is me al gauw slecht bekomen. Ook zij er nog, die de aardappelschillen van anderen ook nog bij elkaar zoeken en opeten. Verder heb ik vandaag gezwommen en had ik voor het eerst weer zin, om me eens netjes aan te kleden.

Het zwembad van Stalag IV-b Mühlberg (collectie H. Tjepkema).

Dinsdag 6-7-1943

Vandaag worden onze dekens met een gele "L" beschilderd, wat betekent dat ze ons eigendom zijn.

Het eten is weer goed; zuurkool met koolrabi en aardappelen.

Woensdag 7-7-1943

Vandaag heb ik kennis gemaakt met een jonge Fransman, Parijzenaar Constant Vandeweghe. Hij is onderdirecteur van de Parijse Metro (ondergrondse tram). Zijn

vader is er directeur van. Hij trakteert me op wat groene erwten, die ik met mijn slapie Ouwendijk gekookt en gedeeld heb.

Ook krijg ik van hem een stukje cake en chocolade. Hoe is het mogelijk!?

De Fransen hebben hier onder anderen een bibliotheek, waar ik 's avonds een Franse les voor onontwikkelde Fransen heb bijgewoond.

Donderdag 8-7-1943

Mijn slapie Willie Ouwendijk (Kgf 105712) ligt ziek te bed. Ik moet dus zorgen dat hij zijn eten op tijd krijgt. Vandaag ben ik aangezocht om op het kantoor te komen werken, eenvoudige administratie, met nog 15 anderen. Uit deze 15 zijn we later met z'n 5-en voor vast aangesteld. De tijd is nu zo om!

Van een onbekende Fransman krijgen we in de kampstraat ¼ potje jam.

Vrijdag 9-7-1943

Heden is een röntgenfoto gemaakt van onze longen. Verder heb ik vandaag weer op kantoor gewerkt. We eten beste erwtensoep, 1 diep bord, lekker. 's Avonds met Ouwendijk, die nog wat havermout bij zich had, een bordje waterpap gekookt; prima bijvoeding.

Zaterdag 10-7-1943

Vanochtend onder de douche. Vanmiddag een Rode Kruisbrief naar huis geschreven.

Brief 05 Mühlberg 10 juli 1943

Liefste Kik en Halbe

Hoe gaat het met jullie? Ben erg benieuwd. Halbe lieve jongen voor mammië? Hoe is het in de BB en hoe was je verjaardag? Kun je wat wennen alleen? Verlang erg naar huis.

2 juni in Altengrabow aangekomen per veewagen. 2 uur in trein. In Altengrabow niet best.

Slechte ligging, veel honger, koud klimaat. Niets te doen dus volop verveling. Eindelijk 4 juli naar Mühlberg tussen Dresden en Breslau. Hier veel beter, weinig eten maar goed door Fransen gekookt. Ongeveer 2500 Hollandse krijgsgesvangenen. Ook veel Fransen, Serven, Yougo-Slaven, Russen.

Kribben 3 boven elkaar met strozak. Voldoende ruimte. Zindelijk. 1 keer per week in bad. Bij aankomst kop kaalgeknipt. Vreemd gezicht. Krijgen nu kampkleding, Frans tuniek, grijze broek, baret. Burgerkleding wordt opgezonden, krijg je nog thuis. Half 6 opstaan, 6 uur appèl, 11 uur soep, 17 uur brood, wordt meestal ineens opgegeten, dus geen ontbijt. Vaak boter en wat jam of suiker. Mogen alles houden. Geld ingeruild tegen kampgeld. Niet veel te koop.

Nog steeds werkloos, Worden binnenkort te werk gesteld. Heb bofje, kom waarschijnlijk voor vast in kampadministratie. Mag nu 2 brieven en 4 kaarten per maand sturen en zoveel brieven en pakjes ontvangen als je maar wilt. Alles portvrij. Schrijf dikwijls. Pakjes maximaal 5 kilo.

Dringend behoefte aan tabak (vraag ev. Both Stolwijk) pijp en peulvruchten (Janse). Stuur omgaand 2 pakjes (1 over Rode Kruis en 1 over post). Weet niet wat vlugger gaat.

Gort, havermout, macaroni, e.d. eetwaren natuurlijk ook welkom, maar stuur niets van je eigen rantsoentje! Heb je nog textielpunten? Graag 1 of 2 khaki overhemden met vaste boord en zo mogelijk koppelriem. Maar laat tabak en eten voorgaan! Heb verder geen zorg over me. Kernegezond, merken niets van wat er in de wereld gebeurt. Ik heb alleen veel piekeren over hoe het met jullie gaat. Hoop op spoedig geruststellend bericht.

Dag lieve vrouwtje en jongen. Hoop weer vlug bij jullie te zijn.

1000 zoenen elk de helft, veel liefs. Groeten Pa en Moe, Harry.

Mijn vriend Constant (*Vandeweghe*) spreek ik dagelijks. Ook op het kantoor spreek ik de halve dag Frans. We zitten hier nu met een paar Fransen en een paar Serven. Weinig werk, veel tijd om te studeren en te converseren.

Zondag 11-7-1943

Door de week is het appèl om 05.30 uur. Vandaag tot 07.30 uur. Na het appèl moeten alle krijgsgevangenen in groepen van 100 voor de majoor van het kamp defileren. Eten best; aardappelen in schil en wortelen, die niet worden afgegoten, zodat het gelijk jus is. 's Middags genieten we van een mooie partij voetbal tussen de Serven en de Fransen.

Maandag 12-7-1943

Weer volop werk in de administratie, doordat **een nieuw transport is binnen gekomen** ¹⁰). **Onder andere 8 Joodse reserveofficieren.** 's Avonds ontmoet ik 2 Franse Esperantisten, maar het gaat me nu beter af in het Frans dan in het Esperanto. Van mijn vriend Constant krijg ik een portie kersen, die hij weer in de buurt van de boeren heeft gekregen. Ze zijn klein en zuur maar het is toch weer eens wat anders.

Het eten was goed, maar weinig; wat macaronisoep met aardappelen. Er vertrekt een deel van de Serven (circa 250 man) naar Brûx, waarschijnlijk om in een fabriek te gaan werken.

Dinsdag 13-7-1943

Vandaag niet veel bijzonders. Gewerkt maar kalm aan. Gelegenheid tot schrijven en lezen en daarnaast wat studie.

Woensdag 14-7-1943

's Middags naar een andere barak overgeplaatst. Ben dus mijn slapie Ouwendijk kwijt. Ik zit tussen anderen wat niet zo gezellig is. Dit is echter maar tijdelijk, omdat het vaste kamppersoneel bij elkaar in een barak van het kamppersoneel van de Fransen en de Serven komt. Ik hoop maar, dat het gauw het geval zal zijn. Tegen betaling van kampgeld krijgen we eindelijk 2 pakjes tabak van 20 gram. Dat is tenminste weer iets. Verder een kaart naar huis gestuurd.

Briefkaart 02 Mühlberg 14-7-1943

Lieve vrouwtje en Japie. Brief 10 juli al ontvangen en tabak en bruine bonen of kapucijners verzonden? Blijf hier voor vast tussen Fransen en Serven. Gelukkig! Gaat me goed, alleen hongerig. Gewenste artikelen: aansteker (eerst laten nakijken en steentjes enz. indoen), probeer hier vullingen bij te moffelen, frituurpannetje, koffiesurrogaat, gootsteenborstelje (voor vaatwerk) en Franse dictionaire + grammatica. Boeken in apart pakje, portvrij zenden. Pantoffels. Nog geen bericht van je ontvangen. Hier alles prima. Heel veel liefs. Groet Pa en Moe, Pappie.

Donderdag 15-7-1943

Veel deining in het kamp, omdat de **beroepsonderofficieren hun kleding moeten afstaan**. Het lijkt te veel op de Duitse uniformen. Ze krijgen krijgsgevangenkleding. Er staan er verschillende bij het hek. Ze weigeren aanvankelijk. Ze krijgen 1 uur

¹⁰ In totaal betrof dit 342 man met de nummers 95401 tot en met 96742, die tussen 5 en 9 juni 1943 in Amersfoort gevangen waren genomen.

bedenktijd en leveren tenslotte toch hun uniform in, omdat anders maatregelen tegen "sabotage" genomen zullen worden.

Ikzelf krijg nu ook een lichtblauwe Franse uniformjas, een grijze grove broek, klompschoenen, waar ik wel erg aan moet wennen en een alpinopet. Van een Franse soldaat krijg ik een portie soep uit zijn keteltje cadeau. Daar knap je van op. 's Avonds ontmoet ik een Fransman die in het zuiden van Frankrijk een handel in zuidvruchten heeft. Hij wil dat ik na de oorlog een vertegenwoordiging in Nederland zal aanvaarden.

Vrijdag 16-7-1943

's Morgens heb ik op de "kartei" (het kaartsysteem) geholpen. Dat is in een gebouwtje even buiten het kamp. Weliswaar onder geleide, maar zo'n wandelingetje langs de weg tussen de korenvelden doet je toch weer even goed.

Het eten is vandaag wel wat erg weinig; worteltjessoep met circa 5 aardappelen, die erg slecht zijn en waarvan dus nog veel weggesneden moet worden. En we snijden hier niet gauw wat weg.

Mijn Parijse vriend is weer naar zijn arbeidscommando in Tsjecho-Slowakije vertrokken. Vandaag heeft hij afscheid genomen. We beloven elkaar na de oorlog te schrijven en elkaar wederkerig te bezoeken.

Zaterdag 17-7-1943

Vandaag is een geluksdag. Vanochtend vroeg onder de douche geweest. Op het kantoor ontvangen de mensen van de administratie 50 gram Servische tabak extra. We moeten 's middags onze spullen bijeenpakken en verhuizen naar de barak van het vaste kamp personeel en liggen nu met zijn vijven met 100 Fransen, Serven en Tsjecho-Slowaken.

Mijn buurman / slapie is een Parijse gemeente architect, die ook op hetzelfde kantoor zit. Hoofdzaak is, dat het middageten wat ruimer wordt, doordat de Fransen enz., nogal wat van huis en het Rode Kruis krijgen en dus niet iedere dag hun portie opeten. Ik zie dus kans vanavond eens wat aardappelsoep op te warmen en een stukje brood te bewaren. De Serven zitten hier weemoedige liedjes te zingen met gitaar begeleiding. De sfeer is veel gezelliger. We gaan, omdat het zaterdag is, extra laat -om 23.00 uur- naar bed.

Een van de Fransen heeft een grammofoon met wat oude platen!

Brief 04 Mühlberg 17-7-1943

Lieve jongens. Hoe gaat het? Ben erg benieuwd. Nog steeds geen lettertje doorgekregen. Verlang er erg naar. Leven gaat hier z'n gewone gangetje. Zit voor vast in de administratie. Op het ogenblik niet veel te doen. Veel gelegenheid Franse studie. Heb interessante ontmoetingen. Zal veel te vertellen hebben als ik weer thuis ben.

Werk van 08.00 tot 11.30 en 14.00 tot 16.30. Gaat aan honger wennen. Gelukkig is eten door Fransen gekookt smakelijk. Soep, aardappelen in schil. Veel zieke aardappelen maar niet kieskeurig. Al pakje gestuurd met peulvruchten? Denk er om: geen brieven in pakjes. Andere gevraagde artikelen al gestuurd? Denk erom niets van rantsoen afstaan. Tabak hoofdzaak. Op kantoor gezelliger 5 Fransen, 3 Serven, 3 Hollanders. Krijg privéles van een Fransman. Ook 2 Franse esperantisten ontmoet en een handelaar uit Zuid-Frankrijk, die me na de oorlog grote zaken in zuidvruchten heeft aangeboden. Hoe gaat het met de familie en kennissen en op kantoor? Ontvang je geregeld salaris?

Heb nu kampkleding: Franse blauwe tuniek, grijze broek, alpino, klompschoenen waar ik wel erg aan moet wennen. Behandeling door Duitsers uitstekend en correct. Barakken ruim en

zindelijk, wekelijks baden. Ook zwembad aanwezig. Nu gelukkig goed weer. Fransen en vele andere Fr kruizen verkopen tegen billijke prijzen aan familieleden van gevangenen, vele normaal niet te krijgen artikelen. Informeer eens. Dictionaire en grammatica apart verzonden? Studie geeft goede afleiding. Heel moeilijke tijd doorgemaakt, gaat nu wel beter. Verlang steeds erg naar huis. Schrijf veel. Halbe goed en lief voor mammi? Al rapport gekregen? Heeft hij het nog weleens over Pappie? Neem je nog vakantie? Als Zeist niet mogelijk, ga desnoods naar Zoetermeer daar kan hij zich ook zo goed amuseren.

Ik ga waarschijnlijk vandaag nog verhuizen met nog een paar Hollanders naar een barak waarin alleen Frans en Servisch vast personeel. Gelukkig. Groet vooral allen. Vergeet niet Mr. Gratama, Dr. Van de Graaff. Ben in gedachten steeds bij jullie lieve jongens.

Houd moed, alles zal regt kom. Gr. Pa en Moe.

Veel kussen en liefs, Pappie

Zondag 18-7-1943

Het eerste appèl is om 07.30 uur. Defilé voor de Oberfeldweibel om 09.00 uur. Vandaag heb ik veel gelezen, rijp en groen. Na het defilé echte zondagochtend stemming. De grammofoon speelt kerstliederen. Het eten gaat wel. Vandaag eindelijk eens wat anders te eten gehad. Met zijn vijven hebben we wat tabak bijeengelegd en dit geruimd voor een pak koffiesurrogaat bij een van de andere Hollanders. Het kopje koffie zonder melk en weinig suiker is een godendrank. Tegen de avond komt een nieuw transport aan. Ze blijven voorlopig nog in de "ontluizingsbarak".

Maandag 19-7-1943

Het inschrijven van het nieuwe transport geeft de hele dag druk werk. De dag is om voor we het weten. Vandaag macaronisoep, wat de Fransen ook graag lusten, zodat we het weer met weinig moeten stellen. Voor de avond kan ik nog 8 aardappelen bewaren, die echter grotendeels ziek en verrot zijn. Enfin, morgen misschien beter. Om 19.00 uur koffie gezet en daarna lekker onder de koude douche. Daar knap je van op!

Dinsdag 20-7-1943

Hele dag kantoor, weinig eten vandaag. 's Avonds komt de ongelukstijding, dat we weer naar de Hollandse barak 14a terug moeten. Over de hele linie mineurstemming. Het is gelukkig door veler medewerking, vooral van de zijde van onze Servische en Franse chefs, niet doorgegaan.

Woensdag 21-7-1943

Als gewoon, kantoor. Het eten gaat weer wat beter. Voortaan kunnen we nu wel wat middageten oversparen om het 's avonds op te warmen. Dit gaat op een grote stenen oven, die in iedere barak aanwezig is en hier door de Fransen en Serven clandestien gestookt wordt. Op deze manier kunnen we een klein stukje brood voor de volgende ochtend bewaren. Om boter uit te sparen brokkel ik het brood 's ochtends in het scheerpannetje doe er een beetje suiker bij en schenk daar mijn thee over. Vaak zetten we 's avonds wat koffie voor na het eten, met wat suiker maar zonder melk. Toch smaakt het steeds heerlijk. Om 17.00 uur neem ik nu geregeld na het werk een koude douche. Ik spreek veel Frans en kom er al aardig in. Tot nu toe had ik weinig gelegenheid maar nu ga ik me er toch meer op toeleggen.

Donderdag 22-7-1943

Er is een transport Engelse krijgsgevangenen uit Noord-Afrika binnengekomen. Ze hebben lange tijd in een kamp in Italië vertoefd. Ze worden door de Hollanders ingeschreven maar gaan daarna naar een afgeschoten stuk van het kamp, omdat verder contact verboden is. Toch heb ik rustig met ze kunnen praten en heb ik weer eens wat sigaretten opgeduikeld.

Op last van mijn chef spreek ik elke groep in het Engels toe om uit te leggen wat ze bij de inschrijving te doen hebben en treed ik nu verder op als tolk. Het valt eerst lang niet mee, om 4 talen door elkaar te spreken, maar het gaat toch en men is tevreden. 's Avonds ben ik doodmoe en rol na douchen en boterham meteen met een boek mijn bed in. Vanmiddag hadden we een flinke portie maar waarvan 's avonds nog wat opgewarmd.

Vrijdag 23-7-1943

Achthonderd nieuwe Engelsen ingeschreven. Op de hoogte gebracht enz. Volop werk, de dag vliegt om. Het is heet weer. Na het eten en de douche wat rondgehangen en om 22.00 uur al naar bed.

Zaterdag 24-7-1943

Alweer **negenhonderd Engelsen gehad.** Heet weer. 's Avonds om 19.00 uur pas klaar. Vandaag heb ik mijn eerste loon over 13 dagen, 6½ Mark ontvangen. Ik had intussen 3½ Mark geleend dus ben ik nog bezitter van 3 Mark. Veel kun je er toch niet voor kopen, dus kan het me niet veel schelen. Morgen, zondag, moeten we weer werken. Uitzondering, gelukkig!

Zondag 25-7-1943

's Morgens 07.30 uur begonnen met kaartwerk en 's middags moeten helpen bij de registratie van een transport Russen. Valt niet mee met die onmogelijke namen. Mijn vroegere slapie Ouwendijk vertrekt vannacht naar Leipzig waar hij bij een boer komt te werken ¹¹).

Alle Hollanders zullen zo langzamerhand afvloeien. Gelukkig, want hoewel ik moet toegeven dat er honger wordt geleden, kan ik het toch ook niet goed aanzien, dat de hele dag bij de Fransen, enz. om korstjes brood enz. gebedeld wordt. Velen proberen zelfs kleren, schoenen, tandpasta, enz. tegen eten te ruilen. Als de Fransen zitten te eten, staan ze in groepjes er omheen toe te kijken, in de hoop er wat van te krijgen. Ik heb er nooit aan kunnen meedoen.

's Avonds heb ik voor het eerst mijn kleren gewassen. Van een Fransman heb ik eindelijk een emmer kunnen lenen. Mijn ondergoed is nu weer wat fris, al is het niet zo wit als thuis.

Maandag 26-7-1943

Weer inschrijving, nu van **8 vrije officieren van gezondheid** ¹²) en verder **weer vijfhonderd Hollanders** ¹³). Van hen hoor ik, dat in Holland niets bijzonders

¹¹ Ouwendijk vertrok op 26-7-1943 van Stalag IV-b Mühlberg naar Stalag IV-g Oschatz. Vanuit dat kamp werd hij te werkgesteld in een Arbeidskommando te Leipzig.

¹² Waaronder Majoor Arts Willem Jan Scheffelaar Kgf 97200, verplegers Johan Mastop Kgf 97206 en Herman Repko Kgf 97207 (bron: Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inventaris 20, Zugang en Abgang Stalag IV-b Mühlberg).

¹³ Er werden die dag 547 Nederlanders geregistreerd met de Kgf nummers 97200 tot en met 97747 (bron: Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inventaris 20, Zugang en Abgang Stalag IV-b Mühlberg).

gebeurt. Vandaag eten we pap met aardappelen. Van de laatsten moeten we dagelijks minstens de helft wegsnijden, zo slecht zijn ze. Die zwarte klompen, oneetbaar, want we gooien niet gauw wat weg. Ik heb nog een beetje pap bewaard voor 's avonds, maar toen was ze zuur. Toch maar opgegeten. Kaarten 1 voor Kik en 1 voor Halbe weggestuurd.

Briefkaart 03 Mühlberg 26-7-1943

Liefste jongens. Hoe gaat het? Nog steeds geen bericht van jullie. Met mij best. Eten best. In nieuwe barak wat meer gelukkig. Druk werk op kantoor. Administratie van Hollanders en nu ook Engelsen. Tolk gespeeld. Ook zondag moeten werken. Salaris ½ mark per dag. Veel binnen, wat wel wat jammer met fraai weer. Van nieuw aangekomenen gehoord niet veel nieuws in Den Haag. Verlang erg naar post. 2 brieven en 3 kaarten van me ontvangen? Erg verlegen peulvruchten, tabak, pantoffels. Hoop voor verjaardag. Volgende keer brief. Dagen vliegen om. Houd moed. Ben gauw thuis. Heel veel liefs, Pappa.

Dinsdag 27-7-1943

Hele dag kantoor, geen bijzonderheden. Koolsoep, weinig, voor het eerst nieuwe aardappelen, 4 per man dus hongerig.

Woensdag 28-7-1943

Van de Russische collega's waarmee ik af en toe weleens in contact kom, heb ik wat Russische tabak gekregen. Een uitkomst. Op kantoor kregen we allen 1½ liter bier voor 1 Mark. Het was met dit hete weer wel lekker, maar ik had er liever toch wat eetbaars voor gehad. Het is me niet gelukt om het tegen wat brood of aardappelen te ruilen. Vandaag was er erwtensoep maar bijna zonder erwten. Dus aan goed ½ liter soep veel te weinig. Honger! 's Avonds onweer.

Donderdag 29-7-1943

Ontzettend hete dag. Nieuwe aardappelen, te weinig, 's Avonds hele portie brood opgegeten, dus morgen weer geen ontbijt. Gelukkig kreeg ik van mijn Franse baas wat vermicelli waar ik wat soep van heb gekookt. Ik moet zorgen dat ik kleren weg kan sturen en zal proberen dit dagoverzicht mee te zenden.

(Uit de latere briefwisseling blijkt dat Halbe een nieuw dagboek is begonnen. Dat dagboek is echter verloren gegaan. Het verdere verloop van zijn krijgsgevangenschap is beschreven in de brieven die Halbe naar huis stuurde).

Brief 06 Mühlberg 2-8-1943

Lieve jongens. Avond verjaardag, Nog steeds geen bericht gekregen. Elke dag heet weer. Vanavond tot 20.00 uur gewerkt. Dag dus vlug om. Deze week weinig beleefd. Eten nog steeds vrij goed. Af en toe ook wel voldoende. Krijgen weleens wat bij van de Fransen en Serven in onze barak. Zal blij zijn met wat bonen, tabak, dictionaire, pantoffels enz. Hoorde van nieuw aangekomenen, dat jullie eerst deze dagen bericht ontvingen. Hoop dat (het) verder meer geregeld zal gaan. Niets bijzonders in Den Haag he?
Gelukkig nog kerngezond. Alleen magerder, gaat wel weer over. Haar gaat al weer groeien. Kleren gaan pas deze dagen naar Holland. Krijg je dus binnenkort. Vrijdag een onzer kameraden, vader van 6 kinderen Den Haag overleden. Dit is dus de tweede ¹⁴).

¹⁴ Het zou gaan om Grenadier W.H. Jansen, die overleed op 29-7-1943 (zie dagboek Alexander Merki).

Hoe is 't met Halbe, vraagt hij nog weleens naar Papa? Nog nooit zo'n ongezellige verjaardag gehad. Volgende beter. Misschien met Halbes verjaardag thuis? Hoop het. Verlang erg. Hoe is 't met Pa, Moe en kennissen? Schrijf vooral veel. Werk naar zus. Nu ook Engelsen hier, dus Babylonische spraakverwarring. Toch interessant. Dagen vliegen om. Heb gelukkig weer wat te werken. Geeft het leven ten minste wat kleur. Als mogelijk stuur in elk pakketje tandpasta. Stuur niets van eigen rantsoen. Als aansteker niet verzonden, doe 't dan niet. Wist niet (*dat een aansteker*) verboden (*is*), dus kwijt bij nazien pakket. Hier erg veel last van vlooien. Zondagochtend hier filmvoorstelling met smalbeeld: Erika. Sof! maar bracht wat afwisseling in (de) sleur van iedere dag. 's Avonds veel lezen. Frans. Weinig behoefte aan slaap. Om 22.30 naar bed. Meest 05.00 uur al buiten. Khaki hemden gekregen? Krijg rest kleding en onderkleding wel hier van kamp. Dag jongens. Houd je goed. Tot volgende brief. Groet allen. Veel liefs en kussen, Papa.

Brief 07 Mühlberg 10-8-1943

Liefste jongens. Hoe is het met jullie? Zal het in volgorde doen.
3-8-1943 drukkend heet. Hele dag veel werk gehad. In de verte een bosbrand te zien. 's Avonds wat aardappelen opgebakken. 's Nachts erg veel last van vlooien. Ben daar nog niet aan gewend.
4-8-1943 en 5-8-1943 hete dagen, gewerkt, geen bijzonderheden.
6-8-1943, zou om 12.00 uur filmvoorstelling met grote geluidsfilmapparaat van "de postmeester" gaan zien. Ben echter ziek geworden. Flinke koorts enz. Weer ook omgeslagen, storm, koud, regen. 's Nachts diarree, 8 maal eruit. Henk ziek.
Brief van Annie met felicitatie verjaardag, is eerste bericht uit Holland.
7-8-1943 in bed gebleven, nog diarree, koorts, niets gegeten.
Zondag 8-8-1943 na appèl weer naar bed. Af en toe op. Van één van de Franse vrienden een kop chocolade met biscuit. Daar knap je van op. Gaat weer wat beter.
9-8-1943 gewerkt, nog wat slap maar gaat wel weer. Nieuw transport Hollander ingeschreven. Vandaag grote dag van mijn leven, want je brief van 18-6, brief 19-6 en brief 18-7 tegelijk ontvangen. Dood gelukkig er mee. Vooral Halbe's verdriet trof me erg. Het zal even moeten slijten, evenals bij jou en bij mij. Zullen (onze) kop moedig ophouden en hopen op (een) spoedige afloop. Rapport Halbe valt mee, matig maar voldoende.
Vreselijk van verloofde Juffrouw Annie (*F.M.Th. Tolboom, Kgf. 106130, overleden 24-6-1943 in Altengrabow*). Wist niet dat dat haar verloofde was. Heb hem persoonlijk niet gekend. Degenen die op de begrafenis waren (zijn) weer van hier vertrokken. Zal nog nader wat te weten zien te komen.
Post schijnt nu wat geregeld te worden. Eerste pakjes uit Holland arriveren ook al. Dacht wel Centraal Beheer te laat met Ausweise. Zitten nu als 2 Centraal Beheerders hier. Mogen het later wel met flinke promotie goed maken. Houd me vooral op de hoogte en stuur de Ausweis direct aan mij door. Diarree is heden weer begonnen. Lastig. Vanochtend op ziekenrapport. Omdat latrine ver van barak, vond Dokter beter maar een paar dagen in hospitaaltje blijven tot geheel opgeknapt. Ben in tussen mager geworden natuurlijk. Ook darmpijnen. Zal nu over paar dagen gelukkig na goede behandeling wel bekeken zijn. Stuur je binnen paar dagen wel weer kaartje. Maak je nergens ongerust over. Ik maak het verder best dus heb geen zorg. Moeder weer geheel de oude? Hoop het maar. Doe ze alle vooral hartelijke groeten. Bel Mars op over brief en dank. Heel veel liefs en kussen voor jullie beiden van Papa.

Briefkaart 08 Mühlberg 13-8-1943

Liefste jongens. Ben nu 4 dagen in ziekenzaaltje. Knap fijn op. Haast geen diarree meer en voel me weer als een hoentje. Verzorging matig. Veel slapen. Kan ook wat meer eten verdragen. Wordt behandeld door Dr. van der Giessen (Kgf. 31978) van CB, vriend van Jo W. Hier ligt ook Hartman (Kgf.?), onderwijzer Dr. Kanesschool, klas naast die van Halbe. Verder ontmoet ber. OO. Jansen Cypresstraat (kennis Pa), doet aan geestelijke verzorging. Stuur geen kleren of hoed. Heb militaire kleding, kan er ook wel ondergoed krijgen. Ga je geen vlees halen? Kan gerust. Heb je bindmiddel, eventueel gemalen tarwe? Stuur pakjes over post 1 adres buiten, 1 adres binnen. **Kijk vooral hoge schoenen na**, binnenzolen lastige spijkers! Veel liefs, zonen, Pappie.

Brief 09 Mühlberg 17-8-1943

Liefste jongens. Hoe gaat het? Intussen heb ik nog een kaart van je ontvangen van 13-7-1943, maar daar ik al een brief van je had van 18-7-1943 bracht de kaart me geen nieuws. Toch doet een berichtje je steeds weer goed. Lig nog steeds in hospitaaltje, Diarree vrijwel genezen, maar daardoor aambeien gekregen, erg pijnlijk. Wordt met eetpillen behandeld. Die doen me goed, zodat (ik) waarschijnlijk wel binnen paar dagen ontslagen zal worden. Intussen hier aardig bijgekomen, doordat we hier in plaats van middageten, 2x per dag en gekookte havermout of andere pap krijgen en dan nog ons broodrantsoen. Daarbij 's morgens lang slapen, 's avonds vroeg het licht uit en nog een middagdutje. Er heeft hier veel diarree geheerst. Er lagen hier wel 50 carapatiënten. Men zegt van de nieuwe aardappelen. In het lazaret **deze week 4^e krijgsgevangene overleden. Zekere Sergeant Leeuw (Lewis Kgf. 105967) hartverlamming, 26 jaar, 8 maanden getrouwd.** Treurige geschiedenis, niet? Fijn dat je geregeld groenten krijgt. Wie bedoel je met van G.? Ik dacht van de Jong. Krijg je mijn post nu geregeld door? Het is hier hollen of stilstaan, want je laatste brief was van 18-7-1943, zodat er nog wel een en ander voor me zal liggen. Verscheidene kameraden ontvingen zelfs al pakjes uit Holland, anderen hebben zelfs nog geen brief. Als ik pakje krijg d... ik van geluk. **Heb je oude hoge schoenen repareren naar lastige spijkers? Doe dat direct.** Gisteren weer wat Servische tabak gekregen, dus voorlopig weer content. Verpleging hier door Hollandse Hospitaal en Rode Kruis soldaten. Ze doen hun best voor ons. Toch zal ik blij zijn als weer in barak en aan 't werk. Dan schiet dag beter op. Hollanders verdwijnen zo langzamerhand allen uit kamp naar Arbeits Kommando's. Ook Engelsen weer naar elders vertrokken. Er ligt hier een vlieger boven Utrecht neergeschoten, 6 kameraden verbrand. Hij de enige die zich met parachute kon redden. Heb je nog niets over Ausweis gehoord? Fijn dat je in Amsterdam bent geweest. Hoop dat dat nog resultaat zal hebben, zodat ander bij jullie lang.

Halbe nog lief voor Mammie? Pappie komt gauw terug hoor! Groeten aan allen.

Voor BB. Beide hartelijke kussen hoor en veel liefs van Pappie.

(PS. Van zoon Halbe Tjepkema: Het dagboek is naar Nederland gestuurd door het te verbergen in de zool van een hoge schoen).

Brief 10 Mühlberg 24-8-1943

Liefste Kik en Halbe. Gaat het nog goed? Geen bericht meer ontvangen na je brief van 18-7-1943. Er zal dus nog wel wat voor me liggen. Ook nog geen pakje gezien. Jammer want velen al 1, 2 of zelfs 3 ontvangen, maar ik heb geduld leren hebben. Ben maandag 23-8-1943 uit hospitaal ontslagen. Hersteld. Voel me veel beter alleen nog wat aansterken, maar dat komt in orde. In hospitaal patiënt weggehaald, verdacht van difteritis. Moesten daarom 3 dagen met 30 man in 1 kamer geïsoleerd blijven. Wanhopige toestand! Eén verpleger. Behoeften, wassen, vaatwassen, alles met paar emmertjes en dat bij darmpatiënten. Daarbij nog snikheet

en duizenden vliegen. Gelukkig bleek 't geen difteritis te zijn, dus mocht ik maandag weg. Waren anders 10 dagen geïsoleerd gebleven. Vandaag weer gaan werken. Viel me eerst wat tegen, maar na paar flinke maaltijden gaat 't beter. Zondag was pap-dieet afgelopen en kreeg ik gelukkig weer gewoon eten. Werk bevalt me nog goed. Zal je misschien binnenkort foto sturen van onze afdeling. Jij mag ook foto's sturen, mits geen landschappen, alleen personen. Heb gehoord dat je maar 2 pakjes per maand mag sturen over Rode Kruis. Is dat zo, stuur dan uitsluitend wat eten en tabak (eten: Janse, tabak: schrijf Both-Stolwijk). Heb je gedaan wat ik gevraagd heb en pakjes over post gestuurd? Alle hier ontvangen pakjes waren over post. Probeer desnoods met betaalde post. Hoe is 't met Halbe. Lief voor Mammie? Heb je vakantie gehad? Met Mammie uit geweest naar Zoetermeer bij Bertus? Ga bij minder goed weer met trein of bus Oranjeplein. Doe allen hartelijke groeten. Heel veel liefs en kussen van Papa.

Briefkaart 11 Mühlberg 29-8-1943

Lieve jongens. Nog steeds zonder verder bericht van je, geen brief, kaartje of pakje. Je vergeet met toch niet? Post blijkbaar slecht geregeld. Als postkantoor in Den Haag geen pakjes aanneemt, probeer dan in andere plaats (Westland of Zoetermeer e d) of anders van Gendt en Loos. Rode Kruis neemt maar 2 pakjes van 2 Kg per maand. Vandaag zondag, regen, veel binnen. Daarbij geen tabak, dus voel je mijn stemming. Gaat nu wel beter met me, minder slap. Wordt wat dikker. Waarschijnlijk aanstaande week foto. Schrik maar niet, genomen op dag opname ziekenhuis, nu niet zo mager meer. Zal vlug weer schrijven. Veel liefs, Papa.

Brief 12 Mühlberg 1-9-1943

Liefste Kik en Halbe. Gisteren je kaart van 12-8-1943 ontvangen en was blij te zien dat je in Zeist was. Hoe was het daar? Ben je er lang geweest? Heb gezien dat je niet al mijn brieven ontvangen hebt. Jammer. Maak het best, wordt alweer wat dikker. Het weer is de laatste tijd slecht. Veel regen en kou, dus zitten we meest binnen. Van een collega van Centraal Beheer (Mul Kgf. 106008), die hier ook zit, gehoord dat CB Ausweis voor hem ontvangen heeft en fotokopie naar Berlijn is gezonden. Dus maak ik ook wel kans. Begrijp van pakjes niets. Maar wie laatst lacht, lacht het best. Gelukkig nog steeds werk, dus schiet tijd wel op. Kon nog niemand vinden, die iets van Freddie Tolboom kon vertellen, omdat meeste Hollanders van hier weg zijn. Wel gehoord dat familie uitvoerig door kameraden is ingelicht. Zal toch nog wat te weten zien te komen. Hoor je nog weleens iets van collega's C.B.? Ontvang je nog geregeld salaris? Je zult inmiddels mijn kleren al wel ontvangen hebben, Kijk vooral hoge schoenen na, lastige spijkers in binnenzool.

Hier alles nog bij het oude. Om 05.30 uur op, 06.00 uur ochtendappèl, ontbijt (als ik tenminste iets heb kunnen bewaren), kleden, wassen. Om 08.00 uur aan het werk tot 11.30 uur. Middageten, meest soep met ongeschilde aardappelen, smakelijk en vast ook wel voldoende, hoewel er weinig voeding in zit, slapen. Tot 16.30 uur werken, brood eten, lezen of praten, enz. Om 20.30 uur avondappèl in barak. Om 21.30 uur naar bed. Per slot went alles, zal echter doodgelukkig zijn als ik weer bij jullie terug ben. Was erg ingenomen met kaart Halbe uit Zeist. Heb hem weer een briefkaart gestuurd. Zal hij wel interessant vinden is het niet? Is hij al met pianoles begonnen? Maken Pa en Moe het goed? Doe vooral beste groeten. Heb geen zorg over mij. Veel liefs en kussen van Papa.

Brief 15 Mühlberg 7-9-1943

Liefste jongens. Hierbij dan de beloofde foto. Nu je me ziet kun je je voorstellen, dat ik gaarzel heb hem op te sturen. Zo heb ik er nog nooit uitgezien, maar vergeet

niet dat ik ziek was. Toen ik uit het hospitaal kwam was het nog erger, maar nu krijg ik al weer een flinke dikke kop en voel me uitstekend. Jammer dus, dat die foto juist toen gemaakt werd.

De "Aufnahme Abteilung" in Stalag IV-b Mühlberg rond september 1943. Staand van links naar rechts: Skiba (Pool), Maillard (Fransman), Dudic (Serviër), Sergeant Uchtmann Kgf. 104288, Halbe Tjepkema Kgf 105713, Solovieff (Rus), Decottigues (Frans), De Winter Kgf. 105888, Sergeant Wijnen Kgf. 105711. Zittend van links naar rechts: Mitard (Fransman architect in Parijs), Butakowski (Serviër), Timtschenko (Serviër), Mouasan (Fransman), Szlakowski (Pool), St. Laurent (Fransman). Onder van links naar rechts: Very (Fransman), Rouillard (Fransman), (collectie H. Tjepkema).

Dit is gehele personeel afdeling "aufnahme", waarbij ik werk. Zal personen eens opnoemen. Staand van links naar rechts: Skiba (Pool), Maillard (Frans, notaris), Dudic (een jonge Serviër), Sergeant Uchtmann (*Kgf. 104288*) (Amsterdammer, mijn speciale vriend, Chef Hollandse Aufnahme), mijn persoontje, Solovieff (oospronkelijk Rus, later in Franse leger gediend, zeer sympathiek), Decottigues (Frans), De Winter (*Kgf. 105888*) (Hollander, Hagenaar, 2 dagen getrouwd, toen hij gevangen genomen werd) en Sergeant Wijnen *Kgf. 105711* (eveneens Hagenaar, mij niet erg sympathiek). Dan zittend van links naar rechts: Mitard (Franse architect in Parijs, mijn slapie), Butakowski (Serviër), Timtschenko (Serviër en Russische tolk), Mouasan (Fransman, chef van de gehele afdeling, notaris in Bretagne, zeer sympathieke vriend), Szlakowski (Poolse vertrouwensman, slapie aan de andere kant), St. Laurent (jonge Fransman). En onder van links naar rechts: Very (Fransman) en Rouillard (eveneens Fransman, Carillonist, was in Holland onder andere gast van Vincent).

Je ziet dat Fransen, Polen en Serviërs er best uit zien, krijgen veel van Rode Kruis. Die tijd zal voor ons misschien ook wel komen, maar hoop voor dien toch terug te zijn. Velen al 3 á 4 jaar hier. Je antwoordbrief van 17-8-1943 op 2-9-1943 ontvangen en gisteren 2 pakjes (zie briefkaart). Brief deed me goed. (*Je*) mag zo veel schrijven als je wilt (ook gewone brieven), ook familie kan schrijven, alleen wij mogen hiervandaan alleen op (*het*) ons verstrekte papier

schrijven, dus schrijf (*ik*) alleen jou, dan kun je verder doorgeven. Fijn toezegging tabak van der Graaff. Kan Halbe al aardig zwemmen, niet bang? Ben blij dat je daarmee begonnen bent. Denk vooral aan je zelf. Grijs is niet zo erg, ik kaal! Vind jij ook zoo erg niet. Als je maar zorgt gezond te blijven en vooral niets van je rantsoen te sturen. Feliciteer Nel dichter, Weet niet wie je bedoelt Ina bij Elsje. Ga met hoest vooral naar dokter. Wees voorzichtig. Nu liefste schrijf veel, doet me goed. Ook pakjes mogen weer, behalve over Rode Kruis, over post gezonden worden. Vergeet niet, als mogelijk, veel tandpasta (...., Fr). Doe iedereen groeten. Ben gauw terug. Kop op. Ben in gedachten hele dag bij jullie. Dag liefsten, wees flink. Veel liefs en kussen van Papa.

Briefkaart 13 Mühlberg 7-9-1943

Liefste Kikkie en Halbe. Gisteren je 2 pakjes ontvangen. Overgelukkig! Alles prima overgekomen. Weet niet wat ik het fijnste van alles vond. Bruine bonen al dienst gedaan, heerlijk. Ook tabak uitkomst. Heel veel dank hoor voor alles, maar maak het vooral niet te erg, denk aan jezelf. Maak het uitsteken, wordt dik. Was (*het*) tweede pakje van Pa en Moe? Dank dan hartelijk! Je weet niet wat het zeggen wil een pakje te krijgen. Geweldig fijn was gisteren dus geluksdag voor me! Gisteren film Kora Terry gezien (Frans gesproken, was aardig hoewel (*ik hem*) al gezien had). Werk blijft interessant, alle soorten mensen, Fransen, Russen, Engelsen, Brits Indiërs, Serviërs, enz. enz. dus variatie genoeg. Vandaag ook brief gezonden. Stuur vooral veel tandpasta. Veel liefs en kussen, Papa.

Briefkaart 16 Mühlberg 16-9-1943

Liefste Kik en Halbe. Hoe gaat het? De post hier stukt schijnbaar. Enige tijd niets meer doorgekregen. Gaat mij uitstekend. Uniform wordt te nauw! Hier weinig nieuws, elke dag hetzelfde. Geruchten dat we uit dit kamp weg moeten. Hoop (*dat het*) niet waar (*is*), tenzij naar Holland. In pakjes al linke bres. Ze waren fijn! Af en toe bordje pap, vaak 's avonds koffie. Weinig eten?, dan kapucijners. Intussen hier pakketten van het Internationale Rode Kruis aangekomen. Ben benieuwd naar inhoud. Laatste tijd veel werk. Tijd vliegt om. Verlang iedere dag meer naar jullie. Hoor je nog weleens wat van Centraal Beheer over Ausweis? Halbe lief voor Mammie? Brief volgt spoedig. Veel liefs kusjes, Papa.

Brief 17 Mühlberg 19-9-1943

Liefste allebei. Nog steeds geen bericht van jullie doorgekregen. Het gaat mij nog steeds best, wordt dikker. Gisteren via het Rode Kruis van Nederlandse in Argentinië eerste deel van hun pakketje ontvangen: 1 blik corned beef en 1 pakje Amerikaanse sigaretten per man. Nederlanders in Argentinië dus heel wat vlugger dan Nederlanders in Nederland. Er ligt nog heel wat meer op ons te wachten! Smaakt heerlijk want krijgen nooit vlees zo. Hadden gisteren inschrijving onder andere van ondergedoken Nederlanders. Toevallig trof ik Rietbroek (*Kgf. 98399*) uit Fahrenheitstraat, was ook opgepakt. Ook nooit gedacht. Zag er vreemd uit met zijn kaalgeknipte kop. Hebben nu heel veel werk door Italiaanse krijgsgevangenen. Zodat we zaterdag en zondag moeten doorwerken. Zodoende vliegen de dagen om en een week is niets. Hebben tegenwoordig dinsdagavond cabaret: Bonte Dinsdagavondtrein (*destijds een populair radio programma van de AVRO*), onder leiding van Sergeant Theo van Reijzen (*Kgf. 104073*). Pa kent hem denk ik wel. Muziek, toneel, voordrachten, enz. Hadden vrijdagavond concert (*met*) Frans orkestje. Was prima. Mozart, Schubert, Debussy, enz. Strijk- en blaasinstrumenten onder leiding van Franse beroepsmusicus krijgsgevangene.

Van de week ook weer eens goed gewassen. Gebruik nu geen eigen ondergoed meer maar kampgoed, dat is uitstekend en scheelt veel met wassen. Krijgen om de 14 dagen schoon, meest nieuw ondergoed. Is uitstekend, dus alleen wat sokken, zakdoeken en handdoeken te wassen. Kunnen 's morgens zo vaak hete douche nemen als we willen. Badhuis prachtig modern. Eten de laatste tijd weinig, ik denk doordat vrijwel overbevolkt door Russische en Italiaanse krijgsgevangenen. Wacht dus weer op nieuw pakketje. Stuur vooral tandpasta. Kapucijners niet veel, duurt erg lang voordat ze gaar zijn, wel bruine bonen groene erwten. Ben nu door eerste pakketje heen. Waren voortreffelijk! Zo is dus alle tijd gevuld. In verband met duisternis nu 's morgens appèl om 06.30 uur, dus ½ uur langer slapen. Kun je nog wat stopgaren sturen, niet op kartonnetje (verboden) maar los. Hoop intussen weer vlug terug te zijn. Ben hele dag bij jullie! Zal Halbe nog een kaart sturen. Dag lieve jongens. Heel veel liefs en veel kussen, Papa.

Brief 18 Mühlberg 25-9-1943

Liefste Kik en Halbe. Gaat het nog goed? Ik krijg nog steeds maar geen post door. Verwacht echter maandag of morgen alles tegelijk. Laatste dagen nog veel werk gehad, werk nu ook 's zondags, door komst zeer veel Italianen. Dagen vliegen daardoor om. Gaat met mij best, word nog steeds dikker. Mijn haar gaat ook weer groeien. Kan alweer scheiding maken!

Door overbevolking aantal bewoners van barak tijdelijk van circa 100 op 165 gebracht, dus 's avonds haast geen gelegenheid om eens ergens te zitten. Nu samen met mijn vriend Uchtmann goed plekje in andere lokaal ontdekt voor ons samen. Kan nu tenminste 's avonds weer wat doen. Vandaag ook kaart naar kantoor geschreven en gevraagd me op de hoogte te houden van voornaamste gebeurtenissen. Hadden woensdagavond weer cabaretavond O.K. (Opgesloten Knapen). Wel aardig. Kregen vandaag uit Argentijnse Rode Kruis pakket: 1 blik gehakt, 10 sigaretten en een stuk zeep. Geweldig he? Zou het hier zo langzamerhand nog beter dan thuis gaan krijgen. Hoop toch maar dat het vlug afgelopen is en weer bij jullie terug zal zijn en ook weer aan mijn werk zal kunnen. De nieuwtjes die wij door krijgen zijn wel hoopgevend.

Gisteren tot 20.00 uur hard gewerkt, geslapen als een blok, vandaag zaterdag tot 17.00 uur. Morgen zondag weer om 07.00 uur beginnen. Vanavond lekker koude douche voor naar bed gaan. Salaris (!) van 50 op 70 Pfennig per dag gebracht. Kan dus nu af en toe eens wat tabak kopen, hoewel duur. Eten vaak voldoende en meestal goed. Daar zorgen Fransen voor. Kom dus niet veel te kort. Stuur dus alleen wat bruine bonen of groene erwten en als je kunt een enkele maal eens wat voor op brood (koekje of zo a.u.b.). maar alleen als je het kunt missen hoor!

Met Pa en Moe nog goed? Je houdt ze natuurlijk geregeld op de hoogte. Doe vooral beste groeten. Is Halbe lief voor Mammie? Hoe gaat het met de zwemles? In de Regentes? en krijgt hij ook al pianoles? Zal vlug weer schrijven hoor! Houd je goed Kikkie, schrijf veel. Veel liefs en kusjes van Pappie.

Brief 20 Mühlberg 3-10-1943

Liefste jongens van me. Voor het eerst sinds weken eens een vrije zondagmiddag, dus fijn gelegenheid te schrijven. Zo even gebaad, zit in fijn zonnetje bij zwembad. Als sinds 2-9-1943 geen briefje meer van jullie door gekregen. Verschrikkelijk! Op 1-10-1943 jullie 3^e pakketje ontvangen. Fijn voor me gezorgd hoor! Vooral sigaretten en pak maïzena bijzondere verrassing voor me. Alles prima overgekomen. Weet niet wanneer afgezonden, maar zal wel lang over gedaan hebben. Heerlijke aanvulling voor als er weinig eten is. Gaat over het algemeen goed, weer behoorlijk doorvoed, wordt weer dikker en heb vaak niet eens zo'n erge trek. Maak me meer zorgen over jullie maar gelukkig ben je zo verstandig niets van eigen rantsoentje te sturen. Zorg vooral goed voor jezelf en maak je geen zorgen over mij.

Nog steeds druk werk zodat dagen om vliegen. Kregen deze week van het Internationale Rode Kruis marmelade, blikje hutspot met veel vlees en pakje smeerkaas. Zending zal nu zowat op zijn. Was voortreffelijk. Zondag 26-9-1943 concert van kamporkest (Fransen), prachtig! Beriqueut schitterend solist cellist. Heb ervan genoten.

Woensdag brief van Han ontvangen, moeten evacueren. Ellendig! Wil je ze bedanken voor brief en groeten overbrengen? Hoe gaat het met onze jongen? Is hij nog erg lief voor Mammie? Als ik op foto kijk wordt het me vaak wel te machtig maar verder gaat het wel goed. Heb goede vriend Uchtmann is me veel waard. Leven wordt hier verder een sleur zonder zorgen in eentonige regelmaat. Stemming uitstekend, nu eens wanhopig, dan weer krijgt onverschilligheid de overhand. Daarom het vele werk een zegen. Toch niets aan te veranderen en maar afwachten. Een brief van je zal me wel goed doen. Zou er veel voor overhebben als ik eens even bij jullie mocht kijken. Maar we houden moed!

's Avonds nog regelmatig met Uchtmann in hokje samen studeren, lezen, enz. Ben voor afwisseling met stenografie begonnen. Kan dat in werk goed gebruiken. Gaat al vrij goed. Kun je niet een paar wollen sokken voor me breien? Sokken geven me veel zorg, slijten erg in grote schoenen.

Hoe is het met Pa en Moe? Zou wel fijn zijn als ze eens een kort briefje stuurden. Doe vooral de groeten, ook aan kennissen van familie en schrijf dikwijls. Hoop dat post binnenkort wat beter zal gaan, zodat brieven regelmatig doorkomen. Houd me van alles op de hoogte en maak je beslist geen zorgen over me. In gedachten ben ik elke dag een tijdlang bij jullie. Tot spoedig ziens hoor. Heel veel kusjes voor beiden van Pappa.

Brief 21 Mühlberg 8-10-1943

Liefste Kik en Halbe. Vandaag gelukkig eindelijk je brieven van 13-9-1943 en 17-9-1943 ontvangen. Ben er heel erg blij mee. Hoe weet je dat ik voor Kerstmis thuis ben? Pakjes komen goed door, zoals ik je al schreef nu 3 ontvangen. Is beslist niet waar brieven en pakjes alleen over Rode Kruis, maar geeft niets want ontvang aan pakjes zo wel genoeg. Alleen brieven mag je gerust meer schrijven. Voorlichting Rode Kruis fout.

Fijn dat je geregeld bij van Vliet en van der Starre komt. Doe vooral de groeten. Ook van de Graag geweldig. Zal hem na ontvangst sigaretten eens een kaartje sturen. Ook van Chef van Pa reuze. Ken hem niet, maar vraag Pa hem te bedanken. Hoe is het met Pa. Geheel genezen van operatie? Militair Hospitaal geweest? Vraag hem het me eens te schrijven, gewone brief, portvrij. Vind het verschrikkelijk dat je van mijn brief van streek was. Was natuurlijk mij bedoeling niet. Maar alles gaat nu best en je ontvangt me moddervet terug. Heb gisteren met lichte griep op bed gelegen. Vandaag op en morgen gelukkig weer aan het werk. Fijn van G. van der St. tabaksbladeren. Zie ze met belangstelling tegemoet. Heb je hartelijk bedankt? Aardige lui, niet? Both Stolwijk heeft ook genoeg. Kun je best om schrijven. Stuur het graag. Hoe is het in Zoetermeer? Al bij Janse geweest? Stuur nooit vruchten in een pakje. Steken alles aan. Waren mensen hier die door paar bedorven tomaten hele pakje konden weggooien. Ondergoed of deken hoeft niet, wel wollen das, sokken en handschoenen.

Rest krijg ik hier wel, denk ik. Kreeg heden als laatste van het Internationale Rode Kruis uit Argentinië blikje vleespastei en 10 sigaretten. Fijn he? Krijgen per dag $\frac{1}{4}$ of $\frac{1}{5}$ brood totaal ongeveer gelijk als in Holland, dan 6 maal per week telkens stukje margarine en af en toe wat Duitse jam of worst en dagelijks 1 eetlepel suiker. Brood bewaar ik bijna geheel voor ontbijt, eet 's avonds prak van middageten, dat ik probeer over te houden. Lukt dat niet, dan bonen. Voel me volkomen fit en doorvoed. Wat zal dat weer vreemd zijn als ik weer mag gaan en lopen waar ik wil! Probeer het me weleens voor te stellen. Zag dezer dagen op de weg buiten het kamp een paar boerenkinderen spelen. Vreemd idee was dat. Heb geen idee dat er nog een wereld buiten het kamp is. Zal Halbe kaart sturen. Allen vooral hartelijk groeten. Vergeet niemand. Veel lieve kussen, Pappa.

Brief 22 Mühlberg 16-10-1943

Liefste jongens van me. Vandaag vrije dag en briefpapier gekregen. Kan dus fijn schrijven. Belangrijke week, want donderdag boeken, vrijdag 4^e pakketje en vandaag je brief van 22-9-1943, brief van 30-9-1943, Halbe's kaart van 22-9-1943 en brief van Pa uit hospitaal van 22-9-1943 ontvangen. Je voelt dus mijn stemming. Sta versteld over wat je voor me krijgt. Weet adres Pa en Moe niet. Pakketje best over gekomen. Honing en biscuits heerlijk, maar maf je feitelijk niet doen van je rantsoen. Tabak juist op tijd, zat net zonder. Kapucijners pepermint en Pastol ook fijn. Stuur van laatste zoveel je krijgen kunt. Hartelijke dank hoor, het was heerlijk alles. Je hoeft toch alsjeblieft niet te verhuizen? Zou vreselijk zijn.

Hier ook erg koud. Vriest 's nachts flink. Met mijn beide dekens, een oud kampdekentje en daarover mijn overjas en tuniek lig ik echter als in een hooikist. Zit nu 's avonds fijn wat te studeren met mijn vriend Uchtmann.

Fijne kerel, die ik ooit gekend heb 10 jaar jonger. Beroeps onder officier artillerie geweest. Wil graag dat je eens in contact kwam met zijn vrouw, zit allen thuis: Zocherstraat 7 Hs Amsterdam. Schrijf eens.

Laat vooral (*je*) borst nazien voor het te laat is. Desnoods specialist.

Gaat met eten goed. Als (*het*) weinig (*is, dan*) kook ik wat bonen of erwten voor 's avonds. Heb paar uien op de kop kunnen tikken, Voel me volkomen fit. Hoop dat je optimisme waarheid wordt. Wil graag uit deze kooi weg, maar er zijn er die hier al 3 á 4 jaar zitten, dus (*ik*) heb nog niets te zeggen. Verlang naar huis. Af en toe heimweebuien, die door (*het*) vele werken gelukkig wel weer overgaan, daarom hekel aan vrije dag. Mul heeft fotokopie van zijn Ausweis ontvangen, hoort er verder nog niets over. Zal me benieuwen. Vandaag van Internationale Rode Kruis weer 10 sigaretten en stukje zeep. Zal wel zowat het laatste zijn. Hebben gehoord dat Nederlandse Rode Kruis ook wat zou sturen. Voorlopig sceptisch. Ben blij, dat je mijn kleren goed ontvangen hebt. Door die spijkers heb je meteen een mooi overzicht over die rotte dagen in Altengrabow en hier en weet je precies hoe alles gegaan is. Wat zeiden Pa en Moe ervan? Verder is hier alles nog net zoals dat ik het geschreven heb. Om 07.30 beginnen we te werken tot 11.30. Dan eten vervolgens weer van 13.30 meest tot 16.30 of 17.00 uur. Daarna avondeten wat lezen of studeren. Om 21.00 uur avondappèl waarna ik in de regel maar direct naar bed ga. Slaap als thuis alleen niet zo comfortabel en om 06.00 uur weer op. Nu lieve jongens, weten jullie weer wat. Zal gauw weer schrijven. Ik stuur Pa en Moe Sizoo een briefkaartje. Ook Halbe krijgt er weer één. Dag hoor, Kop op en veel liefs en kussen van Pappie.

P.S. heb Both om tabak gevraagd. Ontvang je dus misschien binnenkort. Gireer kosten.

Dag P(*appie*).

Brief 24 Mühlberg 22-10-1943

Liefste Kikkie en Halbe. Vandaag veel nieuws. 20-10-1943 je 8ste pakketje van 6-10-1943, pakje CB en briefkaart CB ontvangen en vandaag je 5^e pakje van 7-9-1943. Moet dus je 6^e (*pakje*) nog krijgen. Ontvang ze erg door elkaar zo je ziet, maar alles komt prima over. Maak me erg veel zorg, dat je veel te veel van jezelf zendt. Doe dat heus niet, ik maak het best en wil graag gezonde vrouw en jongens terug als ik weer thuis ben. Intussen natuurlijk heel veel dank voor al het heerlijks dat ik kreeg. Wil ook CB voorlopig hartelijk danken, heb nu geen kaarten meer over. Pakje in uitstekende staat overgekomen. Eet nu als een vorst 's morgens boterham met kaas! Ongekende weelde! Alleen jammer dat het pakje geen tabak maar soort gedroogd gras bevatte, brandt niet. Bedrog, maar zeg het hun alsjeblieft niet. Wie weet, hoeveel ze ervoor betaald hebben! Ook jouw pakjes telkens boven verwachting: smeerkaas, worst, koek, havermout, macaroni, enz, alles geweldig. Kan er geen woorden voor vinden. Ook insectenpoeder en borsteltje (*komen*) goed van pas. Als er een pakje is krijg je een bericht, dat je het kunt komen halen. Wordt dan in je bijzijn geopend en nagezien. Emballage

mag ik niet hebben, dus neem je een zak mee om alles in te doen. Vraag op kantoor eens naar lege enveloppen dozen voor verpakking. Snap nog niet hoe je alles bij elkaar krijgt. Maar heus, Kikkie denk aan jezelf en aan onze jongen. Ik word nog moddervet, dus geen medelijden. Vreselijk dat die post zo slecht doorkomt. Stuur toch geregeld bericht. Intussen heb je alles tegelijk gekregen. Foto al ontvangen? Fijn erwten Herwijer, tabak via Jo W, sigaren Wim, enz. Zie met belangstelling tegemoet. Heb geen kaarten om allen te bedanken helaas. Kik, als je eens wat stukken van oude lakens of andere lappen hebt, stuur het voor voetlappen in plaats van sokken. Kan het stoppen niet bij benen, draag nu 2 paar over elkaar. Lappen makkelijker.

Veel plezier (*met*) Pa's verjaardag gehad? Zal 2-11-1943 heus niet vergeten. Geen spijt maar vreugde! Pieker niet te veel. Heb zelfde gevoelens en maak zelfde stemmingen door als jij. Nu toch niets aan te verhelpen. Studeer maar veel piano voor afleiding. Zeg Halbe lief te zijn, maar vergeet niet dat het een jongen van 8 jaar is, dus zie maar wat door de vingers. Op een afstand zie ik alle dingen nu ook in andere verhoudingen dan vroeger. Laten we dus blij zijn dat deze tijdelijke scheiding dan toch ook nog zijn goede zijde heeft. Nu liefste jongens, het papier is ten einde. Dagelijks ben ik in gedachten lange tijd bij jullie. Denk je nog eens aan mijn waarschuwing over eten!

Allen hartelijke groeten. Heel veel liefs en kussen van Pappie.

Brief 25 Mühlberg 27-10-1943

Liefste jongens van me. Hoe is het met jullie sinds mijn brief van 22-10-1943?

Heb vrije ochtend die goed benut wordt. Eerst matras in orde gemaakt. Moest wel want op het laatst houten koeken, kon haast niet meer liggen. Koeken uit elkaar geplukt en matras weer beslaapbaar. Verder schoenen gepoetst!!! Briefkaart aan Centraal Beheer geschreven met dank voor pakket. Op 25-10-1943 je 7^e en gisteren je 9^e pakket ontvangen. Heb nu alle 9 pakketjes compleet. Komen steeds goed over, Ben er verlegen mee, zoveel heerlijke dingen je stuurt. Is er heus niets van je eigen rantsoentje bij? Tabak was fijn, kan ik vermengen met die van CB en is zo uitstekend te roken, gelukkig. Wat een fijn blik vlees! Eet ik bij bruine bonen nu ook op brood. Heerlijk. Hoe kom je eraan!

Zondag was hier voetbalwedstrijd, Holland – Frankrijk. Vrij fors. Dreigde op gegeven ogenblik in een vechtpartij uit te draaien. Best geamuseerd. Dinsdagavond was er weer cabaret van O(pgesloten) K(napen), was goed geslaagd. Er is een goede goochelaar, een p....., voordrachten, enz. Alles onder leiding van Sergeant Theo van Reysen (Pa kent hem zeker wel).

Met het werk is het nu gelukkig niet zo bar druk meer. Heb nu weer eens gelegenheid wat voor mezelf te doen. Kan 's avonds niet meer naar studiehokje, te koud, strop.

Moet dus nu in overvolle barak blijven. Ontvang zojuist je kaart van 19-10-1943 en kaart Halbe van 18-10-1943. Vreselijk dat die post zo slecht doorkomt. Je hoeft toch alsjeblieft niet nog eens te evacueren. Dat zou het toppunt van narigheid zijn! Is puist verdwenen? Heeft zeker niet erg pijn gedaan? Bij Scharles N. zijn er indertijd wel 15 verwijderd. Je mededeling, dat je slank wordt, vind ik heel erg. Stuur toch niet zoveel en denk aan jezelf. Heus Kik, ik ben met bruine bonen enz. die je bij Janse zo veel kunt krijgen als je maar wilt, al heel erg tevreden. Zul je vooral jezelf niet verwaarlozen? Ik denk niet, dat ik behalve een das, sokken en handschoenen verder nog kleren nodig zal hebben. Heb nu goede overjas, gebruik behalve sokken niets van eigen kleren, ook al om wegens de zeep niet veel te hoeven wassen. Dank Halbe voor kaart. Fijn, die grammofoonplaat voor opa! Heeft hij een postzegelverzameling? Zal je op 2-11-1943 heus niet vergeten! 11 jaar geleden stonden we er beter voor, jochie! Zo jongens weten jullie weer het een en ander. Zal gauw weer schrijven. Allen hartelijke groeten. Beide hartelijk gekust van Papa.

Briefkaart 26 Mühlberg 2-11-1943

Liefste Kik en Halbe. Hier het bewijs dat ik onze grote dag niet vergat, 11 jaar geleden stonden we er beter voor, Kikkie, weet je nog? Volgend jaar krijg je dubbel geschenkje van me en gaan we samen weer fuiven. Zoals al geschreven nu tot en met 9^e pakketje van 12-10-1943 ontvangen. Heeft Pa misschien een oude broodzak over? Wil ook graag boekje “Verplichtingen van de werkgever” hebben. Ligt denk ik in mijn bureau. Gaat het nog goed? Hier alles wel, niet zo erg druk meer. Ben studiehokje kwijt, jammer!
's Avonds mijn huis kwijt in volle barak. Maar alles sal regt kom. Ben vandaag dus in het bijzonder in gedachten bij jullie. Brief volgt spoedig, Allen groeten. Veel kussen, Pappie.

Brief 28 Mühlberg 5-11-1943

Liefste Kik en Halbe. Gisterenavond brief van 26-10-1943 ontvangen. Vlug he? Was er erg gelukkig mee. Ik sta van je te kijken, dat je zo maar bij directie Centraal Beheer bent geweest. Fijne vent die Piet, nietwaar? Hoop dat je moeite succes zal hebben en zie met belangstelling verdere loop tegemoet. Kan hier vandaan helaas niets doen. Heb sinds je 9^e pakje op 27-10-1943 niets meer ontvangen. Moet dus nog 4 van oktober krijgen. Je weet toch dat gedurende 3 weken niets gezonden mag worden. Ik moet nu dus zuinig zijn voor dit tijdvak, Fijn, dat je van zoveel mensen wat krijgt. Had ik onder ander van bijkantoor niet gedacht. Hoe is het met puist verwijderen gegaan? Geen pijn gehad? Je mag niet zo laat naar bed hoor! Ik lig er 's avonds direct na avondappèl om 21.00 uur al in en slaap als een roos. Ochtendappèl om 06.30 uur valt tegen. Zo uit je bed, vooral nu er de laatste dagen zo'n ijzige oostenwind waait. Heb idee dat we sneeuw zullen krijgen, Laatste tijd heel weinig werk. Soms hele dagen niets te doen. Kruip dan na ochtendappèl maar weer in bed tot een uur of 09.00. Temeer daar op barakken bijna nog niet gestookt wordt. Stenen vloeren, dus knap koud. Doe ook 's middags nog vaak een dutje, dus rust genoeg. Daarbij flink eten, dus wil binnenkort niet eens meer naar huis! Wens Julie in ieder geval zekerheidshalve alvast een prettig Kerstfeest. Volgend jaar met elkaar weer onder de kerstboom. Ga je met Kerstmis naar huis? Koop in ieder geval een boompje voor Halbe. Zal in gedachten bij jullie zijn hoor! Heb op het ogenblik geen bijzondere wensen. Krijgen hier laatste tijd erg veel pompoensoep, wat erg gaat tegenstaan. Bruine bonen zijn bijna opgesmuld. Heb je mijn brieven van 17-7, 24-8 en 19-9 wel ontvangen? Ik houd van alle brieven aantekeningen en kopie en je hebt niet geschreven dat je deze brieven ontvangen hebt. Heeft Both nog tabak gestuurd? Zal Halbe vandaag nog een kaart sturen. Misschien heb ik daarop dan voor Oudejaar nog antwoord. Ben je nog bij mevrouw Uchtmann geweest? Moet je vooral doen als je nog eens in Amsterdam mocht komen. Denk eraan, dat Witkamp de haard nog in orde moet maken. Is al betaald. Nu lieve jongens, heb over mij geen zorgen. Kom gauw weer thuis, al reken ik er dit jaar toch niet meer op. Doe vooral Pa en Moe hartelijke groeten en sla alsjeblieft niet aan het piekeren hoor! Heel veel liefs en kussen van Papa.

Brief 29 Mühlberg 9-11-1943

Lieve jongens van me, gaat het nog steeds goed met jullie? Hier alles wel.
Zaterdag 6-11-1943 brief nummer 15 van 23-10-1943 ontvangen en eveneens pakje nummer 10 van 13-10-1943 en nummer 11 (Centraal Beheer) van 23-10-1943. Wat was ik weer gelukkig met alles. Frituurpan fijn om wat te bakken. Ook verdere inhoud best overgekomen en buiten verwachting. Hoe krijg je dat alles toch bij elkaar? Ook foto's fijn. Roepen herinneringen wakker. Voor alles heel veel dank, ben er gewoon verlegen mee. 11^e pakket Centraal Beheer niet mis. Vooral boter geweldig. Wil Wim de Roo hartelijk danken voor sigaren. Ben er doodgelukkig mee. Tandpasta ook reuze. Heb geen woorden voor alles! Zal Centraal Beheer per kaart bedanken en ook Dr. Van der Graaff een kaart sturen. Zaterdag was filmvoorstelling, vrij aardige film (*Hab mich lieb 1942*) met Marika Röck en Viktor

Staal. Zaterdagavond politiek weekoverzicht, bespreking loop gebeurtenissen door deskundige, interessant en veel belangstelling. Zondag is hier de winter begonnen met wat natte sneeuw en veel kou. Hebben nu vanaf maandag het ochtendappèl gelukkig ook in de barak. Fijn hartelijk contact met achterburen, wel ongeveer ons genre, niet? Ook toevallig met verloofde (*Christiaan*) Entrop (*Kgf 106853*). Zal wel niet zo gauw thuis komen. Ik ken dat. Hij gaf hier interessante fotocursus, is nu echter niet meer hier maar ergens op Arbeitskommando ¹⁵). Rietbroek (*Kgf. 98399*) enige tijd niet meer gezien. Ik zal hem zoeken. Als hij weg is levert zending via mij grote moeilijkheden op. Zal wel zien. 3^e pakket van 1-10-1943 ontvangen. Kaartje komt nog wel. Tot nu toe tot en met 11^e pakje ontvangen. Gaat dus goed. Cabaret en concert geven aardige afleiding, maar geen sprake van “vrolijk maken”. Veel te veel met mijn gedachten bij jullie. Heb laatste weken weer eens een steno hobby. Niet veel gelegenheid doordat barakken zo druk en vol, jammer! Over algemeen komt er hier weinig van studie. Misschien bestaat de gelegenheid om aanstaande zaterdag (onder militair geleide natuurlijk) eens een wandeling buiten het kamp te maken met circa 30 Hollanders. Zal wel een eigenaardige sensatie zijn, als je zo'n half jaar op een stukje grond zo groot als halve Malieveld (*groot terrein in centrum van Den Haag*) vertoefd hebt. Jammer genoeg slechte te grote schoenen, maar we zullen wel zien. Nu lieve jongens, het blad is weer op. Houd je goed. Halbe nog lief voor Mammie? Briefkaart van 5-11-1943 ontvangen. Stuur Papa maar gauw antwoordkaart. Allen hartelijke groeten. Vooral ook Pa en Moe. Stuur vooral bruine bonen, enz. Geef desnoods boeket (?) aan Janse. Wil wel sturen. Heb daar het allermeeest behoefte aan. Zo het belangrijkste weten jullie alweer. Zal gauw weer schrijven. Beide hartelijke omhelzing en veel kussen van Papa. P.S., stuur geen gewone brieven meer.

Briefkaart 30 Mühlberg 14-11-1943

Liefsten, nog goed? Hier alles OK. Brief van 3-11-1943 en kaart Halbe van 1-11-1943 ontvangen. Pakket van Rietbroek (*Kgf. 98399*) van 12-11-1943 ontvangen en hem afgegeven. Pakket nummer 13 van 12-11-1943 in beste orde ontvangen. Nummer 12 nog niet, of is pakket Rietbroek nummer 12? Geen woorden voor, dank. Geweldig! Dank ook alle gevers uitbundig! Wil me Kerstgenoegen doen en koop bij Succes, Bezuidenhout, hoek 1^e van de Boschstraat: “een miljoen-grijp toe”. Maak met mijn vriend Uchtmann psychologische studies. Hij gaat er zelfs een lezing over houden, die we samen voorbereiden. Hier slecht weer, koud en regen. Hele dag in barak. Fijn Halbe goed. Hoop dat hij prettige verjaardag heeft (gehad). Zoen hem maar flink van me. Zal dezer dagen weer brief sturen. Hartelijke groeten Pa en Moe. Heel veel liefs en kussen, Papa.

Brief 31 Mühlberg 18-11-1943

Liefste Kikkie en Halbe. Mijn kaart van zondag 14-11-1943 al ontvangen? Hoe is het? Gaat hier goed. Ben lichamelijk uitstekend. Woensdag 10-11-1943 vrije dag. Was gewassen en getracht sokken wat te stoppen. Donderdagavond cabaret, dat de gebrekkige hulpmiddelen in aanmerking genomen, zeer geslaagd was. Vrijdag 12-11-1943 pakje Rietbroek ontvangen. Hij is nog hier, dus ik heb het hem ter hand gesteld. Was er blij mee. Goed overgekomen, evenals mijn 13^e pakje, dat ik zaterdag ontving. Fijn das, sokken en alle andere gaven. Hoe krijg je alles voor elkaar? Was pakje voor Rietbroek nummer 12? Andere moet ik dan nog ontvangen. Alles komt best en tijdig over tegenwoordig. Wandeling kon zaterdag niet doorgaan. Weer was te slecht. Alles hier een modderpoel. Had hier de omgeving weleens willen zien. Ook zondag slecht weer. Heb me getrakteerd, 's morgens wat macaroni, koffie met kaak en koek met wat boter en 's middags bij mijn aardappelen wat

¹⁵ Het onder Stalag IV-f Hartmannsdorf vallende Kdo 1Z51 in Zöblitz in het Ertzgebirge.

ragoutsaus. Voortreffelijk! Jannes (*Rietbroek*) was echter in die dag wat grieperig en lag in bed. Dat geeft iemand een wat ontevreden gevoel. Heb in hem een fijne vriend met zelfde gevoelens en ideeën.

Wat was blikje melk en koek fijn en niet vergeten de tabak. Ook pastei met tabak fijn. Leuk hoor 2-11-1943 naar Zeist. Is Halbe mee geweest? Wond aan hoofd genezen? Die kale plek was ik na paar weken al weer kwijt. Hoe vond je familie Punt? Fijne lui. Zij is doctoranda oude talen. Keiig! Maak je je geen zorgen over die inkwartiering. Als vrouw alleen zullen ze niemand bij je mogen zetten denk ik. Bijt van je af. Ga alsjeblieft vroeg naar bed en eet vooral flink. Stuur mij maar gerust wat minder en neem er zelf ook van. Je weet hoe ik dat jullie gun en dat het heus geen ondankbaarheid van me is. Als ik per dag maar 1 maaltje pap of bonen bij krijg ben ik allang tevreden. Krijg intussen net brief 9-11-1943. Gauw he? Foto's kamp waren zeker van Entrop? Hij werkte hier bij foto afdeling. Zijn wel te koop geweest, maar toen lag ik in Hospitaal. Zal nog eens moeite doen. Cor Bruijn niet meer bij Rotterdamse Bank?

Het is hier erg koud de laatste tijd. Ben met geen jassen meer warm te krijgen. Grote barakken zijn slecht te verwarmen. Ga 's avonds om 20.30 al naar bed. Woon elke lezing en voorstelling bij om maar bezig te zijn en te vergeten. Wordt me vaak te machtig. Of ik thuis zou kunnen wennen? Geloof maar! Weer in een gewoon bed met lakens, warme kamer, gedekte tafel met geschilde aardappelen en lekker eten, alles schoon en helder en weer op een gewone stoel te mogen zitten! En dan bij mijn vrouwtje en mijn jongen. Te mooi om waar te zijn. Maar we houden moed. Mijn grootste zorg is jullie. Als jullie maar goed voor jezelf zorgt, dat is mij al een hele zorg minder. Stuur vooral erwten en bonen, alles op. Heb je gevraagde boek kunnen krijgen? Hoop dat Halbe lief voor Mamma zal zijn. Zeg maar dat Papa dat erg graag wil, dan doet hij het wel. Nu jongens moet ik weer eindigen. Hartelijke groeten Pa en Moe. Briefkaart Moe heden ontvangen. Heel veel liefs, kussen Papa.

Brief 33 Mühlberg 24-11-1943

Liefste jongens van me. Hoe gaat het bij jullie? Ik ben weer eens een paar dagen binnen met een lichte griep. Alles deed me pijn, maar nu knap ik weer op en morgen denk ik weer aan het werk. Het is geen lolletje om hier ziek te liggen. Ik heb een onderste bed, dus liggen er nog twee boven me. Altijd steendonker, zodat er bijvoorbeeld van wat zon geen sprake is. En die "bedden" liggen zo steenhard met een harde bobbel, dus ben je in geen tijd volkomen gekraakt. Maar gelukkig is dat alles nu weer voorbij. Zondagmiddag was er een toneeluitvoering door een gezelschap bestaande uit krijgsgevangenen. Geweldig knap gespeeld, daar kan werkelijk een beroepsgezelschap niet tegen op. Jammer kunnen we dat vlugge Frans niet zo vlot volgen, maar het geheel snap je dan toch wel. Maandag was mijn zoon jarig. Hoe is die dag geweest? Veel bezoek? Je begrijpt dat ik die dag in gedachten heel dikwijls bij jullie ben geweest. De laatste tijd kan ik er vaak slecht tegen, minder dan in het begin, toen er nog steeds nieuwe indrukken waren op te doen. 's Avonds hield één van de ziekenverplegers een lezing over krankzinnigenverpleging. Was zeer interessant! Dinsdagochtend heb ik nog gewerkt, maar ik voelde me onprettig, koortsig, rillerig, zodat ik gelijk maar in bed gekropen ben. Ook vandaag nog in bed, maar als het maar enigszins mogelijk is, ga ik er maar weer gauw uit omdat het hier nu niet bepaald een ideale omgeving voor zieken is. Gisterochtend heb ik ook je 12^e en 14^e pakje ontvangen. Het 12^e was dus niet dat van Rietbroek, maar het is alleen later dan het 13^e aangekomen. Voor alles weer heel veel dank, Kikkie, wat heb je weer met veel liefde voor alles gezorgd! Wat was ik blij met sigaretten en ook met roggebrood, dat prima overgekomen is, hoewel het bijna een maand onderweg is geweest. Ook koeken, suiker, Postil, macaroni, meel, bonen, enz. enz. alles uitstekend overgekomen. De inhoud klopt altijd met de briefjes die je erbij doet. Sokken en vooral ook handschoenen waren me erg welkom. Het kan hier knap koud zijn, dus had ik ze

wel nodig, Zeebliek ook lekker, hartig. Ben blij dat alles altijd zo goed aankomt. Zal je wel puzzels geven, steeds zo'n doos te bemachtigen niet? Kom je nog weleens bij Kee en ga je nog weleens naar Gouda? Houd vooral de adresjes warm hoor. Heb je al iets van Both over tabak gehoord? En hoe staat het met Janse? Schrijf maar weer gauw. Zal Halbe een kaart sturen. Zal je vooral alle milde gevers hartelijk bedanken. Voorts hartelijk groeten Pa en Moe. Zal vlug weer schrijven hoor. Dag liefste jongens. Veel kussen, Papa.

Briefkaart 34 Mühlberg 28-11-1943

Liefste jongens van de me. Op 25-11-1943 het 15^e, 16^e (Centraal Beheer) en 17^e pakje ontvangen. Ontving dus in 2 dagen 5 pakketjes. Kik, Kik, wat ben ik weer verwend! Dat verdien ik toch werkelijk niet. Wat heb ik vandaag genoten van enkel wat aardappelen met een pakje Linthorst! Hoe zal ik je alles ooit kunnen vergelden! Wil je ook Centraal Beheer voorlopig hartelijk bedanken. Heb voorlopig geen kaart meer om te sturen. Ben met alles zo ingenomen, dat ik het niet meer onder woorden brengen kan. Stuur je heus niets van je rantsoen? Heb nu weer paar dagen last van mijn maag gehad. Eten hier stond me erg tegen. Gaat nu weer goed. Hier koud, vorst, sneeuw. Verder alles OK. Verlang iedere dag nog meer naar huis. Hoor je nog weleens wat over Ausweis? Dag liefste jongens. Veel kusjes van Papa.

Brief 35 Mühlberg 2-12-1943

Liefste jongens van me. Gisteren je brief van 17-11-1943 en kaart Halbe ontvangen. Was er erg gelukkig mee, want had in bijna 2 weken niets van jullie gehoord. Wil je voortaan bijschrijven van welke brief het de antwoordbrief is? Wat was dat een consternatie voor je die 6 pakjes tegelijk! 2 ervan had ik al voordat ik die brief kreeg. Je hebt reusachtig voor me gezorgd Kikkie, zoals ik je al schreef wat was ik overgelukkig met alles. Maar doe me een plezier en peuzel ook een deel ervan fijn met Halbe samen op. Zal je dat heus doen? Met de tabak gaat het ook fijn. Ik heb hier nota bene meer te roken dan in Holland. Kreeg ook van Both bericht dat hij tabak gestuurd heeft. Laat de bladeren liefst zo veel mogelijk heel. Fijn joh, Met mij gaat het verder best. Maag weer geheel in orde, denk dat het kou is geweest. Kon een paar dagen wel overgeven als ik maar aan eten dacht. Middageten stond vooral erg tegen. Het weer is slecht, regen, storm, af en toe sneeuw of vorst. We kunnen soms dagenlang niet warm worden, behalve 's nachts in de krib. En ik draag nog wel 3 jassen over elkaar en 2 paar sokken. Maar het zal wel wennen. Ik houd me maar zo veel mogelijk bezig en sla ook geen lezing enz. over, dan schiet de dag op en sla je niet zo aan het piekeren. Zaterdagavond politiek overzicht, zondagavond lezing wachtmeester Beverwijk (*Kgf. 104241*) over paardensport. Dinsdag door Aalmoezenier lezing: Rome en het Vaticaan. Ook lezingen over economie, muziek, kunstgeschiedenis, enz. Overdag mijn werk en wat studie en andere zorgen als voor wat eten koken, bed opmaken, wassen, stoppen, naaien, enz. Zo komt de dag wel voorbij. Zie alleen erg tegen Oudejaarsavond en Kerstdagen op. Zal ook voor jou niet leuk zijn. Maar laten we ons troosten, dat er met ons nog duizenden anderen zijn onder vaak nog veel treuriger omstandigheden. Dokter van der Giessen gaat deze dagen weer terug. Jo zal wel het een en ander van hem horen. Gisteren aantal Fransen 43 jaar en ouder naar huis vertrokken. Afscheid van kameraden was vaak andoienlijk. Hebben samen gevochten en hier jaren lief en leed met elkaar gedeeld en omgehokkeld. Toch zou ik best willen, dat het met ons ook maar vast zo ver was. Hoop dat je gelijk hebt van voor 1 januari, maar ik betwijfel het. Enfin, dan valt het altijd mee (zie vervolg op briefkaart).

Briefkaart 36 Mühlberg 2-12-1943

Vervolg van brief 2-12-1943. Heeft Centraal Beheer mijn kaart van 27-9-1943 niet ontvangen? Heb geen antwoord gekregen. Had wel jaarverslagen gevraagd. Zo even je pakje nummer 20 ontvangen vol verwennerij. Kik, ik ben er als steeds gewoonweg verlegen mee.

Verpakking, zoals ik al schreef mogen we niet hebben. Dat gaat, denk ik, naar de papierfabrieken. Ik kan misschien nog wel foto's krijgen, maar het zal nog wel enige weken duren. Fijn, je reisjes naar Gouda. Houd het maar warm hoor! Zal je vooral iedereen voor gauw hartelijke danken en doe ook Pa en Moe mijn hartelijke groeten. Houd je goed, joh en zorg goed voor jezelf. Beiden veel lieve kussen van Pappa.

Brief 37 Mühlberg 8-12-1943

Liefste jongens van me. Gaat het nog goed? Hier alles uitstekend, erg koud, veel vorst en sneeuw. Op 3-12-1943 je 21^e pakketje ontvangen. Nummer 18 en 19 moet ik dus nog krijgen. Komen niet in volgorde aan. Inhoud komt altijd prachtig over, mankeert niets aan. Was als altijd weer opgetogen over alles. Koppel (*riem*) was ook fijn. Liep met touw rond om mijn broek. Wat was die Kerstverrassing fijn! onder andere borstplaat harten, enz. Heb nu voorlopig genoeg sokken. De voetjes die je gaat maken zullen uit..... zijn.

Ik heb vast niet de minste pakketten joh! Uchtmann heeft na zijn 10^e pakje niets meer gekregen. We snappen er niets van en hij durft er zijn vrouw niet naar te vragen. Beroerde geschiedenis, niet? Hebben 6-12-1943 Sint-Nicolaas gevierd in theaterzaal. Was erg leuk. Sint-Nicolaas kwam op zijn paard (van 2 mannen gemaakt met plank op hun rug). Het paard steigerde nogal, maar er gebeurden geen ongelukken. Ieder moest een cadeau meebrengen. Ik heb dat boekje Cecilia gegeven en een doosje tandpasta. Kreeg een groot pak met 3 sigaretten erin! Alle 5 december liedjes zijn afgezongen. Een geslaagde avond. Jammer dat een barak met 165 mannen afgesloten was wegens difterie. Konden dus niet aanwezig zijn. Toen we terugkwamen vonden we op ons bed ons 1^e Internationale Rode Kruis pakket (Amerikaans). Ik zal je even laten watertanden: 1 blik melkpoeder, blikje boter, suikerklontjes, biscuits, koffie, corned beef, vleespastei, limonadesiroop in vast vorm, chocolade, blik leverpastei, blik zalm, sardines, 2 stukjes zeep en 3 pakjes sigaretten. Het ligt in de bedoeling dat we meer van zulke pakketten zullen ontvangen, dus kan je daar rekening mee houden. Ik voel heel goed wat er in je omgaat en kan me geweldig goed de grote voldoening voorstellen die je bij elk pakketje had. Maar aan de andere kant is het mij wel een beetje een pak van het hart en zou ik me gelukkig voelen, als jij nu ook je deel van al het lekkers dat je voor me hebt klaargelegd, samen met Halbe oppeuzelde. Stuur me de tabak, erwten, bonen, een roggebroodje (daar weet Kees ook wel aan te komen) of koek als je dat ten minste gemakkelijk kunt krijgen, gort of zoiets. Enfin, je weet wat ik bedoel. Zal chocolade, koffie of andere dingen fijn voor jullie bewaren hoor lieverds. Er is nu ook nog een wagon appels voor ons onderweg en uit Denemarken krijgen we blik taptemelk. Wie doet ons wat! Deze brief zal jullie wel omstreeks de jaarwisseling bereiken.

Lieve jongens van harte kus ik jullie een goed en gelukkig 1944. Ik geloof niet, dat ik dat mondeling zal kunnen doen deze keer, maar de volgende vast en zeker. Jongens ik hoop zo van harte dat jullie de Kerst en Oudjaar zo weinig mogelijk narigheid in het hoofd zult halen en ik beloof je dat ik daarvoor ook mijn uiterste best zal doen. Houd voor ogen dat ik het best maak en dat alles "sal reg kom". Wil je ook Pa en Moe mijn beste wensen overbrengen en ook alle verdere familie en kennissen? Houd je goed en kop op.

Lieve en innige kussen van Pappie.

Briefkaart 38 Mühlberg 9-12-1943

Liefste Kikkie en Halbe. Gisteren je brief van 19-11-1943 ontvangen. Was er erg gelukkig mee. Wat stond ik te kijken van Pa! Als altijd van het ene uiterste in het andere. Zeep genoeg, krijg van kamp kleizeep en scheerzeep die goed is. Eten gaat best (zie brief gisteren). Kook tegenwoordig met Uchtmann samen. Zondag grote pan bruine bonensoep, blik plat du jour en pudding na. Gisteren groene erwten, aardappelen en corned beef. Ik word vast te dik hier. Je kent me beslist niet meer terug. Komt ook door weinig lichaamsbeweging. Gaat er in Holland

wel weer af als ik weer rond tuf. Geen neerslachtige buien meer, hoor! En geen zorgen over mij. Zoek veel contact burenen en studeer veel piano. Verzet je zoveel mogelijk, doe ik ook. Veel liefs en kussen, Pappa.

Briefkaart 39 Mühlberg 9-12-1943

Lieve Halbe hoe gaat het? Was je blij met boek, riem en zweefvliegtuig op je verjaardag? Jammer dat Papa niet thuis was, maar de volgende keer ben ik er weer bij hoor! Heb je op school mogen trakteren? Met Kerstmis zal het ook wel fijn zijn op school. En dan krijg je zeker vakantie? Zul je zuinig op je zweefvliegtuig zijn, dan zie ik hem ook nog, als ik weer terug ben. Doe maar goed je best hoor en wees vooral lief voor Mammie. Dag lieve jongen, Pappie.

Brief 40 Mühlberg 18-12-1943

Liefste Kikkie en Halbe. Op 15-12-1943 je brief van 20-11-1943 en kaart Halbe ontvangen en 16-12-1943 je brief van 7-12-1943. Was er erg blij mee. Heerlijk dat Halbe toch nog zo'n fijne verjaardag heeft gehad. Had nooit gedacht dat hij me nog zo erg zou missen. Dacht dat bij kinderen gauw zou slijten. Heb er verdriet van. Van Pa begrijp ik inderdaad niets. Heb je hun wel geschreven, dat ik geen brieven genoeg krijg om allen één te zenden? Van verkoop toestel begrepen. Ondergoed en andere niet nodig, wel voetjes die je beloofd hebt. Fijn dat T. Uchtmann bij je is geweest. Vraag haar dikwijls. Ze is de vrouw van de beste vriend die ik ooit gehad heb. Hebben het vaak over jullie. Dat ze meer brieven krijgt dan jij is natuurlijk niet mogelijk. Iedereen krijgt hetzelfde. Kan gelukkig nog paar foto's krijgen, maar zal nog wel paar weken duren. Van de 21 pakjes nu 19 ontvangen. Hoop andere 2 ook gauw te krijgen. Men zegt goederentrein door bombardement verongelukt. Zou heel erg vinden. Voorlopig even afwachten. Op 9-12-1943 heeft Uchtmann z'n lezing gehouden. Was prachtig. Is ook groot bewonderaar K.... Intussen enige Krijgsgevangenen Goudrenetten en Roadster ontvangen, heerlijk. Krijgen van Internationale Rode Kruis ook veel sigaretten. Nederlandse Rode Kruis pakketten ook onderweg. Dinsdagavond heb ik lezing gehouden bosleven in Indië. Meen wel geslaagd en aandachtig gehoor, Kik. Studeer nog steeds steno. Gaat al best. Wil je voor mij kopen: Steno lesboekje E.B. Muller "Een lastig juffertje" Fl. 1,15. Nog paar wensen: stuur allereerst bonen, erwten. Bijna op. Geen snoep, is voor jullie hoor. Wil ook graag zakagenda 1944. Koffiesurrogaat en kopjesdoek of bonte handdoek. Gisteren Amerikaans pakket ontvangen. Blikjes boter, vlees, biscuits, appelmoes, rijstcrème, spek, Tomatenpuree, gecondenseerde melk, stroop, kaas, gedroogde eieren, suiker, chocolade, zeep, zakje thee. Wil je ruilen met me? Heb het dus hier wat dat betreft beter dan in Holland. Zitten hier nooit in schuilkelders. Merken absoluut niets van bombardementen. Kamp ligt op het land, ver van een stad, dus heb geen angst. Theo van Reysen hier uitstekend gezond. Jij bedoelt familielid van hem (Floor). Gisteravond hier barak (Röntgenkamer) afgebrand. Gelukkig geen ongelukken. Barak was onbewoond. Waren bang voor uitbreiding. Viel mee door gunstige wind. Fantastisch gezicht. Kun je niet eens een pakje met uitsluitend uien sturen? Zou fijn zijn. Nu lieve jongens, Je ziet ik maak het uitstekend. Heb dus vooral geen zorgen over me. Geen piekeren meer hoor. Kom gauw weer thuis. Beginnen opnieuw. Allen hartelijke groeten. Heel veel kussen van Pappa.

Brief 41 Mühlberg 25-12-1943 (1^e Kerstavond)

Liefste jongens van me. Het is niet mogelijk te beschrijven wat er vandaag in me omgaat en vooral nu, nu we vanmiddag een Kerstspel hebben bijgewoond, waarvan de hele Hollander Kolonie diep onder de indruk was en waarvan ik, niet tegenstaande alle narigheid van de scheiding, toch ook weer dankbaar ben, dat ik het heb mogen meemaken. Kerstspel opvoering

was in het theater: op het toneel afwisselende Bijbelse beeldengroepen met pracht muziek en groot meerstemmig koor, alles door de Hollanders in elkaar gezet. Het was, niet tegenstaande de primitieve middelen, prachtig en indrukwekkend. De Hauptmann van het kamp, die zichtbaar onder de indruk was, heeft een woordje na gesproken, dat zo mogelijk nog meer indruk maakte dan de hele uitvoering. We zijn er allen nog vol van. Vannacht om 24.00 uur zijn Uchtmann en ik naar de Rooms Katholieke mis gaan kijken, maar deze heeft (het spijt me, dat we het zeggen moeten) geen ogenblik indruk op ons gemaakt. Om 01.00 uur waren we weer terug en toen hebben we nog een stukje gegeten, zodat het 02.00 uur was voordat we naar bed gingen. We hebben deze week namelijk een soort Godsvrede hier, wat enkele vrijheden voor de gevangenen inhoud, onder andere dat we na 21.00 uur nog naar andere barakken mogen tot 24.00 of 01.00 uur.

Uchtmann en ik hebben vandaag bij wijze van kerstviering, 2 Italianen te eten gevraagd. Goed dinertje! De Italianen krijgen namelijk nog geen pakjes van thuis en kennen nu dezelfde honger die wij in het begin hadden. De Hollandse barakken zijn prachtig versierd. Bij ons in de Franse barak alleen een kerstboompje. Boven ons Hollandse tafeltje hebben we nog een klein versierinkje aangebracht van wat kersttakken. Kregen voor Kerstmis ons middageten rauw, zodat we het zelf eens mochten koken! Zuurkool, aardappelen en wat vlees, een feestmaal! Eergisteren alweer een Amerikaans pakket ontvangen en ook een pak van het Hollandse Rode Kruis. Suiker, leverpastei, Maria biscuits, Fortokaken, ontbijtkoekje, kaas, soep, justablet, melkpoeder, appelstroop, mosterd, peper, tabak en sigaretten. Arme krijgsgevangenen niet?

Uchtmann kreeg van zijn vrouw een brief met opgetogen verhaal over jou. Ze was zo gelukkig in jou zo'n fijne vriendin gevonden te hebben! Deed hem erg veel goed, dat kon ik merken. Het weer is al een paar dagen veel zachter gelukkig. Maar een onbeschrijflijke modderpoel. Jongens, ik ben er zo benieuwd naar, hoe jullie de Kerstdagen hebben doorgebracht. Bij Pa en Moe zeker? Verlang heel erg naar brief van jullie. Hoop dat het nu toch maar alsjeblieft gauw afgelopen zal zijn en weer naar mijn vrouwtje en jongen terug zal wezen. Houd intussen goede moed, ik maak het uitstekend, Volop eten, wordt steeds dikker, Hartelijke groeten Pa en Moe en heel veel innige kussen van Papa.

Briefkaart 42 Mühlberg 27-12-1943

Liefste Kikkie en Halbe. Brief van gisteren al ontvangen? Heb vandaag je 18^e en 19^e pakje aangekregen, dus tot en met nummer 21 nu compleet. Gelukkig, dacht dat ze weggeraakt waren. Weer heel veel dank lieve, voor al je goede gaven. Overtroffen als gewoonlijk weer alle verwachtingen. Vooral bonen fijn. Sokken genoeg.

Wil je Theo en Dokter van der Graaff ook hartelijke danken? 2e Kerstdag in een Russen barak geweest. Muziek en zang bij een Kerstboom met bommenwerpertjes, tanks en kanonnetjes! Ben blij dat deze dagen nu maar weer achter de rug zijn. Krijgen tegenwoordig nu hier Haagse Courant van 4 á 5 dagen oud. Fijn hé? Dag lieve jongens. Heel veel liefs en kussen, Pappa.

Brief 44 Mühlberg 31-12-1943 (Oudejaarsavond)

Liefste Kik en Halbe. Zo zijn we dan weer aan het eind van dit jaar aangeland, jongens. Het is zeker niet vrolijk begonnen, maar wie had ooit kunnen denken, dat het zo zou eindigen. Ik kan haast niet weergeven, wat er nu in me omgaat en zo zal het bij jullie ook wel zijn. Maar laten we hopen, dat we in het nieuwe jaar weer gezond en wel bij elkaar zullen zijn. Ik was eerst van plan vanavond vroeg naar bed te gaan, maar we hebben met zijn allen besloten, het oude jaar te blijven uitzitten. Het is misschien vreemd vrijwel allen zijn we het met elkaar eens, dat deze tijd niet helemaal voor niets is doorgebracht. Het is of allen andere inzichten hebben gekregen, andere mensen zijn geworden, Het is haast niet te beschrijven, wat het is,

maar misschien voel je wel wat ik bedoel. Intussen ontving ik op 29-12-1943 je kaarten van 13-12-1943 en 17-12-1943 en was dolgelukkig dat jullie het goed maken. Je pakketje (*nummer*) 24 ontving ik op 28-12-1943 en (*nummer*) 23 op 29-12-1943 in de allerbeste orde. Kik, Kik, hoe vaak moet ik je nog schrijven dat je het veel te erg met mij maakt! Ik ben er weer verlegen mee, zo prachtig zijn ze. Ik hoop maar vurig dat jullie niet te kort komen, want op het ogenblik hebben wij hier ruim voldoende. Overigens is wat aanvulling wel nodig, want per dag moeten we van de 6 á 8 aardappelen vaak de helft wegsnijden. Je erwten en bonen waren daarom bijzonder welkom en wat waren die klompslofften fijn. Ik heb ze direct aangetrokken. Heb nu heerlijk warme voeten en slijt veel minder aan sokken. Pa en Moe mijn complimenten hoor. Hebben alleen de grote van mijn voeten wat overschat, maar dat is niet erg. Klompschoenen groot genoeg. Broodzak ook fijn. Dank hartelijk. Zul je geen boter meer sturen? Hier genoeg en je hebt het zelf hard nodig. Ook van Kuig zelf meeste houden hoor! Koop geen clandestiene tabak of sigaretten, stuur alleen maar wat je krijgt. Tabak van Both al ontvangen? Kregen gisteren van Deense Rode Kruis per man 2 haringen, die we voor vanavond bewaard hebben. Heerlijk! Nu liefste jongens van me, jullie zien, dat ik het ook uitstekend maak. Laten we het nieuwe jaar maar wat opgewekt en vol goede moed ingaan. Alles sal reg kom! Dag liefsten, veel kussen van Papa.

Briefkaart 46 Mühlberg 4-1-1944

Liefste Kikkie en Halbe. Brief Oudejaarsavond al ontvangen? Tot 02.00 uur opgebleven, samen met Uchtmann. Primitief “soupertje”, toen naar bed. Ben in gedachten steeds bij jullie geweest. Andere dag flinke middagdut gedaan. Nieuwjaarsavond zeer geslaagde cabaretvoorstelling in kantine met medewerking van Franse goede band, zang, dans en korte opvoeringen, onder andere Thomasvaer en Pieternel. Gisteren 26^e pakket in beste orde ontvangen. Heel veel dank hoor. Zal borstrok nog even bewaren, op het ogenblik niet koud, alleen storm en regen. Hoeft geen kleren meer te sturen. Zul je voortaan zelf boter nemen? Ik heb genoeg. Word anders te dik. Maak het best gelukkig. Zal vandaag foto zenden. Dag liefste jongens. Houd moed, het gaat goed. Veel kussen, Papa.
Pijp gebroken, stuur omgaand andere!

Briefkaart 45 Mühlberg 4-1-1944

Liefste jongens van me. Vanmiddag 22^e pakje ontvangen. Forto, erwten, bonen, enz. Fijn joh! Kregen vandaag ook weer Engels pakket. Hoe vind je dat? Hebben wij het even best!
In deze briefkaart foto van een processie.

Geeft goed beeld van de “Kampstraat”. Links vooraan brandweerloods, dan 3 loodsen voor aardappelen, brandstoffen, enz. daarna de barakken. Rechts eerst barak 7, volgende 2 zijn ziekenrevier. “Mijn” barak is een van de achterste rechts. In andere briefkaart van vandaag zie je hoofdingang, waar vanaf deze foto is genomen. Daarop zie je Franse krijgsgevangenen aankomen. Boven op wachtpost zoeklicht.

Foto van de kampstraat van Mühlberg met processie
(collectie H. Tjepkema).

De hoofdingang van Mühlberg met aankomst van Franse krijgsgevangenen
(collectie H. Tjepkema).

Wachtpost 2 (noordwestelijke hoek van het kamp) met zoeklicht (collectie H. Tjepkema).

Op verscheidene punten om kamp posten met zoeklichten. Zal nog andere foto's sturen. Krijg zo even brieven van 20-12-1943 aan. Dolgelukkig! Zal gauw weer brief sturen voor antwoord. Dag liefsten, veel kussen Papa.

Brief 47 Mühlberg 12-1-1944

Lieve jongens van me, wat was ik gelukkig toen ik 4-1-1944 je brieven van 20-12-1943 en 27-12-1943 en je 25^e pakje ontving. Pakje als altijd weer prachtig. Juffrouw heeft groot gelijk, ze zijn altijd kostelijk, veel te mooi voor mij. Molton lappen fijn, doen nu dienst als sokken. Ons politiek weekoverzicht is werkelijk goed, waar berichten vandaan komen weten we niet altijd, wordt door 3 onderofficieren verzorgd. Dokter van der Giessen nog hier, maar in Heimkehrer lager. Zie hem dus niet meer. Kan je misschien via Jo weleens te spreken krijgen. Woont meen ik in Vught. Boeken nog steeds niet ontvangen. Zal ik nu binnenkort wel krijgen. Pracht lui, die schackmannen, Zul je vooral het nodige voor jezelf houden? Heb gesmuld van Halbe's ijs-avonturen. Hoe heeft hij het die paar dagen bij Opa en Oma gehad? Totaal bedorven natuurlijk! Kon wel zingen toen je schreef dat je naar Hilversum ging. Hoe was het daar? Moet je vaker doen, ook naar Zeist en ga vooral vaak met je vriendin mee uit. Je doet er mij een genoegen mee. Fijn dat Pa en Moe met Kerst bij je zijn geweest. Gaf ook goede afleiding. Heb je 2 vorige foto's al ontvangen? Hierbij stuur ik er een van aankomst van Franse krijgsgevangenen. Wij zijn op dezelfde plaats hier geland. Naar het kamp is het dan nog wel 3 kwartier lopen. Op foto zie je nog wat dennenbos, maar in kamp is vrijwel geen boompje te bekennen. Wel dennenboompjes een eindje van kamp af. Mooi gezicht door het prikkeldraad. Op 6-1-1944 bios gehad, ontzaglijke snert film: "Het geheim van de brandkast", Ufa film, Frans vertaald. Op het ogenblik erg veel last van vlooiën en ook luizen. Creoline en insectenpoeder gekregen. Niet genoeg, stuur nog wat poeder.

Aantal onderofficieren naar ander kamp in Polen¹⁶). Hierbij veel medewerkers van OK cabaret, zodat dat waarschijnlijk wel failliet zal gaan. Zie je kans uien te sturen, dan erg graag, maar dan verder niets in zo'n pakje doen, voor Desnoods meerdere pakjes zo. Bakken vaste aardappelen. Frituurpan bewijst z'n diensten wel! Maak het verder uitstekend, eet elke dag heerlijk en je raakt je zenuwen hier wel kwijt. Verlang alleen elke dag meer naar jullie terug. Moesten onze overjassen die bruin waren, afstaan en kreeg daarvoor donker groene terug, precies zoals de Russen dragen. Vond het eerst verschrikkelijk, kan me nu zo veel niet meer schelen.

Zondag onophoudelijk regen. Alle sokken die nog te maken waren, gestopt. Circa 3 paren kan ik niet meer maken zal ik binnenkort terugsturen met nog wat ondergoed, dat ik wel graag kwijt wil. Als het nodig is, dat je uit Den Haag weg moet, doe het dan en denk niet aan mij. Kun je in geval van nood bij Ali of tante Gees of zo terecht? Hoop dat het zover niet zal komen. Heb nu wel weer moed op spoedige afloop. We zullen de hoop niet verliezen Kikkie, wie weet hoe gauw ik toch nog thuis ben. Houd moed hoor en zoek afleiding. Veel liefs en kussen van Papa
2 zakdoeken!!

(delen van de brief zijn door de censuur doorgehaald, maar nog wel leesbaar en de brief is voorzien van een stempel "onleesbare brieven gaan in het vervolg aan den afzender terug").

Aankomst van Franse krijgsgevangenen in Neubürxdorf (collectie H. Tjepkema).

¹⁶ Op 8-1-1944 vetrok een groep van 96 man vanuit Stalag IV-b Mühlberg naar Stalag 369 Kobierzyn. Een klein deel van die groep was kort daarvoor ook al in Kobierzyn geweest en teruggestuurd naar Mühlberg.

Brief 48 Mühlberg 15-1-1944

Lieve jongens van me. Op 31-1-1944 je brief van 4-1-1944 en pakjes nummer 27 en 31 ontvangen. En op 15-1-1944 ontving ik je pakje nummer 28, 29 en 30. Was in de zevende hemel. Je brief deed me weer veel goed. Was gelukkig dat jullie het zo goed maken. Ik voel me ook uitstekend. Je pakjes waren als altijd weer reusachtig. Heel veel dank voor al je lieve zorgen hoor! Eet er elke dag heerlijk van. Doe nog steeds alles met Uchtmann samen.

Hij ontvangt nu ook zijn pakjes geregeld, hoewel hij er nog veel bij me achter is.

Moest 14-1-1944 onverwacht voor 1 nacht in andere barak slapen voor een kofferinspectie, Kon mijn koffers haast niet meer dragen. Krijg nu heus te veel van het goede. Lijkt me beter dat je eerste 2 maanden niet meer dan ongeveer 3 pakjes stuurt. Kan binnenkort pakje naar je sturen met spullen die ik toch haast niet gebruik. Dat ruimt wat op. Dus weer je ervan. Stuur eerste maand geen bruine bonen en pasta meer, wel uien, als je kunt (eventueel van der Starre). Zie met belangstelling postpakket tegemoet.

Misschien beter, dat je dat niet meer doet, want heb gehoord dat deze nog weleens wegraken. Kon Halbe het bij Sarie niet uithouden? Wat een held! Stuur hem maar een tijdje naar hier, wat zou hij verwend worden! Ik snap niet wat Rode Kruis met postnummer bedoelt. Heb alleen een Krijgsgevangenen nummer dat achter op brief staat. Ben blij dat Pa en Moe weer eens geschreven hebben. Heb je aan Moe's verjaardag gedacht? Feliciteer ook Annie en je moeder. Zal in gedachten meefuiven. Sta versteld over wat je allemaal voor me krijgt. Heb je al een pijp opgestuurd? Heb erop getrapt, kon ie niet tegen. Nu één van Uchtmann te leen (eerst uitgekookt). Het weer blijft gelukkig zacht. Valt dus mee. Geen last van kou. Hoor je nog weleens wat van kantoor? Zal ook blij zijn als ik weer de polder in kan. Als ik dan een auto krijg, gaan we vaak samen. Hierbij nog een foto van generaal-appèl op zondagmorgen.

Appèl van Fransen, Russen, Polen en Serven (collectie H. Tjepkema).

Geheel rechts (gedeeltelijk achter wc's) de barak waar ik logeer. Dit is het sportveld. Je ziet dus hier achterzijde barakken, rechts in de kampstraat. Na zo'n appèl als regel defilé voor kampautoriteiten. Op deze foto alleen Fransen en Russen, de Polen en Serven. Links eveneens

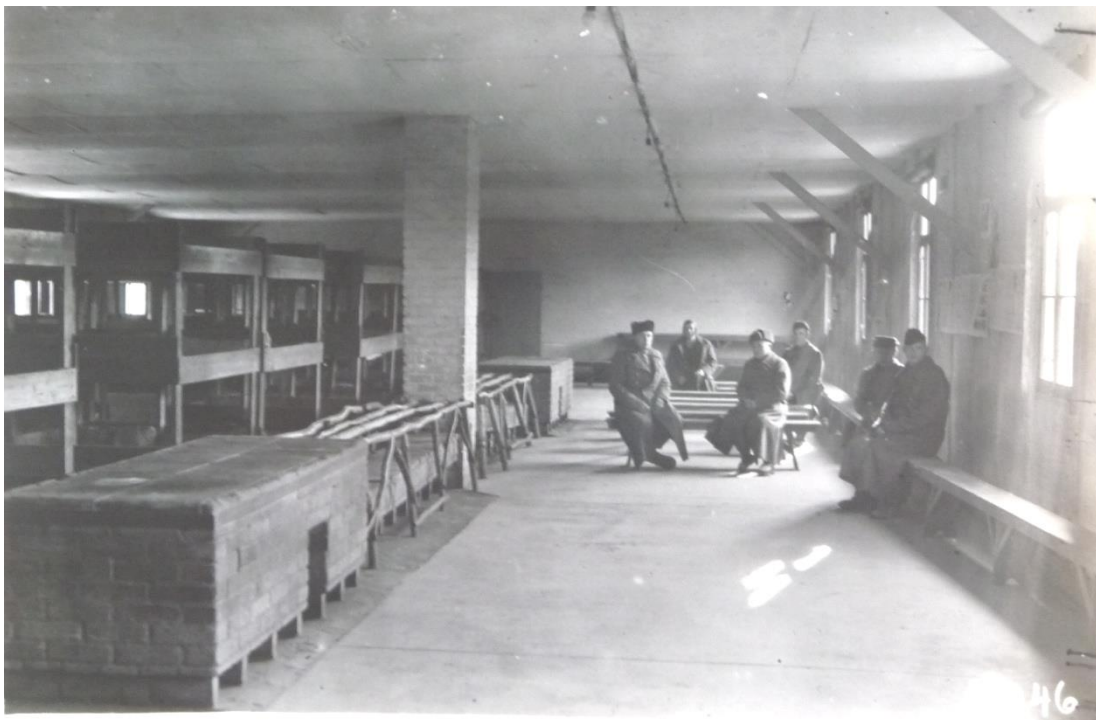
een wc-gebouwtje, daarachter zie je nog juist een stukje van het “krankenrevier”. Hoop dat je de vorige foto’s ook ontvangen hebt. Zo lieve jongens, weten jullie weer wat. Doe vooral Pa en Moe en alle anderen hartelijke groeten. Het gaat goed. Kop op. Dag liefsten, heel veel kussen van Papa.

Briefkaart 49 Mühlberg 19-1-1944

Liefste Kikkie en Halbe. Vanochtend je kostbare 32^e pakje ontvangen. Hoe krijg je het toch bij elkaar? Heb nu alle pakjes tot en met 32 te pakken. Maak je nog weleens foto’s? Er ligt nog een nieuwe film. Denk erom, dat je die telefoondraad probeert te verkopen. Ongeveer Fl. 1,- per meter. Hier alles nog best. Boeken nog steeds niet ontvangen. Schrijf voortaan alleen op regels van brieven en kaarten. Worden anders teruggestuurd. Kan volgende week pakje naar je sturen met kleren. Bedank Wim de Roo voor sigaren, zijn voortreffelijk. Van Pa en Moe Tjepkema nog geen brief gekregen. Dag liefsten, tot spoedig, veel kussen, Papa.

Briefkaart 50 Mühlberg 23-1-1944

Liefste Kikkie en Halbe. Donderdag 20-1-1944 je postpakket ontvangen. Uien prachtig maar sommige appels al eind heen. Appels dus niet meer sturen. Alle andere spulletjes ook heerlijk. Heel veel dank. Donderdagavond cabaret. Nu onder leiding van beroepsacteur. Was keurig, Gisteren (zondag) theater van de Fransen “Jean de la Lune”. Zeer goed gespeeld, maar weinig actie en zeer veel (vlugge) samenspraak, dus veel niet begrepen. Zou je wat scheermesjes kunnen sturen? Zit bijna zonder. Gaat hier verder nog goed. Eten elke dag lekker. Goed gezond. Verlang erg naar brief van jullie. Zal deze dagen wel doorkomen. Hoor niets van Pa en Moe Tjepkema en ook van kantoor niet. Dag liefsten. Houd je goed. Heel veel kusjes van Pappie.

Interieur van een barak (collectie H. Tjepkema).

Brief 51 Mühlberg 26-1-1944

Liefste Kikkie en Halbe. Vandaag je 34^e pakje ontvangen. Is weer prachtig overgekomen. Inhoud was als altijd weer reusachtig. Braadjus fijn. Maken we met een uitje prachtige jus van en gooien daar de aardappelen in. Gebruiken bonen en erwten meest als groente. Pudding

voor zondags na. Bonte doek was welkom, had geen afdroogdoek meer. Kregen gisteren van het Internationale Rode Kruis blikje melk en sigaretten. Zo zie je, dat ik, wat de inwendige mens betreft, geen klagen heb. Snak alleen af en toe weleens naar wat verse groente. Kon je nog scheermesjes krijgen? Als dat niet gaat laat dan wat oude mesjes aanzetten, maar doe het vlug want ik zit er erg om verlegen. De boeken heb ik nog steeds niet gekregen. Een volgende keer misschien beter een boekje bij een pakketje te sturen. Heb je de foto's ontvangen? Hierbij stuur ik er één van het Russische personeel van de "Aufnahme". Dit zijn meest de "Intellectuelen".

Voorlopig zal ik nu geen foto's meer kunnen krijgen. Deze dagen krijg je misschien wel even bezoek van de vrouw van een collega van de Raad van Arbeid, die in de Vreeswijkstraat woont en erg graag de foto's eens wil zien. Vind je wel goed, hé?

Het weer blijft gelukkig zacht, lopen af ten toe zelfs zonder jas. Is in vorige jaren blijkbaar weleens anders geweest. Halbe maakt het zeker nog best? Zal hem, als het mogelijk is, weer eens een kaartje sturen. Kan me haast niet meer voorstellen hoe alles zijn zal als ik weer eens thuis ben. Lijkt alles zo vaak zo onwaarschijnlijk. Toch zullen we moed niet laten zakken. Maak me misschien meer zorgen over jullie dan nodig is. Zorgen in ieder geval er voor klaar te zijn om naar Ali of ergens anders heen te vertrekken als dat nodig is, en denk dan niet aan mij.

Ik zoek zoveel mogelijk afleiding om piekeren te voorkomen. Gisteravond aardige lezing van iemand, die als fotograaf bij de Nederlandse filmindustrie heeft gewerkt. Gaf een aardig kijkje achter de schermen. Vanavond hebben we weer OK cabaret. Daarmee schiet een avond ook fijn op. Zul je vooral op de regels van de brieven schrijven? Anders krijg ik ze niet door. Groet Pa en Moe hartelijk van me. Dag liefste jongens, houd moed, veel kussen van Pappa.

Brief 53 Mühlberg 3-2-1944

Liefste jongens van me. Hoe gaat het er mee? Hier alles nog bij het oude. Heb nu al een paar weken geen bericht van jullie gehad. Je begrijpt hoe ik er naar uitzie. Kreeg op 29-1-1944 wel een kaart van Wim Maat en 1-2-1944 één van Dokter van der Graaff.

Zaterdag 29-1-1944 ontvingen we weer eens ½ Amerikaans pakket. Hebben dus weer eens wat op de boterham voorlopig. 's Middags hebben Uchtmann en ik fijn pannenkoeken gebakken. Indertijd hebben we eens een Amerikaans blikje eigeel gehad. Dat maakte de pannenkoeken heerlijk en we hebben er wat van gesmuld.

Zondag was het slecht weer en hebben we eens uitgeslapen. Daarna hebben we met zorg een dinertje in elkaar gezet met groene erwten, wat corned beef en een puddinkje na, 's Middags hebben we een kamp voetbalwedstrijd bijgewoond.

Gisteren heb ik je 33^e pakje ontvangen dus tot en met nummer 34 heb ik nu compleet. Het zag er weer prachtig uit. Van de roggebloem zullen we weer wat lekkers bakken. Zowel Uchtmann als ik eten op het ogenblik lang niet meer zoveel als in het begin. We gaan weer doorvoed raken en hebben, doordat we weinig beweging hebben, niet zo'n honger meer. Gelukkig ben ik nog kernegezond. Gisteren zijn 2 van mijn Hollandse collega's in onze afdeling ontslagen, zodat Uchtmann en ik nog als enige Hollanders over zijn. Heb je al de foto's ontvangen die ik gestuurd heb? Hierbij gaat er één van het Kerstspel, voorstellende Abraham op het sterfbed met zijn 12 zonen om hem heen.

De foto heeft natuurlijk lang niet het toneeleffect weer, temeer daar de schitterende muziek er ook heel veel toe bijdroeg.

Op het ogenblik is het weer bijzonder zacht, wat een geluk, niet?

Het pakje met overhemden en pyjama's is nog niet weg, dat zal misschien pas volgende week worden. Heb je nooit meer wat van die tabak van Both gehoord? Heb je hem nog geschreven dat je niets ontvangen hebt? Ik had er eigenlijk zo'n beetje op gerekend.

Het Kerstspel, kerstmis 1944, geschreven door Ds. De Kluis (collectie H. Tjepkema).

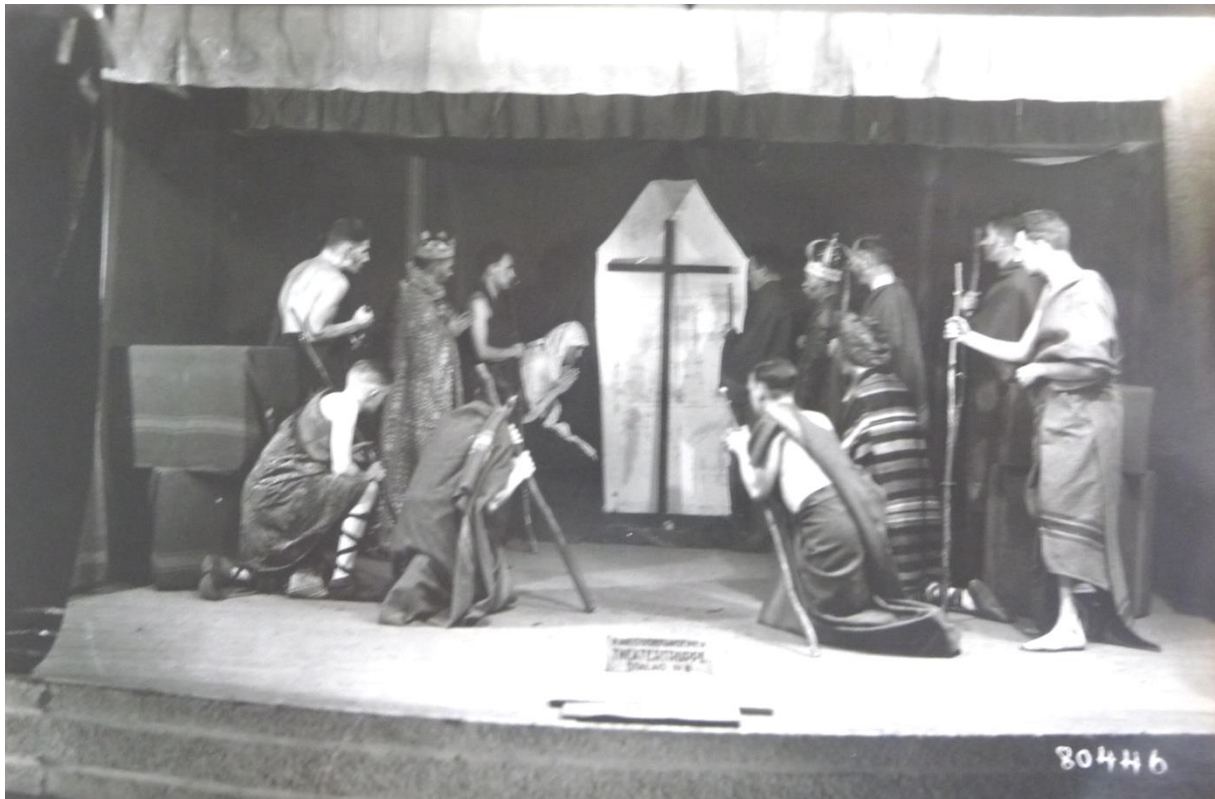
Ook van Pa en Moe Tjepkema nog steeds niets gehoord. Halbe nog steeds goed? Heeft hij mijn kaart ontvangen? Nu liefste jongens, zodra ik van je hoor, zal ik weer kaart sturen. Groeten van Uchtmann. Wens Pa en Moe het beste. Beide heel veel innige kussen van Papa.

Brief 54 Mühlberg 10-2-1944

Liefste vrouwtje en jongen. Na verwachting 3-2-1944 ontving ik dezelfde avond brieven van 13-1-1944. Was erg blij mee. Ook al om opgewekte toon waarin geschreven. Heerlijk van Gouda, Kee en tante Tien. Had nooit gedacht zo'n medeleven te ontvangen. 1-2-1944 was een drukke dag voor ons. Waren 's avonds 22.30 in barak terug. Je begrijpt dat zo'n dag letterlijk omvliegt. 5-1-1944 zijn we ontluisd: alle dekens en kleren in de gaskamer en zelf onder de douche. Heeft wel wat geholpen. Kreeg brief van Moe Tjepkema met veel verwijten over niet schrijven. Heb kaart teruggestuurd; spijt betuigd en geschreven dat ik niet eens voldoende brieven krijg om alles aan jou te schrijven en dat jij familie op de hoogte houdt.

's Avonds was er een geslaagde cabaretvoorstelling. Zondag 6-2-1944 was het weer slecht. Hebben weer hele dag binnen gezeten. Aan zo'n dag komt geen eind. Maandag 7-2-1944 hadden we gelukkig het weer mee. Ook ontving ik je 36^e pakje met spulletjes Centraal Beheer. Het was schitterend verzorgd. Zal Kaat vragen kantoor te bedanken.

Dinsdag kreeg ik Pakje 35 en 37. Wat waren die geweldig. Je mag familie van Stielen nog weleens een extra bedankje sturen. Voorlopig kom ik er niet toe, want je hebt me nu zo veel te schrijven opgegeven, dat jij dan in geen maand meer post zou ontvangen. Ook de uien waren van harte welkom. Dat blijft een heerlijk eten. Diezelfde dag werd ik nog overgelukkig gemaakt met een kaart en een brief van jou en een kaart van Halbe. Fijn je uitstapje naar Zeist. Geen brief van Daan gehad. Mag geen gewone brieven ontvangen, worden teruggestuurd. Over klompsloffes (29-3-1944 ontvangen) heb ik je oudejaarsavond geschreven. Brief toch wel ontvangen? Krant krijgen we al een hele tijd niet meer. Waar hem dat in zit weet ik niet. Uchtmann genoot dat zijn vrouw bij jou is geweest. Hij wil haar naar Culemborg hebben. (Gr B.B.).

Slot van het Kerstspel (collectie H. Tjepkema).

Of ze het doen zal? Ga met haar mee. Heb gisteren eindelijk succesboek ontvangen. Fijn joh! Stenoboekje en agenda wel aangekomen, maar liggen nog bij censuur. Komt dus binnenkort. Zal allen schrijven, maar gaat van jouw post af. Zal eerst van Vliet een kaart sturen. Hierbij nog een foto. Stelt slot van Kerstspel voor. Heb je de andere ook ontvangen? Zul je je er vooral niet nodeloos ongerust maken? Als het eenmaal nog eens zo ver komt, zul je al je positieven bij elkaar moeten hebben. Ga toch naar Zeist of met T. Uchtmann mee. (regel gecensureerd en onleesbaar). Die heeft het al zo zwaar te verduren zal hem weleens schrijven. Nu liefste allebei, ben in gedachten bij jullie. Veel kussen van Papa.

Briefkaart 55 Mühlberg 12-2-1944

Liefste jongens van me. Gisteren je 2 kaarten van 7-2-1944 ontvangen. Vlug, hé? Trek je van O niets aan hoor. (een regel is gecensureerd en onleesbaar).

Dolgelukkig dat het nu weer goed gaat. Geef hem van mij maar een extra zoen, dat help beslist. Vandaag van Vliet bedankt voor hulp. Geef af en toe eens een gulden voor zijn knecht, deed ik ook altijd. Vanmiddag met Uchtmann pannenkoeken willen bakken, maar mislukt.

Zullen proberen beslag te koken als pap. Komt waarschijnlijk reorganisatie in kamp en gaan we naar Hollandse barak. Zal weer moeten wennen. Pakje met kleren nog steeds niet weg. Tegenwoordig gelukkig volop werk, dus tijd schiet wel op. Dag liefsten. Tot spoedig. Kop op. Groet Pa en Mie, kussen Papa.

Brief 56 Mühlberg 17-2-1944

Liefste allebei van me. Hoe gaat het met jullie, jongens? Hier veel veranderd. Maandag zijn we namelijk naar een Hollandse barak verhuisd. Je begrijpt dat dat een hele verandering voor ons was. Ik moet er wel erg aan wennen, want niet tegenstaande er minder bewoners zijn, is het er toch veel lawaaiiger. Door een andere opstelling van de kribben is het er wel veel ruimer, maar er heerst hier groot gebrek aan tafels, zodat je geen vaste plaats hebt en 's

avonds mannetje tegen mannetje zit. Van studeren komt dus haast niets meer. Nee ik kan niet zeggen dat we erop vooruit gegaan zijn. Maar we moeten ons maar leren schikken, zoals we dat de laatste 8 maanden steeds hebben moeten doen.

Maandag (14-2-1944) hadden we weer wat nieuwe Hollanders in te schrijven. Op het laatst kijk je niet meer naar de mensen, die je voor je tafel krijgt. Je kunt je voorstellen, hoe ik ineens opkeek toen ik de naam van van der Starre (Kgf. 98852) hoorde. En ja hoor, daar stond Hans, opgepikt op één of andere boerderij. Het was dus wel aardig, weer eens wat te horen. Als je z'n ouders spreekt, zeg dan maar dat hij het best maakt en zich goed weet te schikken. Intussen hebben we elk weer een pakket van het Internationale Rode Kruis gekregen, wat weer een smaakvolle aanvulling van de provisiekast betekent. Ik zal me geen raad weten als ik die 12 pakketten van je ontvang. Op die manier groei ik nog dicht! Maar houd er wel rekening mee, Kikkie, dat we, als in maart of april de kachels niet meer gestookt worden, bezwaarlijk meer kunnen koken. Dan moet je dagen tevoren een plaatsje op de continu kachel bespreken. Dus stuur dan erg weinig en zo min mogelijk dingen die ik niet behoef te koken. Ik weet, dat die opgaven niet makkelijk is, maar ik kan het ook niet helpen. Doe jezelf maar flink te goed. Eergisteren en gisteren was ik wat grieperig, maar het is alweer over. Alleen heb ik nu geen stem.

We hebben gelukkig nog steeds volop werk. Intussen zal je wel gehoord hebben dat Dokter van der Giessen weer naar Holland terug is. Ik heb niet meer afscheid van hem kunnen nemen.

Hoe is het met onze jongen? Het is een hele geruststelling voor me, dat hij zo lief voor Mama is, gaat het Pa en Moe ook nog goed? Breng vooral mijn hartelijke groeten over, ook aan alle andere kennissen en bekende. Dag liefsten. In gedachten innig omhelsd van Papa.

Briefkaart Mühlberg 18-2-1944

Dag liefste jongens. Ik heb al een paar weken niets meer van jullie ontvangen, verwacht dus binnenkort wel weer wat. Behoor wat dat betreft nog tot de gelukkigen, want er zijn er ook, die al in maanden niets ontvingen. Krijgen jullie de laatste tijd mijn brieven of kaarten nog door? Stuur om de week 1 brief of 2 kaarten, dat is ons rantsoen. Er zit hier voorjaar in de lucht en dat maakt zo mogelijk het verlangen naar huis nog heviger. Gelukkig heb ik nog vrij wat werk, dat doet de tijd opschieten en geeft afleiding (zie brief 2).

Antwoordpostkaart Mühlberg 18-2-1944

(2) Mijn gezondheid is ook nog puik. Ik hoop zo, dat jullie ook niet veel van de toestand te lijden hebben, maar ik houd mijn hart vast. Laten we de moed nog niet laten zakken en blijven hopen, dat ik gauw weer bij jullie terug ben. Wat een fijn vooruitzicht niet?

Als het deze zomer nog is, (*dan*) knijpen we er fijn een paar weken tussen uit. Spreek maar vast met Ali af. Pa en Moe nog gezond en bij jullie? En Halbe, fijne kerel, stuur Papa nog eens een kaartje, hé? Dag lieve allebei, doe iedereen de hartelijke groeten. Kom gauw. Heel veel kussen, Pappie.

Briefkaart 57 Mühlberg 22-2-1944

Liefste jongens van me. Kreeg vandaag je 2 brieven van 16-2-1944. Gaat vlug, hé? Blij dat je foto's ontving. Heb 4-1-1944 ook 2 foto's gestuurd. Ontvangen? Van der Starre maakt het uitstekend. Ik spreek hem nogal eens. Op 21-2-1944 ontving ik jouw kaart van 16-2-1944 en kaart Halbe. Was ook daar erg gelukkig mee. Heb 18-2-1944 geschreven aan Maat en Annes Mars. Marius ook vlug aan de beurt. Hier sneeuw en lichte vorst, maar niet koud. Begin in Hollandse barak te wennen. Hebben hier een aardig jong poesje, dat natuurlijk schandalig verwend wordt. Kokkerellen gaat hier gelukkig. Veel te druk. Drommen om de oven. Enfin,

het gaat toch. Maak het verder nog best. Al antwoord van Both? Groeten Pa en Moe, veel liefs, kussen Papa.

Brief 58 Mühlberg 24-2-1944

Liefste Kikkie en Halbe. Gaat het nog goed bij jullie? Hier alles bij het oude. Vanochtend je 38^e en 41^e pakje ontvangen. Inhoud weer prachtig. Die A. v. Br. is ook een schat, maar zeg het haar maar niet. Leuk, dat je daar zo'n steun van hebt. Alles was weer zeer welkom. Eten wordt hier minder. Krijgen per dag 5 á 6 slechte aardappelen, waarvan groot gedeelte nog moet worden weggesneden. Brood hetzelfde rantsoen als jullie.

Het vriest hier op het ogenblik 's nachts aardig. Af en toe wat sneeuw, verder schitterend weer. Hebben nog steeds flink werk. Gisteravond om 20.00 uur pas klaar. Worden vanaf begin januari per dag van 9 uur betaald. Is waarschijnlijk wel wat meer dan we hadden, maar helaas hebben we vanaf begin januari al geen cent meer ontvangen! heb gelukkig ook haast geen geld nodig, alleen wordt mijn haar te lang omdat ik geen kwartje voor de kapper meer heb. Hoop maar, dat uitbetaling nu binnenkort eindelijk eens zal plaatsvinden. Hans van der Starre maakt het best. Hij heeft vandaag bericht gekregen, dat hij op Kommando gaat naar een bakker in een dorpje. Een kennis van hem gaat met hem mee naar hetzelfde dorpje als slager. Zulke boffers! Waren die rood doorstreepte extra lijnen van mijn vorige brief onleesbaar? Hoop maar van niet. Begin me hier in de andere barak al aardig thuis te voelen. Alles went per slot van rekening.

Geniet van je verhalen over Halbe. Misschien kun je de zolen van oude schoenen van mij onder de zijne laten zetten. Uchtmann en ik hebben zondag een fijne pan erwtensoep gekookt van die spliterwten met uien en wat blikjes vlees. Smaakte voortreffelijk en was zo dik als cement. Vandaag hebben we gehoord, dat voorlopig weer geen pakjes meer naar Holland gestuurd mogen worden. Jammer, want ik was wel graag wat kleren kwijtgeraakt. Nu, lieve jongens van me, ik zal gauw weer schrijven. Groeten BB. Heel veel liefs en kussen van Papa.

Brief 59 Mühlberg 3-3-1944

Liefste jongens van me. Gaat het nog goed bij jullie? Hier alles nog OK.

Vanmorgen heb ik het 42^e pakje ontvangen. Wat was dat een heerlijk pakje, jongens! Mesjes juist op tijd. Had al van Hans van der Starre geleend. Letterlijk alles was trouwens welkom. Ik had moeite om me goed te houden bij het zien van die Kerstfoto's.

Jammer alleen dat die 2 grote bewogen waren. Halbe ziet er best uit! Ik maak je mijn complimenten, Kikkie, over je verzorging van onze boy!

Het is hier op het ogenblik flink koud. 's Nachts vriest het hard. Vanaf 1 maart hebben we nu het ochtendappèl weer buiten. Dat valt niet mee om 's morgens 06.30 uur uit je warme bed een hele tijd in die koude wind te moeten staan. Gisteren hebben we ook weer eens een Engels pakket gekregen, zodat we voorlopig weer goed in de spulletjes zitten. Als het mogelijk is, zal ik wat eruit bewaren. We zijn op deze barak al aardig ingeburgerd, alleen de avond is wanhopig door de drukte. Ik zit op het ogenblik te schrijven naast een harmonicaspeler (overigens een prima radio-accordeonist!) terwijl de halve barak zit mee te zingen en de maat zit te slaan met alles wat maar leven wil maken. Zoals we hier zeggen; "dat mag niet hinderen". De tijd schiet, al klinkt het misschien vreemd, merkwaardig vlug op. Het is weer zaterdag voor je het weet. De Hollandse pakketten zijn nog niet gearriveerd. We hebben al het een en ander over de inhoud ervan vernomen, en die is, zo te horen, niet mis. Maar ik zou er wat voor over hebben als ik al die prachtige spullen maar niet had en weer rustig en wel maar weer bij jullie terug was. Ali is zeker al weer vertrokken. Ik vond het fijn dat ze bij je was. Konden jullie elkaar tenminste troosten. Ik zou anders niet graag met Daan willen ruilen, Maakt hij het nog goed? Nu, lieve allebei: Is het met Pa en Moe nog goed? Ik hoor niets meer over hun. Dag hoor, lieverds, kom gauw terug. Heel veel kussen Papa.

Briefkaart 60 Mühlberg 5-3-1944

Zondagmorgen. Liefste Kikkie en Halbe, Vanochtend als gewoonlijk het zondagochtend appèl, eerst om 07.30, daarna geschoren, wat hard nodig was en schoenen gepoetst, wat nog dringender was. Het is heerlijk, wat vriezend weer. Misschien gaan we straks onder de hoede van onze Duitse Chef een wandeling maken. Zal voor het eerst sinds 9 maanden zijn, dat ik buiten prikkeldraad ben. Ben lopen niet meer gewend. Zal me benieuwen hoe het zal gaan op mijn klompschoenen! In gedachten ben ik al de gehele ochtend bij jullie en vraag ik me aldoor af wat jullie nu aan het doen zijn. Je gaat zeker zondags steeds naar BB. Doe hartelijke groeten. Veel liefs en kussen Papa.

Briefkaart 61 Mühlberg 5-3-1944

Liefste Kikkie en Halbe. Zondagavond! Jammer genoeg is die wandeling niet doorgegaan. Waarom weten we niet, het was er anders wel zeldzaam mooi weer voor geweest. Hadden vandaag veel eten namelijk 10 aardappelen per man, waarvan na wegsnijden zowat 7 overbleven. Daarbij een soort gortsoep, die wel smaakte. Vanmiddag een uurtje geslapen, dan schiet de dag wat op. Toen in de zon een paar veldjes omgewandeld. Tenslotte in de "leeszaal" zitten studeren en lezen. Nu nog een paar uurtjes in de overvolle barak en dan ben ik gelukkig weer een dag dichterbij jullie. Ben tegen de zomervakantie weer thuis. Dag liefste jongens, tot spoedig hoor. Wel te rusten veel kussen van Pappie.

Briefkaart 62 Mühlberg 7-3-1944

Liefste jongens van me. Gisteren je 40^e en vandaag 39^e pakje ontvangen. Het zag er als altijd buitengewoon uit, jongens. Maar je mag me nu toch heus geen boter of vet meer sturen. Ik krijg een hekel aan mezelf, als ik al die spulletjes eet, terwijl jullie er zo'n behoefte aan hebben. Als ik terug kom, kennen jullie me niet meer terug, zo'n vette kop heb ik nu al en ik niet alleen, maar alle Hollanders. Ik maak nu mijn "kookvoorraad" wat op want over een maandje gaat het koken niet zo gemakkelijk meer. Dat blik stroop was geweldig. Je kent mijn stroopliefde. Nog eens heel veel dank hoor! Zal vlug weer schrijven. Veel kussen, P.

Brief 63 Mühlberg 8-3-1944

Woensdagnacht. Liefste Kikkie en Halbe. Vannacht heb ik brand-piket van 02.30 tot 03.30 uur. Dat hebben we eens in de 3 weken. Het valt wel niet mee, om uit je warme kooi getrommeld te worden, want de kachel is uit en alle ramen staan open. Buiten vriest het. Er brandt maar één lampje. Toch is het niet doodstil, want er zijn verschillende snurkers onder 140 man, die hier liggen en af en toe hoor je hele verhalen van hardop dromers. Bovendien sloft er telkens één op klompschoenen in zijn onderplunje voorbij naar het nachtprivaat. Toch een fijn uurtje om een gezellige brief naar jullie te schrijven. Ik heb al een tijdje (10 dagen) geen bericht van jullie doorgekregen. Ik kan dus nu elk ogenblik wat verwachten. Gisteren heb ik twee verrassingen gekregen. De eerste was een pakje van Sergeant-majoor Zarkel. Ik denk dat dat van een comité is. De inhoud was prachtig, zal ik je opnoemen: 1 Verkade ontbijtkoek, 1 Hus ontbijtkoekje, 1 pak Verkade korstjes, 1 pak bruine bonen, ½ pond suiker, 1 doos gedroogde doperwten, 1 rol pepermunt, 2 pakjes Linthorst jus, 1 pakje soeppasta, 1 pakje papmeel en een potlood. De hele zaak was afgedekt met een rood-wit-blauwe vlag, die ik nu boven mijn krib heb gehangen. Ik heb (*Sergeant*-)Majoor Zarkel (ik ken hem niet) meteen een bedankkaart gestuurd. Waar ik dat alles aan te danken heb weet ik niet. Ik vermoed, dat Pa er wel achter gezeten zal hebben.

De tweede verrassing was een fijn roggebrood van Aaf en Ton als proefpakket, dus niet over Rode Kruis. Ik heb nu geen kaarten meer. Wil je hun alvast hartelijk bedanken. Als ik gelegenheid heb, zal ik ook hun eens een kaart sturen. Fijn niet?

Ik ben nog nooit zo verwend als de laatste tijd. Het overstroomt me. Kun je in Holland nog sigarettenpapier en tandenborstels krijgen? Heb groot gebrek aan! Nu liefste jongens, jullie liggen nu fijn saampjes te ronken. Het is mijn tijd en ik word ook koud. Zal gauw weer schrijven. Heel veel innige kussen, Dag! Pappie.

Brief 64 Mühlberg 12-3-1944

Zondagmorgen. Liefste allebei. Hoe gaat het? Hier alles best. Gisteren kreeg ik je brief van 28-2-1944. Was er dolblij mee, want ik had in geen 14 dagen bericht van jullie gekregen. Wat een geluk, zeg, al die spullen, die je krijgt. Ik wed, dat mijn pakjes wel tot de mooiste behoren en het is me ook wel aan te zien, want ik zie er op het ogenblik al veel beter uit dan toen ik vertrok. Tot nu toe pakjes tot en met 42 ontvangen. Er zijn dus nog 5 onderweg. Ik heb al een kaartje dat ik er morgen weer één kan halen. Kikkie, jongens, wat hoop ik van harte, dat je niet alles naar me doorstuurt, maar er zelf het nodige van houdt. Zul je het heus doen? Eet het spek ook zelf want we krijgen, af en toe, ook al blikjes vlees en jullie heb het toch ook nodig. Over dat roggebrood van Aaf heb ik al geschreven. Dat was wat voor me, want daar hoeft niets aan gekookt te worden. Als het niet te duur is, kun je zoiets in de toekomst gerust vaker sturen. Die Schackmannen verdienen ook een fauteuil in het hiernamaals. Ben blij dat kostwinnersvergoeding nog altijd goed gaat. Ik heb uitgerekend, dat je per maand zowat Fl. 227,= krijgt. Dat gaat wel, he? Hoe komt dat nu met v. Vl.? Zijn ze erin gelopen? Vind het erg jammer. Ga er af en toe toch nog maar eens heen om mijn groeten over te brengen. De agenda en het stenoboekje heb ik nog steeds niet.

Het is gelukkig niet zo koud meer. Af en toe wat sneeuw, dus een geweldige blubberboel is het buiten. Maar mijn klompschoenen, hoe ongelukkig je er ook mee loopt, zijn er geweldig voor. Het is met de kleding van de Hollanders toch treurig. Meest oude groen geverfde Duitse uniformen. Of het past daar wordt niet zo erg nauw naar gekeken. We zijn aan het gezicht nu wel gewend, maar als je velen van ons zou zien, zou je grote ogen opzetten. Daarbij lopen velen op klompschoenen, anderen weer op klompen en er zijn er ook nog, die hun burgerschoenen, tot op het bovenleer versleten, nog dragen.

Zoals je in de Courant wel gelezen zult hebben, zijn ons door het Internationale Rode Kruis nieuwe uniformen beloofd, maar ze zijn er nog steeds niet. Ik draag nu al 8 maanden dag in dag uit een grijze broek. En dat in deze omgeving. Je kunt je voorstellen hoe die eruitziet! Schrijf je voortaan welke brieven je ontvangen hebt? De laatste tijd vergeet je het nogal eens. Doe vooral Pa en Moe en anderen de hartelijke groeten. Dat liefsten. Kop op. Ben gauw terug. Innig omhelsd door Pappa.

Brief 65 Mühlberg 14-3-1944

Liefste vrouwtje, hoe is het? Alles nog goed? Ben net klaar met avondeten. Bruine bonen, waarin ik een ui heb meegekookt. Smaakt lekker. Eet ze af en toe ook wel met stroop, wat ook een traktatie is. Het is met het kampeten op het ogenblik niet best: 4 á 5 aardappelen per dag en dan nog slechte met daarbij bijna elke dag knollensoep, wat natuurlijk ontzettend gaat tegenstaan. Daarom was ik erg blij, toen ik maandag je uien pakje ontving. Ze zijn best overgekomen. Slechts één was er verrot en moest ik weggooien. De andere waren prima. Het roggebrood is ook nog niet, daar smulde ik nog van. Maandag kreeg ik de briefkaart van moeder van 9-3-1944. Ze had pas op 8-3-1944 haar felicitatiekaart gekregen. Jammer dat die zo laat kwam. Je kunt er geen staat op maken. Heen heeft hij er zowat een maand over gedaan en de antwoordkaart krijg ik in 4 dagen.

Het weer is de laatste dagen slecht: sneeuw en regen. Daarom wordt gelukkig het ochtend-appel weer binnen gehouden. Misschien kan ik binnenkort nog wel een paar foto's krijgen: onder andere interieurs van een barak. Wat zou je een raar gezicht opzetten als je hier eens even om de hoek kon kijken. Een warboel van koffers, dozen, was aan lijntjes, enz.

Interieur van een barak

Een oven boordevol met potjes en pannetjes, waarin de meest fantastische gerechtjes worden gekookt en ook wel verbrand. In de regel kook ik niet hier in de barak, maar op de kachel in het lokaal waar we werken. Daar heb ik meer ruimte. Zondag heb ik een hele stapel sokken gestopt. Heb dik zwart stopgaren gekregen van een van mijn collega's, die werkte bij V&D in Maastricht.

Ik lever op het gebied van stoppen ware meesterstukjes. Als het weer wat zachter wordt, trek ik geen sokken meer aan, Maar ik hoop die tijd hier niet meer te beleven. Nu liefstem ik zal voor Halbe nog wat hieronder schrijven. Houd je moedig en zorg goed voor jezelf. Innige kussen van Papa.

Lieve jongen van Papa. Hoe is het met jou? Papa heeft je op die foto's gezien, die bij tante Marie zijn gemaakt. Je ziet er best uit hoor en je wordt al een flinke kerel. Fijn hoor, dat je naar de derde klas bent overgegaan. Je moet met mama 's avonds maar goed rekenen. Dan krijg je daarvoor volgende keer een 10 op je rapport. Dag lieve jongen, veel kusjes van Papa.

Brief 66 Mühlberg 19-3-1944

Zondagmiddag. Liefste jongens van me. Hier weer een berichtje van mij. Daarover niet te klagen he, de laatste tijd. Hier alles nog precies hetzelfde. Het gaat goed. Vrijdag hebben we het tweede pakket van het Internationale Rode Kruis ontvangen. Zag er werkelijk schitterend uit. Zal je de inhoud opnoemen: 1 pond suiker, 1 worstje, ½ ontbijtkoek, 6 rol Maria biscuits, 1 pakje smeerkaas, 4 rol pepermint, 200 gram gedroogde wortelen, 2 ons vet, 40 gram tabak en 40 sigaretten. Fijn he? Ik maak op het ogenblik alles wat gekookt moet worden, maar zoveel mogelijk op. Heb nog wat koffie, thee en chocolade, die bewaar ik zuinig om mee te nemen, of voor mezelf als het nog eens benauwd met eten mocht worden. Gisterenochtend om 06.30 uur gingen wel al onder de douche. De badinrichting hier is heel goed. Gaan met ongeveer 25 man tegelijk onder een stuk in een lokaal. Je moethoren wat een zangfestijn dat in de regel geef. Gisteravond was er harmonicamuziek in de barak. Je zou zo langzamerhand zeker al gaan denken dat ik het hier lollig ga vinden. Vandaag had ik eten-

haal-corvee. Om 10.30 middageten en om 12.00 uur brood van de keuken halen. Het eten was vandaag bijzonder goed. Zeker omdat het zondag is. Per man ongeveer 8 aardappelen met macaronisoep met vlees daar doorheen. Alleen jammer dat we daarvan ongeveer $\frac{3}{4}$ p.... krijgen. Ik heb wat van die gedroogde wortelen bij gekookt. Die zijn bijzonder goed en ik had dus een koningsmaal. Op het ogenblik heb ik een leesmoment. Dat is nog het beste om je gedachten te verzetten. Lees nu hoofdzakelijk Duitse boeken. De Hollandse bibliotheek heeft maar weinig goede Hollandse, maar des te meer goede Duitse boeken. Met werk is er thans niet zo veel te doen. Dat is altijd hollen of stilstaan. Heb je indertijd Both nog geschreven over die verdwenen tabak? Je hebt me er niets meer van laten weten. Halbe nog fijne kerel voor mama? Zal hem gauw weer eens een kaart sturen. Pa en Moe alles OK? Nu liefsten: kom gauw terug. Allebei een stel heel stevige pakkers van Papa.

Brief 67 Mühlberg 22-3-1944

Lieve Halbe, wat zeg je wel van deze mooie paashaas?

Weet je wie die voor je getekend heeft? Die mijnheer Uchtmann, je weet wel, van tante Tini uit Amsterdam. Krijg je met Pasen een echt eitje van mama? Ik denk het wel. En hoe lang krijg je paasvakantie? Fijn, he, dat Papa weer gauw naar huis zal komen. Kom je met mama mee naar het station? Dan kun je meteen die grote locomotief zien.

Je moet me weer eens gauw wat terugschrijven. Dat vind ik fijn. Maar dan moet je wat kleinere letters schrijven, dan gaat er meer op.

Van de zomer gaan we fijn uit, joh. We nemen een zweef-vliegtuig mee en daar gaan we mee vliegen in Zeist op de hei. Doe maar goed je best met rekenen en wees erg lief voor mama. Dag papa's lieve knul.

Liefste Kikkie, en hier hebt jij een bosje bloemen van me voor Pasen als dank voor de geweldig verzorgde pakketten. Ik hoop dat het boeketje je bijtijds zal bereiken.

Kreeg vandaag alweer een pakje (nummer 44) uit Almelo van Aaf en Ton, nu over Rode Kruis. Inhoud: $\frac{1}{2}$ pond kievitsonen, $\frac{1}{2}$ pond gemalen gort, 1 stuk kunsthoning, 6 stuk taai taai, 1 ons suiker, 12 maggi blokjes en een pakje toast. Reuze, he? Zal je vooral gauw bedanken? Zodra ik weer een kaart heb zal ik hun schrijven. Dat roggebrood was ook geweldig.

Buiten zou je niet zeggen dat de lente begonnen is. Sneeuwstormen!

Ik snak naar bericht van je. Heb al hele tijd niets gehad. Dag lieve, vier vrolijk Paasfeest. Veel kussen van Papa.

Brief 68 Mühlberg 26-3-1944

Liefste jongens van me. Is het bij jullie alles goed? Hier gaat het wel, Ben gisteren met wat griep in "bed" gekropen en zo even, om een uur of 4, er weer uitgekomen. Beetje rauw op de borst en wat hoofdpijn, maar het gaat nu al weer veel beter. Geen lolletje in je krib hier. Afijn, morgen zondag en dan maandag maar weer aan het werk. Moest woensdag op postafdeling komen. Kon agenda in ontvangst nemen maar stenoboekje niet, omdat er niemand is die het censureren kan. Jammer, maar niets aan te doen. Je zult het wel terug ontvangen. Bewaar het dan maar voor me. Dinsdag kreeg ik ook je pakje nummer 45 (uien). Heerlijk, joh! Ik heb nu voorlopig wel justabletten genoeg. Donderdag was een bijzondere dag voor me, want toen kreeg ik je kostbare pakketjes 46 en 47. Nu joh, je hebt er geen woord te veel over geschreven, want ze waren inderdaad kostbaar. Ik heb er een tijd lang naar zitten kijken en er ging heel wat in me om! Want geloof maar dat ik het door die pakjes heel wat beter heb dan goed voor mijn lijn is. Kik belooft me, dat jullie volop uit die "puilende kast" zult nemen, anders kan ik er werkelijk waar geen vrede mee hebben. In ieder geval heel veel dank hoor voor al je lieve zorgen. Spek, boter en vet, hoe is het mogelijk. Ik zal vandaag nog aan Riens en Annie en ook aan Familie Schackmann. Een kaartje sturen. Ook Aaf en Ton krijgen er een. En dat heerlijke stuk kaas en die tabak van pa! Die heeft zich nu voor 14 dagen het roken moeten ontzeggen. Dank allen vooral heel hartelijk hoor, het is te erg. Gisteren je brieven 51 en 52 ontvangen. Kon wel huilen van vreugde.

Blij dat alles goed doorkomt. Ben je weer helemaal beter? Wees maar voorzichtig hoor! Fijn dat Ali bij je was. Heus Kik, blijven doen we niet op de kade, we gaan naar buiten. Konden we het huis in de Eendenlaan maar krijgen. Voor Pa en Moe vind ik die inkwartiering ontzettend. Het valt niet mee, als je zo je vrijheid gewend bent. Genoot van de wederwaardigheden van Halbe. Stuur geen kleren, heb ik veel te veel. Welke Louis gaat weer trouwen? Corbet? Catrien leeft toch nog? Nu liefste allebei: zul je vooral mijn hartelijke groeten aan Pa en Moe overbrengen? Houd je nog even goed hoor! In gedachten elk aan een kant en heel veel kussen van Papa.

Brief 69 Mühlberg 31-3-1944

Dag liefste jongens, hoe is het? Hier alles OK. Morgen ben ik al weer 10 maanden weg. Waar blijft de tijd? Op 29-3-1944 kaart van Pa en Moe Tjepkema ontvangen en een van Annie en Mars en gisteren kreeg ik jouw brief van 23-3-1944 (nummer 53).

Een brief heen duurt wel wat langer dan terug, niet? Ik was er als altijd erg blij mee.

Fijn dat het met Halbe nog zo best gaat. Fijne knul. Wat een narigheid met die groente bij jullie. Maar troost je maar met de gedachte, dat ik nu al in 10 maanden geen verse groente gezien heb. Vandaag krijgen we weer het een en ander van Internationale Rode Kruis, onder andere blikje melk, blikje corned beef, ½ blik boter, 20 sigaretten. Je ziet dat we wat eten betreft niets te kort komen. Ik denk dat het stoken nu dezer dagen wel afgelopen zal zijn. Maar dan zullen we wel weer verder zien. Mijn bonen en erwten zijn nu in ieder geval vrijwel op, dus heb ik daar geen zorgen meer over. Het weer gaat op het ogenblik wel. Er zit voorjaar in de lucht. Laatste dagen anders nog vrij veel sneeuw gehad. 's Nachts vriest het nog, maar als overdag de zon schijnt is de temperatuur best. Zitten laatste tijd dikwijls zonder water.

's Middags van 13.00 tot 18.00 uur niets en 's morgens moeten we ons vaak met zijn allen aan één kraantje wassen. Maar dat alles mag niet hinderen. Met Uchtmann niet zo dik meer. Krijgt geen geld van zijn vader. Verkoopt daarom deel van gaven en stuurt geld naar huis. Heb aangeboden met mij samen te delen, wil dat niet. Eet dus alweer geruime tijd alleen. Vind het best zo. Overigens natuurlijk goed met elkaar. Hadden gisteravond vrolijke avond in barak. Een van ons namelijk 12½ getrouwd. Muziek en voordrachten. Jubilaris zal bij trouwen ook niet vermoed hebben, hier zijn lustrum te zullen vieren. Toch, omstandigheden in aanmerking genomen, een onvergetelijke avond voor hem. Ben paar dagen in down-stemming geweest.

Gaat nu weer beter. Slaap veel, dan schiet de tijd op. Je krijgt hier geestelijk een hele tik. Voor de jongeren is het gemakkelijker dan voor ons, ouwe beestjes. Fijn, joh dat Ali al die tijd bij je is geweest. Daan zal het ook zo gemakkelijk niet hebben. Als toestand nog lang duurt, wil Harry proberen van de zomer zijn standplaats te verlaten. Hij is van plan zijn hebben en houxen te verkopen en te proberen naar Den Haag te verhuizen. Het zal niet zo makkelijk voor hem gaan, omdat zijn chefs het niet willen, maar ik geef hem groot gelijk dat hij het wil proberen. Dag liefste jongens, ben in gedachten steeds bij jullie. Veel zoenen, Papa.

Briefkaart 70 Mühlberg 5-4-1944

Dag lieve jongens. Het gaat best, he? Hier alles bij het oude. Gisteren pakje nummer 43 in beste orde ontvangen. Was weer prima, joh! Waar haal je toch steeds die tabak vandaan? Heel veel dank weer voor je lieve zorgen. Halbe, kleine knaap, nog gezond? Weer is de laatste dagen best. Voorjaar. Werk niet druk. Als het de moeite nog waard is, wil ik graag lage bruine gevlochten schoenen hier hebben. Wil je ze in gewoon pakketje opsturen met doosje schoensmeer en lapje? Kijk eerst of ze gerepareerd moeten worden. Wil wel graag eens gewone schoenen aan mijn voeten voelen. Wandel op het veldje veel om wat fit te blijven. Nu kerels. Houd je nog even goed hoor. Heel veel liefs en kusjes van Papa.

Brief 71 Mühlberg 10-4-1944

Tweede Paasdag. Liefste allebei. Hoe is het bij jullie? Hier is alles nog onveranderd. Gelukkig (*zijn*) Paasdagen nu bijna om. Valt niet mee, 4 dagen bijna niets te doen, dus hoofdzakelijk wat rondhangen. Donderdag (6-4-1944) hebben we weer wat van het Internationale Rode Kruis gekregen, namelijk per man ½ blik corned beef, 2/5 stuk chocolade, 1/5 blik boter, ½ blik vlees en 30 sigaretten. Goede Vrijdag (7-4-1944) waren we vrij. 's Middags was er een grote internationale voetbalwedstrijd. 's Avonds bij wijze van uitzondering radio-ontvangst in de "universiteit" van de Mattheus Passion van 20.00 tot 23.30 uur. Ik was helemaal niet in een muziekstemming, dus heb ik maar verstek laten gaan. Zaterdag (8-4-1944) was het pracht weer. 's Morgens kregen we na 14 dagen weer eens een douche en daarna hebben we wat in de zon gezeten. 's Middags om 14.00 uur was er weer een "big match" maar op het laatste ogenblik moesten we een stel nieuw aangekomen Hollanders inschrijven ¹⁷⁾, zodat ik nog maar het laatste kwartiertje kon bijwonen. Om 17.00 uur was het politiek weekoverzicht, bespreking van het laatste nieuws. 's Avonds hadden we in de barak accordeonmuziek. Gisteren was het wel zonnig, maar koud. Na de kerkdienst heb ik van dat gemalen griesmeel een heerlijke koek gebakken in de kantine keuken. Van de barak hadden we aardappelen met macaroni, goed maar weinig. 's Middags alweer grote wedstrijd. Gisteravond ben ik vroeg in bed gekropen en heb ik fijn over jullie liggen mijmeren. Vanochtend was het warm, nu nevelig en koud. In de kerk werden 5 man gedoopt en 32 aangenomen. Had je zeker niet gedacht? Die Ds. (A.T.W.) de Kluis uit Rotterdam is een pracht redenaar. Bovendien beschikt de noodgemeente over een magnifiek koor. Het mag er zijn hoor! Vanmiddag weer grote Engelse voetbalwedstrijd. Met de grootste moeite krijg je een plaatsje want om 07.00 uur 's morgens werden banken en zelfs tafels uit de barakken weggesleept en rond het veld opgesteld. Gereserveerde plaatsen! Zal ook een bedankkaartje naar Zaandam sturen. Vind je wel goed, he?

¹⁷ Dit betrof de groep Nederlanders met Kgf. nummers beginnend met 271001, mogelijk tot en met 271081. De Zugangslisten van deze groep zijn niet bewaard gebleven in het Nationaal Archief, zodat niet precies bekend is wie er op 8-4-1944 precies binnenkwamen.

Halbe, fijne vent, nog goed? Pa en Moe ook?

Nu jongens, verlang naar bericht. Allebei stevig omhelsd door Papa.

Brief 72 Mühlberg 14-4-1944

Dag liefste jongens van me. Gisteren je brieven 56 en 57 van 3-4-1944 ontvangen. Was dolblij te lezen dat het jullie alles nog goed gaat. Hier ook alles OK. Het is hier volop voorjaar, wat een groot geluk is, want nu behoef ik geen sokken meer te dragen.

Het werk is niet druk. Lees veel, voornamelijk Duits. Je vroeg me Schackmann te schrijven, had ik al gedaan. Fijne lad, joh!

Ik had nog wat havermout, heb dat gemengd met puddingpoeder en er gisteren een heerlijke koek van gebakken. Kom als volleerd kok en banketbakker terug. Alles gaar op de gis en het komt altijd weer goed uit. Die frituurpan is zijn gewicht in goud waard. Heb anders niet veel eetlust meer. Ontbijt vaak niet eens. Komt door gebrek aan beweging. Voel me overigens kerngezond. Pakketjes van je lopen op het ogenblik niet zo hard. 10 dagen geleden nummer 48 ontvangen. Je zult zien dat ik nu vandaag of morgen alles tegelijk krijg. Zal aan 38 jarig huwelijk van Pa en Moe denken. Als het enigszins kan zal ik hun een brief sturen. Hadden veel lol over dat verhaal van je van die beeld-onthulling. Die Toos en Wim zetten er anders wel vaart achter. We zullen nog moeite hebben om ze in te halen. Heb van Holthe geschreven en wat vakliteratuur gevraagd (zeg het niet aan Wim). Leek me wel goed dat de aandacht niet verflauwt. Tegelijk gevraagd groeten over te brengen aan van Kinsbergen, Troonisch, de Rook. Als ik terug ben zal ik ze eens gaan opzoeken en ik geef je de verzekering dat het ze wat zal kosten, dat ze me zonder noodzaak hebben laten vertrekken. Op zijn minst een behoorlijke wagen! Ga je nog wat foto's maken? Verlang er heus heel erg naar. Hoe gaat het met Halbe's reken moeilijkheden? Heb nogal wat gesproken met Hartman (waarschijnlijk Kgf. 106845), die onderwijzer is op zijn school. Hij herkende Halbe direct van de foto. Is van mening dat dit een heel goede school is en op een hoog peil staat. Ik hoop het. Vorige week kamermuziekavond gehad, onder andere strijkkwartetten Mozart, Schubert. We hebben hier stel puike musici. Ook de Engelsen hebben een zogenaamde "show band", zoals je in Holland geen zult vinden. Stuk voor stuk artiesten. Wij hebben nu ook een show-band. Treedt vanavond voor het eerst op¹⁸). Het zal me benieuwen. Nu fijne kerels, weten jullie weer wat. Kom gauw. Veel kussen, Papa.

Brief 73 Mühlberg 19-4-1944

Liefste jongens van me. Wat zijn me de laatste dagen de goede gaven weer toegestroomd. Zaterdag 15-4-1944 kreeg ik je pracht pakje 54. Ik stond met grote ogen bij het uitpakken te kijken. Boter, spek, tabak, citroenen, het één nog mooier dan het andere. Was ook met het sigarettenpapier erg blij, hier niet te krijgen, gebruikte krantenpapier.

Gisteren kreeg ik pakje 52. Stuur geen jus of bouillonblokjes meer, want daar heb ik nu grote voorraad van. Vandaag kreeg ik pakjes 49, 50 (Paas pakje) en 51. Kik, ik ben er heus verlegen mee en ik moet je eerlijk bekennen, dat me de tranen in de ogen stonden. Als ik er nu maar zeker van was, dat jullie nergens gebrek aan hebben! Zul je Centraal Beheer hartelijk bedanken voor boter en tabak? Paaskaart gaat onder Fransen, Serven, Polen, Russen, Engelsen van hand tot hand. Vinden het prachtig. Bovendien kregen we gisteren ons maandelijks pakket van het Internationale Rode Kruis, ditmaal uit Argentinië, met vlees, suiker, chocolade, marmelade en koffiebonen!! Het is toch wel erg dat ik hier vlees en chocolade eet en echte thee drink. Enfin, van alles volop heb, terwijl jullie misschien ik weet niet wat ontberen moet. Hoe zal ik je ooit dankbaar genoeg kunnen zijn, voor wat je allemaal voor me doet.

¹⁸ Een band onder leiding van Guus Valten (Kgf. 105470). Guus Valten trad voor de oorlog op in het Groninger orkest en na de oorlog in het Metropole orkest.

Jazz orkest Guus Valten, met links met trombone F.A. (Guus) Valten.

Maandag 17-4-1944 heb ik je brieven 61 en 62 gekregen. Je kunt nagaan, hoe ik buiten mezelf van geluk was. Al die dingen houden je op de been. Had ik dat niet, dan was het slim met me. Kan dit luie, doelloze leven slecht verdragen. Nico (Uchtmann) kreeg een brief van Tini, waarin ze schreef dat jij de enige bent, die goed voor haar is. Stuur ze maar een briefje. Gelukkig hebben we nog steeds goed weer, al is het nu weer iets kouder. Alle struiken en bomen lopen volop uit en de leeuweriken zingen van jewelste. Halbe's vakantie is nu zeker weer voorbij. Wordt hij al flink bruin, de fijne vent? Wel fijn, joh, die dierentuin in het Zuiderpark! Is wat voor hem. Hoop maar dat hij het Papa allemaal gauw eens kan laten zien.

De kinderboerderij in het Zuiderpark (beeldbank Den Haag id nr 0.84618)

Maar we zullen moed houden jongens. Elke dag is er één. Heel veel kussen van Papa.

Brief 74 Mühlberg 23-4-1944

Dag liefste jongens van me, hoe is het bij jullie? Hier alles nog hetzelfde.

Vanmiddag heerlijk gegeten en daarna een uitgebreide en aandachtige middagdut gemaakt. Direct nadat ik mijn brief van 19-4-1944 verstuurd had, ontving ik je pakje 53 met allerlei kostelijke gaven. Ik heb dus nu tot en met 54 compleet. Tjonge, mijn koffertje is nu weer knap vol. En vraag niet, hoe!

Heb vandaag na het eten je sinaasappel opgepeuzeld. Hoe bestaat het! En een Wings gerookt. 's Avonds drink ik echte thee met een schijfje citroen. Ik eet mijn brood belegd met een Sanovite. Kortom het ene lekkere volgt op het andere. Heb bovendien nog steeds wat te roken gehad. Als ik dit alles nu nog bij jullie aan tafel mocht genieten, dan was het leven volmaakt. Maar juist dat laatste doet het hem. Maar het zal niet zo lang meer duren, he?

Zeg Kik, het blijkt dat eind februari een aantal brieven uit dit kamp verbrand zijn. Je moet eens nakijken, of je ontvangen hebt: brief van 24-2-1944, 1-3-1944, briefkaart van 1-3-1944. Verder heb ik gestuurd felicitatiekaart Han en Marie op 28-2-1944 en één aan Pa en Moe Tjepkema op 1-3-1944, waarop ik geen antwoord ontvangen heb. Wil je eens vragen of deze zijn aangekomen? Zou het jammer vinden als ze niet terecht zouden zijn gekomen.

Met koken gaat het gelukkig nog wel (bijzondere omstandigheden). In de kantine kunnen we nu ook laten koken. Bijvoorbeeld bonen of erwten, maar kostjes die je zelf moet doen, als uitje fruiten, jus maken, thee, of koffie zetten gaat daar niet. Maar zoals gezegd, kan ik voorlopig nog wel wat kokkerellen.

Stuur vooral geen bouillonblokjes meer. Ook geen zeep of scheerzeep, want ik heb een koffer vol met de fijnste soorten. Tandborstels waren fijn, kan ik ruilen. Vrijdag kaart Maat ontvangen. Heb voorlopig geen kaart meer om te antwoorden. Gisteren grote Engels-Franse voetbalwedstrijd.

Vandaag is het weer wel mooi maar harde wind. Omdat het buiten zo droog is, stuift het ontzettend. Blijf dus maar binnen en schrijf maar liever brief aan jullie.

Halbe nog fijn? Zal weer een kaart sturen. Groeten aan Pa en Moe.

Heel veel liefs en kussen van Pappie.

Briefkaart 75 Mühlberg 26-4-1944

Liefste Kikkie en Halbe. Gisteren heb ik je pakje 55 vandaag 56 ontvangen. Wat zagen ze er weer prachtig uit jongens! Kun je dat allemaal nu heus wel missen? Ik sta er versteld van. Als het moeilijk wordt stuur je niet zo veel, hoor! Ik voel me er gewoon verlegen onder.

Zeg Kikkie, als je voorraad op is, dan geef je desnoods maar kennis aan het Rode Kruis dat je niet veel meer sturen kunt. Ze geven dan je rekwesten, of een paar ervan aan mensen die vrijwillig op zich genomen hebben, om pakjes te sturen. Zorg er in ieder geval voor, dat jullie niets te kort komen om mij. Verlang erg naar brief. Dag liefsten. Veel liefs, kussen, Papa.

Brief 77 Mühlberg 1-5-1944

Dag liefste kerels. Alles nog goed? Vandaag vrije dag. Dag van de Arbeid. Ben nu 11 maanden van huis! In de barak is grote schoonmaak. Je kunt elkaar niet meer zien van de stof. Ongelofelijk! Zal je het nieuws van de laatste week opschrijven.

Maandag 24-4-1944 lezing van een Zuid-Afrikaander over de Zoeloes. Was erg interessant.

Dinsdag 25-4-1944 het steno-leesboek heb ik gelukkig toch gekregen! Had ik niet gedacht.

Het weer is van streek, veel kouder, regenachtig. Woensdag 26-4-1944 's avonds hevige kiespijn, koortsig, vroeg naar bed.

Donderdag 27-4-1944 naar de tandarts. Heeft kiezen nagezien en twee kleine gaatjes geplombeerd. Zegt, dat de pijn niet van een kies kan komen.

Is neuralgie. Na wat tabletten is de pijn veel minder. Ben naar kledingmagazijn geweest, waar

mijn “uniform” na heel veel moeite geruimd. Was ongelofelijk vies. Loop nu in oud groen geverfd Duits uniform. Ziet er ten minste weer wat dragelijker uit. Kreeg je brief van 21-4-1944 en kaart van Halbe. Was dus in de zevende hemel. Je optimisme doet me goed. Hier trouwens ook vrijwel iedereen van mening dat het gauw afgelopen is. Kreeg ook aardig antwoordkaart van Schackmann. 's Avonds OK cabaret. Optreden van een Hollandse Fakir ¹⁹⁾ (Serieus en uiterst beschaafd), die ongelofelijke staaltjes heeft vertoond, ook op hypnotisch gebied. Vrijdag 28-4-1944 's Morgens zijn de langslapers van bed gelicht en met een brancard het sportveld opgedragen. Moesten maar zien hoe ze in negligé weer binnen kwamen. We krijgen weer zo'n prachtig Amerikaans pakket! Zaterdag 29-4-1944 's Middags Frans sportdemonstraties (hoofdzakelijk boksen) in Franse theater. 's Avonds zijn weer ongeveer 100 Hollanders aangekomen. Gisteren na herdenking verjaardag Juliana, krib schoongemaakt, matras uitgeklopt, dekens gelucht. Was hard nodig. Na kerkdienst koffiedrinken, dan koken, slapen, lezen, enz. Paaskatjes hebben in oud margarineblikje langzaam onze tafel gesierd. Zo lieverds, weten jullie weer wat. Pa en Moe nog best? Groeten en jullie beide heel veel lieve kussen van Papa.

Brief 78 Mühlberg 7-5-1944

Dag beide lieverds, hoe is het bij jullie? Nog goed, he? Hier alles OK. Heb goed nieuws. **Maandag ontslag gekregen op het kantoor.** Van de 30 blijven maar 6 over, van alle nationaliteiten één. Van de Hollanders was Uchtmann de enige die blijft, omdat hij onderofficier is. Was al lang in de pen. Vond het eerst erg naar, niet alleen omdat ik geen betaling meer kreeg, maar ook slechts 2 brieven en 3 kaarten per maand en daarbij nog de grote kans dat ik hier weg zou moeten om in één of andere fabriek te gaan werken. Enfin, ik ben maar 2 dagen werkloos geweest. Schandalige boffer die ik ben. Heb nu een nog veel betere baan gekregen. **Ben namelijk tuinman geworden in een tuinderij die bij het kamp hoort, ongeveer 10 minuten van het kamp verwijderd.** Was de eerste dagen wat stijf door onwennigheid, maar ben er nu doorheen en voel me als een jong paard. Eet als een wolf en slaap als een os. Heb me een kort broekje aangeschaft. Ben nu van 08.00 tot 11.30 en van 13.30 tot 16.30 aan het spitten, kruien, planten en snoeien. Nu je begrijpt dat is wat voor me. Mijn lichaam had het nodig, want ik werd zo stijf en stram als een oud kereltje. Zou nu niet graag meer naar het kantoor terug willen. Krijg nu ook weer betaling en oude hoeveelheid post. Dinsdag 2-5-1944 je brief 65 van 26-4-1944 gekregen. Was er dolblij mee. Van Catrien wist ik niet, stond ervan te kijken. Wat fijn, dat je al die spullen hebt gekregen. Zal Roelof en zus een kaart sturen. Je vraagt, wat te sturen. Ik weet het niet. Als je heus alleen maar dat stuurt, wat je zelf het best kunt missen. Maak je vooral geen zorgen over mij, want als ik nog even hierbuiten aan het werk ben, kennen jullie me niet meer terug. Kreeg 2-5-1944 ook kaart van Aaf. Zegt, dat ze geen brood kan sturen omdat het te warm wordt. Begrijp het niet. Donderdag bij tandarts. Ontzettend veel pijn. Pijn in gezicht en oor. Blijkt nu toch door een zenuwontsteking aan een kies te komen. Nadat zenuw doodgemaakt, pijn als bij toverslag verdwenen. Voelde me als herboren. Ligt pakje op me te wachten. Kan ik morgen gaan halen. Zullen schoenen wel inzitten. Fijn voor 's avonds. Groet Pa en Moe. Dag lieverds. Kom gauw. Heel veel kussen van Papa.

Briefkaart 79 Mühlberg 11-5-1944

Dag liefste jongens. Alles best? Hier goed. Iedere dag prachtig heet weer. Word in mijn nieuwe baan (fijn) zo bruin als een neger. Op 8-5-1944 pakjes 57 en 58 en op 10-5-1944 nummer 59 en 60 ontvangen. Je ziet, dat gaat best. Pakjes als altijd geweldig. Schoenen uitkomst. Koken gaat nog, maar erg bezwaarlijk.

¹⁹⁾ Kuypers (Kgf. 96824 of 98224) zie “Prikkelraad”, blz. 110.

De groentetuin van Stalag IV-b Mühlberg,

Op 8-5-1944 kaart ontvangen tante Hermien en van Van Holthe. Erg aardig! Op 10-5-1944 je brief 66 van 1-5-1944 ontvangen. Was er geweldig blij mee. Zal Centraal Beheer weer eens een kaart sturen. Dank ook Bokhorst. Razend benieuwd naar foto's. Dat begrijp je. Ben optimistisch. Zal zondag brief schrijven. Veel kusjes van Papie.

Brief 80 Mühlberg 14-5-1944

Dag liefste jongens. Is het bij jullie ook zo heet als hier? Aan één stuk door prachtig weer. Mijn kaart van 11-5-1944 ontvangen? Zoals ik al schreef ben ik heb ik nu de pakjes tot en met nummer 60 alle ontvangen. Ik hoop dat dit nu zowat de laatste zullen zijn! Alles is hier ook in spanning. Ben nu de hele dag fijn buiten aan het werk en het spijt me nog niets. Gisteren hebben we tomatenplantjes moeten halen bij een boer hier in de omtrek. Was voor het eerst dat ik eens wat verder buiten het kamp was. Daarna hebben we nog moeten planten, zodat het wel 14.00 uur was voor we terug waren in het kamp (we werkten er met ongeveer 20 man). 's Avonds ben ik natuurlijk knapjes moe. Dan was ik me eerst onder de koudwaterkraan en kruip dan achter de avondboterham. Ik eet tegenwoordig meest samen met een Maastrichtenaar, (*Sergeant*) Jan Oomen (*Kgf. 98313*), prettige beschaafde kerel. Is toch altijd veel aangenamer en voordeliger. Hij kan de spullen die hij van huis krijgt, haast niet eens op. En aangezien ik door jouw kostbare pakketten ook ruim in de eterij zit, hebben we het wat het eten betreft enorm. Door het werken in de zon word ik bar bruin en ik voel me volmaakt gezond en sterk.

Dinsdag heb ik een show gezien in het Engelse theater. Was fenomenaal. Dans girls, costumen, decors, muziek, het was af. Woensdag 10-5-1944 hebben we na ochtendappèl gevallen kameraden herdacht en 1 minuut stilte in acht genomen.

Donderdag was er weer een OK avond, toneelschetsjes, wel aardig, maar het was er ondraaglijk heet. Ben nog altijd onder behandeling van de tandarts. Heb nu weer wortelabses nog steeds aan zelfde kies. Hebben een prettig tandartsje, jonge knul, student, bijna afgestudeerd, behandelt bepaald zachtzinnig, maar het ontbreek hem nu eenmaal aan de goede

ingrediënten. Zeg Kikkie, kun je nog aan een kammetje komen? Heb nog maar een stukje met 5 tanden. En als je nog wat sigarettenpapier kunt krijgen, dan erg graag. Heb wel shag, maar geen papier. Hulzen met mondstuk eventueel ook goed. Fijn dat Halbe zo lief voor mama is en op school goed zijn best doet. Is een hele troost voor me. Brand van verlangen naar foto's. Zal gauw weer schrijven. Groeten Pa en Moe. Heel veel kussen van Papa.

Briefkaart 81 Mühlberg 21-5-1944

Dag beide lieverds. Op 15-5-1944 pakje 62 en 16-5-1944 pakje 61 met foto's ontvangen. Dolblij. Halbe, fijne vent, zit als prins op karretje. Jullie zien er best uit. Op 16-5-1944 brieven 67, 68, 69 en kaart 70 ontvangen. Fijn bij jullie alles goed. Maak het uitstekend, gezond, bruin. Vandaag Pa en Moe brief gestuurd 35 jarige huwelijk. In orde? Stuur voorlopig niet meer jusblokjes of pasta en ook geen tandenborstel of pasta. Zal vandaag nog tante Trien en Jo en Fie kaart sturen. Dan is alles op, rest moet wachten. Heb laatste tijd zo veel geschreven. Met werk gaat het best. Fijn werk en dat bij dit prachtige weer. Geef Halbe extra zoen van Papa omdat hij zo lief voor mama is. Heb grote pan erwtensoep. Gaan eten. Tot gauw. Dag fijne kerels. Heel veel zoenen van Papa.

Brief 82 Mühlberg 28-5-1944

Pinksteren. Dag lieve allebei. Alweer de 2^e Pinksteren in krijgsgevangenschap! Overmorgen ben ik een jaar weg. Droevig jubileum. Buiten is het snikheet. Alles loopt in korte- of zwembroekjes. Gisteren (27-5-1944) is een jonge Hollander, die nog maar pas hier is, van de springplank in het zwembad gedoken en mijn zijn hoofd op de bodem terecht gekomen ²⁰). Nek gebroken, toestand uiterst zorgelijk.

Maandag 22-5-1944 je pakje (*nummer*) 63 ontvangen. Was weer reusachtig. Ik word veel te dik!

Donderdag hadden we weer eens grote doorzoeking: al je spullen inpakken, wat je achterlaat ben je kwijt. Dan visitatie in een apart daarvoor bestemde barak. Pas in de middag waren we weer in onze barak terug.

Vrijdag was alweer en emotie volle dag, eerst kregen we een Amerikaans pakket van het Internationale Rode Kruis, ten tweede kreeg ik je brief van 15-5-1944 en ten derde kreeg de hele tuinploeg "en bloc" ontslag. De eerste twee waren dus aangenaam, de derde een strop. Ben nu voorlopig nachtwaker en we halen overdag het eten voor de barak. Dus hebben we nog wel wat te doen. Natuurlijk krijg ik nu geen betaling, maar ik heb nog wel geld genoeg voor maanden. De grootste strop is echter, dat ik nu maar ½ aantal brieven en kaarten krijg. Je ontvangt dus nu voorlopig om de week een brief of een kaart, terwijl familie en kennissen voorlopig geen correspondentie meer van me krijgen. Ik vind het vreselijk voor jullie, maar ik kan het heus niet helpen. Zal je later wel reden van ontslag vertellen.

Je brief deed me veel goed. Die Schackmannen zijn onbetaalbaar. Doe je vooral aan de spullen te goed, hoor! Wat een zegen dat Halbe zo'n lieve kerel wordt. Konden we er maar zeker van zijn, wat Marie voorspeld heeft. Het is te mooi om waar te zijn. Het is gek, maar hoe ellendig het hier ook is, dit jaar is toch nog omgevlogen. Ben er erg benieuwd naar te horen, hoe jullie het met de Paasdagen hebt gehad. Hebben Annie en Mars nog erg in de rats gezeten met die brand bij Pander? ²¹)

Hoe is het met Pa en Moe? Mijn brief op tijd ontvangen?

²⁰ Dopler (Kgf. ?), zie dagboek A.G. Verhulst

²¹ Door een sabotage daad van de Rijswijkse verzetsploeg Van Zweeden werden in de nacht van 13 op 14 mei 1944 de opslagplaats, een aantal in aanbouw zijnde vliegtuigen en de fabriek door een grote brand verwoest (bron: wikipedia).

Nu liefste kerels, volgende week een kaart. Heel veel liefs en kussen van Papa.

dat te Rijswijk een ernstige brand fabriekscomplexen van de firma Pander, waarbij vliegtuigonderdelen werden vervaardigd, heeft verwoest. Deze firma had juist, na de bombardementen van de Engelschen zeer belangrijke opdrachten der Duitschers geaccepteerd;

Trouw 15-6-1944

Brief 83 Mühlberg 4-6-1944

Dag liefste allebei. Zoals ik in mijn vorige brief al schreef, was ik bereids 27-5-1944 werkloos, dat wil zeggen ik haalde het eten en had 's nachts brandpiket. Lag overdag in het zonnetje te luieren en ging dagelijks zwemmen. Maar nu ben ik sinds gisteren weer aan de slag. Ben nu keukenhulp in een Duitse bataljonskeuken in een dorpje op 3 kwartier lopen buiten het kamp (*Neubüxdorf*). 's Morgens om 07.00 uur worden we door een post gehaald en 's avonds om een uur of 18.00 weer teruggebracht. Die wandeling is wel aardig langs dennenbosjes en korenvelden. In de keuken zit ik de ganse dag aardappels te schillen, emmers en vaten vol.

Mijn handen zitten door het ongewone met blaren en zijn niet meer schoon te krijgen. Als het slecht weer is, zitten we (6 Hollanders) in een schuurtje en bij mooi weer buiten op een soort binnenplaats. We krijgen er ons middageten, dat zeer goed is. Wat dat betreft ben ik er dus weer op vooruit gegaan. Ook krijg ik nu weer betaling: 70 pfennig per dag (ongeveer 50 cent). En wat het voornaamste is: weer de gewone hoeveelheid post, dus 1 brief en 1 kaart per week. Je moet maar boffen, he? Zondags wordt ook gewerkt, vrijdag is nu voortaan mijn vrije dag. Op 31-5-1944 kaarten 72, 73 en 74 van 18-5-1944 en je brief 75 van 24-5-1944 ontvangen. Je kunt je voorstellen, hoe blij ik was! Ben erg benieuwd naar foto's papierfilm.

Ben ontzettend blij dat je boter zelf hebt gehouden. Zul je vooral niets sturen, waar jezelf ook maar de geringste behoefte aan hebt? Heb zat havermost en gort, erwten en bonen kun ze zelf best gebruiken. Als je makkelijk een broodbonnetje kunt kopen, heb ik graag af en toe een ontbijtkoek of wat Sanovite. Stuur me, zolang ik dat baantje heb, gerust niet meer dan 3 pakjes per maand en smul zelf voor het grootste deel de kast leeg. Geen vet of suiker, heb je zelf nodig. Ook geen koffiesurrogaat meer. Halbe, fijne kerel, nog altijd lief voor mammie? Geef hem een extra zoen van me. Dag lieve kerels. Allebei heel veel zoenen van Papa.

Brief 84 Mühlberg 9-6-1944

Dag liefste kerels. Hoop dat deze brief jullie nog bereiken zal. Vandaag heb ik mijn vrije dag. Dus sokken stoppen, was doen, kapper, brief schrijven, enz. Het weer is omgeslagen. Koud en regenachtig. **Ben nog volop aan het werk in Neubüxdorf.** Gaat best, raak er wel aan gewend. Eten is er uitstekend. Ben 's avonds om 18.00 uur weer in het kamp terug. Ben dan in de regel te moe om nog iets uit te voeren. Hele wandeling op klompschoenen. Ga om 21.30 uur naar bed en slaap als een os. Op 5-6-1944 heb ik je pakje nummer 66 ontvangen en op 6-6-1944 pakjes nummer 64 en 65. Wat een heerlijke spullen waren dat toch weer. Heb zo'n idee, dat dit in verband met gewijzigde toestand, wel zowat de laatste pakjes geweest zullen zijn. Heb een mooi voorraadjie gemaakt. Kan wel een maand minstens vooruit. Op 7-6-1944 kreeg ik roggebrood. Was voor groot deel beschimmeld. Heb er haast ½ van weg moeten snijden. Je brief 76 van 29-5-1944 en kaart 77 van 31-5-1944 heb ik op 6-6-1944 ontvangen. Was er als altijd erg gelukkig mee. Ben blij dat je je optimisme nog zo hebt. Geloof nu ook dat ik nu vlug thuis ben. Volgens voorspellingen hier 2^e helft juli, maar dat lijkt me wel wat al te mooi. Enfin, in ieder geval komt er tekening in. Kreeg ook erg aardige kaart van Roelof.

We zullen ze na thuiskomst eens gauw bezoeken. Vandaag Pa en Moe 35 jaar getrouwd. Heb je gezellige dag gehad? En hebben ze mijn brief op tijd ontvangen? Voor geval je misschien voorlopig geen post meer ontvangt, krijg je hierbij alvast een hele stapel zoenen van me voor je verjaardag. Laten we hopen, dat dit nu de laatste is, die we gescheiden herdenken en dat ik met de mijne weer bij jullie ben. Breng die dag maar in vrolijkheid en gezellig door, er is nu meer reden toe dan de vorige maal, toen kwam ik van Altengrabow naar Mühlberg. Waar blijft de tijd! Halbe ook gefeliciteerd met mama's verjaardag. Kom gauw weer bij je terug, fijne kerel. Dag jongens, houd je goed. Groeten Pa en Moe. Veel kussen en liefs van Papa.

Briefkaart 85 Mühlberg 15-6-1944 (1)

Dag lieve jongens. Bij jullie alles nog goed? Mij gaat het nog best. Op 12-6-1944 je pakje 68 en op 13-6-1944 nummer 67 ontvangen. Dat gaat dus nog goed. Waren weer veel te mooi voor me! Hoe kun je het toch steeds weer missen? Op 12-6-1944 je kaart 78 van 6-6-1944 ontvangen. Kan je opluchting over loop der gebeurtenissen best voorstellen. Vind het vreselijk, dat ik juist op dit ogenblik niet bij jullie kan zijn. Zie toekomst vooral kalm onder ogen. Heb vertrouwen en doe niets overijlds. Ben razend benieuwd naar foto. Daar ben ik altijd geweldig gelukkig mee. Van het Rode Kruis waren 24 paar schoenen aangekomen. (zie vervolg).

Neubürxdorf 18-6-1944, Gehurkt achter, van links naar rechts: Tjepkema, Van Drumpt, De Roos
Zittend van links naar rechts: Klippel, de Vries, Fransdonk (collectie H. Tjepkema).

Briefkaart 86 Mühlberg 15-6-1944 (vervolg)

Ze zijn uitgereikt op advies van de dokter. Omdat ik steunzolen draag, kwam ik ook in aanmerking. Heb nu vanochtend een paar prachtige hoge schoenen gekregen, Amerikaanse, met rubber hakken. Ze zitten me heerlijk. Kan er voorlopig weer mee voort.

Vanochtend ook van je pak zelfrijzend bakmeel met ½ pak Sun-maid een fijn krentenbrood gebakken. Prachtig gelukt. Zou willen, dat ik jullie er een stuk van kon toesturen. Maar het komt wel goed. Als ik terugkom zal ik zien, cacao, chocolade, koffie, thee, zeep, enz. mee te brengen. Houd moed, lieve jongens. Veel kussen Papa.

Neubürxdorf 18-6-1944, Staand achter, van links naar rechts: Tjepkema, Klippel, Van Drumpt, A. de Roos. Voorgrond van links naar rechts: de Vries, Fransdonk (collectie H. Tjepkema).

Brief 87 Mühlberg 20-6-1944

Dag liefste allebei. Gaat het bij jullie nog goed? Ik heb ook al in geen 14 dagen bericht van jullie gekregen. Maar er komt nog wel post door, dus hoop ik toch deze dagen wat van jullie door te krijgen. Het leven gaat hier nog steeds zijn gangetje. Iedere dag een fijne wandeling op mijn nieuwe schoenen heen en terug. En het werk went best, meest aardappelen schillen, hele tonnen vol, groente schoonmaken, enz. Het weer is de laatste dagen niet zo best, daarom zitten we meest binnen. Maar als het beter wordt, zit ik de ganse dag buiten. Het eten is er

best, tenminste heel wat beter dan in de barak. Zondag waren we vroeg klaar en om 14.00 uur weer in het kamp terug. Gisteravond was er weer een OK cabaretavond. Meest muziek, een prima band. Verder werd er een kleine toneelschets opgevoerd, alles voor papa “Huisgezin, moeder, zontje, dochtertjes. Papa zit in Mühlberg, moeder en de kinderen doen maar een sneetje droog brood, want papa moet de boter belegging eens hebben, omdat hij het zo slecht heeft”.

Neubürxdorf 18-6-1944, Achterste rij, van links naar rechts: Klippel, A. de Roos, Van Drumpt.
Voorste rij, van links naar rechts: Tjepkema, de Vries, Fransdonk (collectie H. Tjepkema).

Was als satire bedoeld, maar ik geloof vast, dat het in veel gevallen toch werkelijk zo gaat. Wat dat betreft voel ik me tenminste niet zo heel schuldig, omdat ik er steeds op heb aangedrongen om maar weinig te sturen en zelf volop te nemen.

Vanochtend is het weer wat beter. Ik heb mijn bed eens goed schoongemaakt, mijn strozak geklopt en mijn dekens buiten aan het prikkeldraad gehangen, want we hebben de laatste tijd hier weer een ware vlooiën en luizenplaag. Sommigen zitten 's nachts aan tafel te slapen omdat het in bed niet uit te houden is. Binnenkort gaan we tijdelijk naar een andere barak, en wordt deze gegast. Gisteren zijn er weer wat Hollanders, die familie bij de partij of aan het oostfront hebben, uit krijgsgevangenschap ontslagen en naar huis vertrokken. Volgens een van de jongens hier, die helderziend zou zijn, gaan we 17 juli naar huis. Of het dit jaar nog is, betwijfel ik, maar we hebben moed, jongens. Het gaat goed, dus kop op. Is Halbe nog altijd zo'n lieve jongen voor mama? Groet vooral Pa en Moe van me.
Heel veel kussen van Papa.

Brief Mühlberg dinsdag 27-6-1944

Liefste Kikkie en Halbe. Bij jullie alles nog goed? Hier is het OK. Stemming allerbest!
Ontving 20-6-1944, nadat ik mijn brief gepost had, jouw brief van 12-6-1944 (nummer 79).
Was er als altijd heel er blij mee. Vraag aan Zorn naar huisje bij hen in de buurt uit te zien.

Hier in de barak ligt ook een Dirk Zorn (*Kgf. 108086*), goeie kennis van me, nog familie van hen. Komt uit Utrecht, zelfde type. Je brieven ontvang ik gelukkig alle en ook vrijwel in goede volgorde. Op 22-6-1944 je pakje nummer 72 ontvangen. Wat een weelde telkens weer! Je hebt toch intussen mijn brief van 14-5-1944 wel ontvangen?

Op 22-6-1944 's avonds trad hier in de barak Italiaanse band op met beroepsjongleur. Vertoonde krasse staaltjes. Een paar avonden hebben we geen licht in de barak gehad. Geen materiaal beschikbaar voor herstelling. Omdat we om 21.30 binnen moeten zijn, was dat wel onaangenaam. Zondag (25-6-1944) is Uchtmann een dag mee geweest naar Neubürxdorf. Viel voor 1 dag voor andere in. Binnenkort zul je wel merken waarvoor. Trof mooi weer, best eten en weinig werk. Had het dus best naar zijn zin. Na afloop van het werk het kerkhof van Neubürxdorf bezocht, waar onder andere enige Hollanders liggen. Vandaag mijn vrije dag. Vanochtend pakje 71 gehaald met foto. Schitterend geslaagd! Ik wou dat je kon vermoeden hoe blij je me daarmee hebt gemaakt! En wat zien jullie er allebei patent uit. Ik loop er de hele dag mee te pronken. Rest pakje ook weer boven alle verwachting. Heb nu voorlopig genoeg, jongens. Wat er nu nog mocht staan is heus voor jullie. Krijg best middageten. Stuur

hoogstens 1 of 2 pakjes per maand. Mocht ik meer nodig hebben, kan ik het altijd nog schrijven.

Op het ogenblik reinigen we de barak grondig. Telkens een blok van 12 bedden. Uit mijn blok zijn gisteren alleen al meer dan 200 wandluizen moorddadig verwijderd. Voorlopig gaat dat dus wel. Vulling valt steeds uit zelfde kies. Moet eigenlijk een kroon op. Dank Wim de Roo vooral ook voor tabak. Nu lieverds, volgende maand finish. Groeten Pa en Moe.

Veel kussen en liefs van Pappa.

Brief Mühlberg 2-7-1944

De brief is verstuurd via een pakje aan Tiny Uchtmann (zie briefkaart 5-7-1944) en bevatte tevens de foto's van 18 en 25-6-1944.

(blz. 1)

Dag liefste jongens. Dat hadden jullie nooit verwacht, he? Zomaar een brief met foto's in mijn pakketje, dat bij jullie wel een hele waarde zal vertegenwoordigen. Op welke manier het bij jullie komt, weet ik niet. Hoofdzaak is dat het jullie bereiken zal en dat hoop ik vurig. Koffie en thee moeten jullie zelf gebruiken, ook zeep en cacao. Ik had eerst ook een blik boter willen insluiten, maar sigaretten leek me beter, omdat je daarmee dingen kunt kopen waar anders geen aankomen aan is. Als je de bakker 2 sigaretten geeft, kan je voor een hele week brood krijgen en voor 20 sigaretten koop je zeker een pond roomboter. Vergeet niet, dat zo'n sigaret op het ogenblik wel een waarde van Fl. 1,50 á 2,00 heeft. Ook textiel, of schoenen kun je kopen. Geef er geen van weg hoor! Of het moest voor een bijzonder goed zijn. Beschouw dit pakje als een laat verjaardagscadeautje, want morgen is het de grote dag. De tweede al in de tijd dat ik weg ben. Laten we hopen, ook de laatste en daar ben ik van overtuigd. Het is nu alweer zowat een jaar geleden dat we de "hel van Altengrabow" verlieten en naar hier kwamen. Behalve dat het hier allesbehalve lollig is, kan ik toch niet anders zeggen, dan dat het me nogal meegevallen is. Laat ik natuurlijk de ontberingen in het begin buiten beschouwing. In een gewone brief kan je alles niet zo gemakkelijk schrijven, maar één ding moet me toch van het hart en dat is dat we door de Duitsers steeds uitstekend en volkomen correct zijn behandeld. Als er hier weleens een enkele maal harde maatregelen zijn getroffen, dan komt dat toch zeker door het barre ongedisciplineerde gedrag van vele Hollanders. Je zult misschien zeggen, je bent aardig "pro" geworden, maar dat is toch heus niet zo. De kameraden hebben hier inderdaad vaak veel bedorven voor zichzelf. Het leven gaat nog steeds zijn zelfde gangetje. Elke dag 07.00 uur stappen we met zijn zessen naar Neubürxdorf. Ik heb je al geschreven van een post, die ons 's morgens komt halen en 's

avonds weer terugbrengt. De plaats waar we aan het werk zijn, ligt midden in het dorp. Je ziet tenminste weer eens gewone mensen en vaak spelen er een stel kinderen om ons heen. We kennen ze natuurlijk alle bij naam zo langzamerhand. Zelfs horen we zo af en toe uit een van de huizen radiomuziek. We zitten op een soort binnenplaats, echte Duitse pomp in het midden. In een soort

(blz. 2)

Schuurtje zitten we, als het slecht weer is. Het werk: meest aardappelen schillen, ook soms groenten wassen, enz. Geschiedt voor een bataljon dat belast is met de bewaking van het kamp of het halen van transporten uit Holland. Meest tijdelijk of blijvend invalide soldaten zijn hiermee belast. Het eten dat we er krijgen is goed. Veel beter dan in het kamp. Meest geschilde aardappelen met saus, soms groenten en 's avonds voor we weg gaan dikwijls nog een bordje soep of pap. Het loon is hier ook 70 pfennig per dag. Dat wordt meest omgezet in een potje bier, omdat we het pompwater niet mogen drinken. Vlakbij is een soort gemeenschappelijk bleek, waar de foto's zijn gemaakt. Dat is natuurlijk ook C. gebeurd. Ook zie je nu waarom Uchtmann een dag is ingevallen. Op de foto, waar ik achterop geschreven heb "zie brief" zie je rechts (*voor de kijker moet dat links zijn!*) van mij (Sergeant A.Z. Harry) Klippel (*Kgf. 107583*), Amsterdammer, die zo'n beetje chef van de Hollandse keukenpieten is. Tussen Uchtmann en mij is een Hagenaar: (Sergeant-Majoor W.J.) Fransdonk (*Kgf. 107529*), is dienstplichtig soldaat m.a. en vertegenwoordiger bij Gescher en Kemper.

Neubürxdorf 25-6-1944, Staand van links naar rechts: Klippel, Tjepkema, Fransdonk, Uchtmann.
Zittend van links naar rechts: De Vries, Van Drumpt (collectie H. Tjepkema).

Neubürxdorf 25-6-1944, Links met rijbroek Nico Uchtmann (Kgf. 104288), rechts Halbe Tjepkema (Kgf. 105713) (collectie H. Tjepkema).

Van Uchtmann behoef ik natuurlijk niet veel te vertellen.

Zittend links De Vries (*waarschijnlijk* Kgf. 107591), Rotterdammer. Heeft groothandel in koloniale waren en rechts: (Sergeant A.) van Drumpt (Kgf. 107518), onderwijzer in Groningen.

Je ziet dat je je niet bezorgd over me moet maken, want ik zie er patent uit. Ik hoop dan ook dat ik de rest van de tijd die ik hier nog moet doorbrengen, daar maar aan het werk kan blijven. Het heeft de laatste tijd maar weinig gescheeld, of ik moest op kommando. En als je dan in een fabriek terecht komt, ben je nog niet klaar. Sommige vallen wel mee, maar er zijn er ook die erg waren. Zo zijn er ook, die het op een Kommando uitsteken hebben getroffen en niet graag meer naar het kamp zouden terug willen. Ik zou er ook daarom tegenop zien, omdat het altijd zo'n geweldig gesleep met je bagage is. Ik zit met koffers met goed, dat ik nog nooit gedragen heb. Doordat ik al die tijd in een Franse barak heb gelegen, heb ik nooit gelegenheid gehad goed naar huis te sturen. Toevallig is er **gisteren weer een nieuw transport Hollanders aangekomen**. Dat vermindert meestal ook de kans op wegsturen. Er waren ook officieren bij, onder andere Dominee (L.D.) Terlaak Poot (Kgf. 271380). Hij zal vanavond bij

de avondwijding nog spreken en ik zal eens gaan horen. De officieren gaan, zoals gewoonlijk, deze dagen door naar een speciaal

(blz. 3)

Officierenkamp. Zo even kwam Rietbroek (*Kgf. 98399*) van me afscheid nemen. Hij gaat ook naar het officierenkamp²²) om daar de kampdiensten te doen of als oppasser bij een van de officieren te dienen. Ik houd niet van dat dienstmeisjeswerk en heb me daarom nooit voor zoiets opgegeven. Het eten van de barak wordt de laatste tijd hoe langer hoe minder.

Verscheidene dagen per week krijgen we al geen boter meer. Ik heb gelukkig nog 2 blikken in voorraad staan. Aardappelen ongeveer 5 per dag, maar erg slecht zodat er na wegsnijden zowat 3 overblijven. Op het ogenblik krijgen we wat soep of "pap" als middagmaal. Het brood gaat wel. Ik meen dat ons rantsoen iets ruimer is dan in Holland. Dat zijn allemaal dingen die het maar goed maken dat ik in die keuken werk.

Van de week hebben we een slofje aardbeien kunnen kopen. Je begrijpt dat dat een feest was. Gisteren heb ik je pakje nummer 73 ontvangen. Dat roggebread is prachtig overgekomen er zat zelfs geen plekje aan. Dat blikje melk had je zelf met Halbe moeten opdrieken. Als ik terug ben zal ik je er wel eens een flink pak slaag voor geven. De foto's maakten me weer dol. Ik denk dat ze op het grote toestel beter geweest zouden zijn, maar ze konden er nog wel mee door. Halbe ziet er patent uit. Wat een verschil alweer, als je hem vergelijkt op de foto van voor mijn vertrek en op de laatste grote foto!

Morgen krijg ik weer een pakje van je. Het stroomt me toe. Het zal wel nummer 70 of 71 zijn. Die mankeerde ik nog. Voortaan kun je nog maar één pak van 5 Kg per maand sturen.

Het hoeft heus geen 5 kilo te zijn, Kikkie, want ik heb flinke voorraad, wel 5 pakken haver-mout en gort, dat is wel genoeg voor 2 maanden. Maak het gerust wat minder, want daarnaast krijgen we van het Nederlandse Rode Kruis ook nog een pakket van 5 Kg per maand. Wat dat zal inhouden zal me benieuwen. We hebben in dit jaar 2 of 3 keer een pakket van het Nederlandse Rode Kruis gehad en die waren wel goed, maar ze moeten toch nog 100% beter zijn, willen ze zo zijn als de jouwe. Ik snap gewoon niet waar je dat altijd weer vandaan gehaald heb. Gisteren 1-7-1944 kreeg ik brief van Pa en Moe van 15-6-1944. Wil je Pa en Moe

(blz. 4)

er wel voor bedanken? Deed me goed weer eens wat van ze te horen.

3-7-1944 Je zult misschien wel denken wat spring je van de hak op de tak, maar dat komt, doordat ik een paar dagen tijd heb, zodat ik tekens als me wat invalt, maar weer wat bijschrijf. Vandaag vier ik je verjaardag in mijn eentje. Ik heb ter ere je foto aan het plafonnetje van mijn krib geprikt. Zo ben ik dan toch bij jullie. Vandaag heb ik een vrije dag, omdat ik vanmiddag weer gekeurd moet worden. Ik heb namelijk een bewijs dat ik alleen voor lichte werkzaamheden in aanmerking kan komen op grond van tachycardien!! Zal me benieuwen of dat nog eens verlengd wordt.

Vanochtend vroeg was er al een prachtige Engelse voetbalwedstrijd. Het weer is prachtig, zelfs heet. Ik heb alleen mijn korte broekje aan en af en toe schiet ik het zwembad in.

Dat bad is wel fijn, zowat 60 meter lang en 30 meter breed. Het is eigenlijk gegraven om bij brand voldoende bluswater bij de hand te hebben. Rondom liggen honderden de hele dag te zonnebaden. Alleen de Serven zitten er met vesten, pullovers en jassen te "zonnen". Meest nog lekker dik in hun baard ook.

Zojuist heb ik je pakje 69 gehaald. Wist niet wat ik zag: 2 blikken appelmoes uit de Betuwe. Dat gaat erin, zeg! Er zijn er al velen hier, die zo'n pakje ontvangen hebben. Prachtig voor gezorgd, hoor Kikkie. Vandaag kan ik dus alweer ter ere van jou een fijn dinertje in elkaar zetten. Zou er wat voor over hebben, als ik tenminste vanavond eens een enkel uurtje bij jullie kon zijn. Maar we houden moed.

²² Hij vertrok naar Illag VII Tittmoning (bron Nationaal Archief, collectie krijgsgevangenen 2.13.98, inv. 35 Zugangslisten Tittmoning).

Gisteravond heb ik Ds. Terlaak Poot gehoord. Hij spreekt vlotter dan hij eruit ziet. Het was vandaag een warme verjaardag. Vanavond ben ik bij een uitvoering van het Nederland Orkest geweest. Boven verwachting: Mozart, Liszt, Schubert, Baldwin en Strauss. Zat prachtig

(Blz. 5)

in elkaar en ik heb ervan genoten. Het pakje moet nu dicht. Ik vind het erg jammer. Dat ik maar zo weinig kon sturen, maar je zult toch wel tevreden met je verjaardagscadeautje zijn. Thee heb ik niet meer. We hebben maar 2 pakketten gehad met thee erin in de loop van de tijd. Ik had eerst koffie willen sturen, maar ik bedacht me, dat de koffiesurrogaat best is en dat je veel meer aan sigaretten hebt. Je kunt er boter, vet, melk, brood, enz. voor krijgen. Maar afdingen bij alles, hoor! Schrijf me onmiddellijk of je alles ontvangen hebt. Met de cacao en de thee kun je voorlopig vooruit. Chocolade heb ik nog veel meer bewaard, ik zal trachten ze evenals de koffie voorlopig te bewaren om ze eventueel, in tijd van nood, tegen etenswaren te kunnen ruilen. Zeep heb je nu ook voorlopig genoeg, het is zowat de helft van wat ik heb, maar ik moet er ook nog van gebruiken.

Maandag pakje ontvangen van Regiment Grenadiers en Jagers. Zal Majoor Straatman bedankkaart sturen. Inhoud: 2 Hus ontbijtkoekjes, ½ pond suiker, 1 pond groene erwten, 1 pak zelfrijzend bakmeel, ½ pond rogge, soeppasta, luchtgevulde zeep, pepermint en 1 ons hagelslag.

Na het concert heb ik het feestdinertje genoten. Ik had nog een stukje spek, dat heb ik uitgebakken met verse aardappelen en een blik appelmoes. Ik ga nu slapen, want 's avonds springen de vlooiën zo ontzetten tegen je benen op. Ook met de luizen liggen we geweldig overhoop. 's Nachts worden hele jachtpartijen gehouden, dus komt er voor vele niet zo bar veel van slapen.

Nu nog een paar woordjes voor Halbe. Je hebt zeker een fijne dag gehad met Mammie's verjaardag, he? Wat heb je Mama gegeven? Volgende keer zullen we samen een cadeau voor haar kopen. Je staat goed op de foto.

(Blz. 6)

Ik kon er goed op zien hoe groot je al wordt. Na de oorlog zullen we eens zien of we niet een echte fiets voor je kunnen kopen. Dat zou fijn zijn, he? Je snoept maar leer van de chocola, hoor! Dag fijne kerel.

Nu jongens, ik moet naar bed, want het licht gaar uit en morgenochtend moet ik om 05.30 uur alweer op. Morgen krijg ik alweer een pakje van je. Zal nummer 70 wel zijn. Dan heb ik tot en met 73 compleet. Je moet nu heus maar eens even stoppen, hoor Jo, want er kan niets meer bij in mijn koffer,

Wel te rusten, lieve jongens. Ik zal vannacht extra van jullie dromen en flink duimen, dat het pakje goed overkomt. Door vooral Pa en Moe de groeten en bedank nog eens voor brief. Heel veel lies en kussen van Papa.

Briefkaart 89 Mühlberg 4-7-1944

Lieve jongen van me, wat sta je goed op de foto met mama. Dat was een hele verrassing voor me! Je ziet er goed uit. En wat heb je een prachtig cijfer voor Bijbelse geschiedenis op je rapport! Een g! Jij moet later zeker dominee worden, niet? Ik geloof dat jij wel graag dicht bij Eef en Win Zorn zou willen wonen. Vraag maar aan mama of daar ergens nog een huisje leeg staat. Als Papa terug is, dan we daar wonen met opa en oma. Wat zou dat fijn zijn, he? Wees lief voor mammie. Papa komt gauw. Veel kusjes van Pappie.

Briefkaart 89A Mühlberg 5-7-1944

Dag lieve allebei. Gaat het nog goed? Kikkie, heb je je verjaardagscadeautje al via Tiny Uchtmann ontvangen? Wat hoop ik, dat het naar jullie zin is. En hoe zijn de foto's? Het pakje,

dat ik gisteren heb ontvangen, was niet nummer 70, maar 74, met roggebrood en kiekjes van Halbe. Fijne vent, staat er best op, groet zo te zien hard.

Roggebrood was geweldig. Smul er elke dag van. Was nog lekker zacht er was geen schimmelplekje aan te bekennen. Maar jij had het ook heel wat beter verpakt dan Aaf. Houd nog even moed! Veel kussen Papa.

Brief 90 Mühlberg 9-7-1944

Dag lieve allebei. Het gaat hoop ik nog goed met jullie? Heb je mijn verjaardagscadeau al van Tiny Uchtmann ontvangen? Ben erg benieuwd. Had al in een tijd niets gehoord van jullie, maar kreeg gisteren fijn je brief 81 van 29-6-1944 en ook je pakje 76 met al de bekende heerlijkheden. Zodra ik terug ben kun je op een hevig standje rekenen, omdat je er suiker bijgedaan hebt.

Briefkaart Mühlberg 13-7-1944

Dag lieve jongens. Gisteren brief van 5-7-1944 en kaarten 5-7-1944 en 6-7-1944 (nummers 82, 83 en 84) ontvangen. Dolblij! Het gaat hier nog best en bij jullie gelukkig ook. Op 10-7-1944 pakket literatuur Centraal Beheer Amsterdam ontvangen. Kan daar voorlopig mee vooruit. Op 11-7-1944 kreeg ik pakje 75. Schitterend. Erg bedankt hoor. Zul je nu geen suiker of chocola meer sturen?

Gisteren uit Amerika weer sigaretten, boter, vlees, zeep, jam ontvangen. Cacao en chocolade bewaar ik voor jullie. Zal vandaag nog de Roo en Pa en Moe Tjepkema een kaartje sturen. Binnen een paar dagen schrijf ik weer brief. Verjaardagscadeau ontvangen? Veel liefs en kussen van Papa.

Brief Mühlberg 15-7-1944

Liefste allebei. Wat ik al wel gedacht had, is nu eindelijk werkelijkheid geworden. Maandag vertrek ik naar Stalag IV-g Oschatz / Saksen. Daar word ik te werk gesteld. Wat het voor werk is, weet ik niet. Er gaan er 60 heen, de laatste soldaten zowat uit het kamp.

Ik had veel te veel spullen om te kunnen meenemen. Daarom kreeg ik gelukkig de gelegenheid om dit pak via de vertrouwensman naar jullie te sturen. Als je het compleet ontvangen hebt, schrijf me dan omgaand dat je dit pak van Harry hebt ontvangen. Ik durfde verder niets voor jullie mee te sturen, omdat dit pakje geprüft wordt en ik dan dus alles kwijt zou zijn. Ik heb niet zo bar veel meer aan Liebesgaben, en wat ik heb wil ik liever nog even bewaren voor als het hier benauwd zou gaan worden.

Ik ben nog blij, dat ik het me 13 maanden heb volgehouden. Ik heb op het ogenblik op mijn krib een rommel van jewelste. Mijn kleine koffer zit vol met etenswaar, dat ik opgespaard heb. Voorlopig zal ik dus niet verhongeren.

Van het ondergoed en de pyjama's die ik teruggestuurd heb, kan je als dat nodig mocht zijn, nog spulletjes voor jezelf laten maken. De pan en het bord heb ik er ook maar bijgedaan.

Het was mij teveel en jij zult het wel kunnen gebruiken. Ik gebruikte die frituurpan dagelijks, bak erin en eet eruit. Daarbij heb ik nog een eetketel, dus dat is meer dan voldoende.

Vanzelfsprekend zijn we ontluisd, dat wil zeggen, baden en de kleren en dekens gaan in de gaskamer. Je stinkt er een dag lang van, maar dat mag niet hinderen. Mijn bovenkleding is wel erg shabby maar ook daar loop je niet op. Vuil en versleten. Het is maar goed dat je me zo niet zien kunt, want dan zouden jullie me misschien nooit meer thuis willen hebben.

Oschatz is een klein lager ter hoogte van Leipzig. Het ligt hier dus zowat 60 kilometer vandaan. Ik ben bar benieuwd

(blz. 2)

hoe ik het daar zal hebben. In ieder geval is het één van de meest prettige, dus dat geeft alweer een schrale troost. Kik, je moet toch iets voor me nakijken. Ik heb nu al je pakjes tot en met

76 ontvangen. Alleen nummer 70 mis ik. Of is dat misschien het pakje van de Grenadiers? Want dan klopt het wel.

Voorlopig zal ik nu wel geen post of pakjes meer van je krijgen, want alles wat je weggestuurd hebt, gaat nog over dit kamp naar Oschatz en dat zal wel een flinke vertraging geven. Wat de pakjes betreft is het zo erg niet want ik kan nog vooruit. Maar voor de post vind ik het wel erg. Je leeft op de post. Jongens, jongens, wat snak ik naar huis, naar jullie, naar mijn werk en naar een behoorlijk stel kleren aan.

Zondagochtend 16-7-1944

Net als de vorige maal, schrijf ik ook nu deze brief bij stukjes en beetjes, naar gelang me iets invalt. Vandaar dan ook, dat het geheel wat hakketakkerig lijkt. Er is nu bekend gemaakt, dat we in 2 groepen gaan, namelijk morgenochtend 30 en dinsdagochtend 30. Ik behoor tot de 2^e groep en vertrek dus dinsdag. Als je op Kommando gaat, ga je de avond tevoren naar het zogenaamde "Heimkehrlager", omdat je altijd 's morgens in alle vroegte moet opstaan. Ik meen om 04.00 uur. Daar worden ook de koffers en kleding gevisiteerd. We moeten eerst naar het station Neubüxendorf, waar ik de laatste 1½ maand gewerkt heb. In de regel gaat er een wagen mee voor de bagage. Gebeurt dat niet, dan is het een ongelofelijk onaangenaam stuk om te sjouwen met zo'n zware bagage. Maar ook daar heb ik denk ik al iets op gevonden, want waarschijnlijk krijg ik vanavond een paar wieltjes, daarop ik een plankje kan (blz. 3)

maken en daar mijn koffers op kan zetten. Zoiets als onze evacuatiwagen, maar dan in het klein. Ik heb ze tegen wat sigaretten in Neubüxendorf kunnen kopen. Het zou wel een gemak zijn. Vanochtend naar de kerk geweest, waar een speciale dienst voor ons, vertrekkenden, werd gehouden. Ik zal het niet makkelijk vergeten. De laatste weken heb ik inderdaad de kerkdienst niet kunnen bezoeken, maar 's avonds na de appèl, om 20.00 uur, is er nog een avondwijding en die heb ik dikwijls bezocht.

Zondagmiddag 16-7-1944

Zo even een dutje gemaakt. Had vannacht slecht geslapen, haalde vannacht een paar luizen van mijn dekens. Die hebben me gehinderd. Ik hoop dat dat in mijn nieuwe verblijf niet zo erg zal zijn. Er gaan geruchten dat we met zijn zestigen in een school in een plaatsje op 10 kilometer afstand van Leipzig komen, Maar dat is helemaal niet zeker. We zullen wel zien. Uchtmann wilde ook nog wat kleren naar huis sturen. Omdat ik nog wel wat plaats in de doos heb is er dus van hem ook wat bij. Hier is mijn inhoudsopgave: 3 boeken, 1 Franse dictionaire, 1 pan, 1 bord, 1 pullover, 3 overhemden, 4 dassen, 2 pyjama's, 3 onderbroeken, 3 hemden, 14 paar sokken. De sokken heb ik teruggestuurd omdat we in het magazijn voetlappen konden krijgen. Daar heb ik nu 3 paar van. Wat dus niet bij bovenstaande vermeld staat is van Uchtmann.

Maandagmorgen 17-7-1944

Dag liefste jongens. Vannacht weer slecht geslapen. Die beroerde wandluizen laten me niet met rust. Wat dat betreft ben ik maar blij dat ik wegga. Gisteravond is de eerste ploeg van 30 man naar het Heimkehrlager gegaan. Het afscheid valt vaak nog niet eens mee. Verschillende Schreeuwlelijkers stonden tenminste te huilen als kinderen. Vergeet niet dat je al een jaar lang dag in dag uit met elkaar omgaat. Op het laatst weet je alles van elkaar en ieder heeft dezelfde belangen en verlangens. Gisteravond (16-7-1944) hadden we een fijn verjaardagspartijtje. Eén van onze tafelenoten (*Van Zadelhoff Kgf 98755*) vierde zijn 40ste verjaardag.

Uchtmann had keurige menu's getekend.

(blz. 4)

Zal ik het maar eens opnoemen?

Avanti suppe, patattes comme ci comme ca (dat wil zeggen gejat), klau mohren (gestolen peentjes), home peas (doperwten die van thuis waren toegezonden) Teo appelmoes, Carna Argentina (blikjes Argentijns vlees). Dessert: Nationaal pudding en American Red Cross Prunes. Na: Nes Café en Cake met Thee. Heb jij het laatste jaar weleens zo iets gehad?

Door Nico Uchtmann getekende menukaart met links boven de handtekening van Uchtmann en verder Jumpertz?, Tino....?, J. de Winter, J. van Zeijle?, Jan Oomen?, van Zadelhoff (collectie H. Tjepkema).

Het karretje heb ik ook voor elkaar. Het heeft de belangstelling van het hele kamp. Beter benijd dan beklaagd. Ik moet nu eindigen, jongens. Ik blijf er van overtuigd dat ik toch nog vlug bij jullie terug ben. Denk erom, op de antwoordbrieven en kaarten het adres te veranderen. Het is een hele geruststelling voor me, dat Halbe steeds zo lief voor zijn mammië is, nu Papa niet thuis is. Fijne kerel, hoor! Als ik naar jullie schrijf heb ik steeds die foto van jullie naast me. Wat ben ik benieuwd, of je het pakje van Tiny al ontvangen hebt en of het heelhuids is overgekomen. (er volgt een regel op de vouw van de brief, die niet meer te lezen is) Nu liefsten ik zal zo gauw mogelijk naar bed gaan, want om 03.00 uur vannacht worden de koffers al doorzocht. Houd vertrouwen in de toekomst. Kop op en vooral hartelijke groeten aan Pa en Moe en overige familie. Dag Jongens. Heel veel kussen van Papa.

7. Periode Leipzig Kdo 269 van 17 juli 1944 tot 16 december 1944.

(Op 17-7-1944 vertrok Halbe per trein via Riesa naar Leipzig (dat binnen Wehrkreis IV valt onder Stalag IV-g Oschatz) om bij een aantal Kdo's van dit kamp in de omgeving van Leipzig te gaan werken. Hoewel het Arbeitskommando onder Stalag IV-g Oschatz ressorteerde, blijkt uit de briefwisseling dat Halbe niet in dat Stalag in Oschatz is geweest. Hij werd tewerkgesteld in achtereenvolgend Kdo 269 bouwfirma Max Gotthilf Richter en Co. en vanaf 16-12-1944 in het Kdo 231).

Brief Leipzig 23-7-1944 (1) (Nb. afzender Mühlberg is doorgehaald en met potlood toegevoegd IV-g Oschatz, lager 269)

Dag liefste jongens. Hoe is het bij jullie? Met mij uitstekend. Heb je de kleren en de brief van Harry al ontvangen? Zal nu vertellen hoe het me gegaan is deze week.

Zoals ik al schreef gingen we maandagavond naar het Heimkehrlager. We sliepen in een barakje met wat Russen en Italianen. Van slapen kwam niet veel door de vlooiën. Andere ochtend om 03.00 uur op. Geen water om te wassen. Op weg maar de trein ging het slecht. Meesten konden bagage niet dragen. Eén zakte in elkaar. Kregen eerst daarop grote wagen voor bagage naar station. Had enorm gemak van mijn wagentje. Van moeheid geen sprake.

In Riesa overstappen. Tocht naar Leipzig was magnifiek, in personenwagen, accordeonmuziek onderweg. Om ongeveer 21.00 uur aankomst in Leipzig. Bagage met vrachtwagen, wij marcheren naar een oude school. Vonden we niets leuk, gevaarlijk dicht bij binnenstad. Hebben er één nacht geslapen. Volgende dag met ons 56-en naar bestemming. Enorme bouwfirma buiten Leipzig. Eerst bagage per grote tractor, vrachtwagen, daarna wij. Rit dwars door de stad. Wat is dat Leipzig toch een schitterende stad geweest.

Nu wonen we nog in een oud barakje op het terrein van de firma. Klein maar gezellig. Vlakbij, hier zowat 20 m vandaan, wordt op het ogenblik schitterende nieuwe barak voor ons gebouwd, mooie kribben, 2 boven elkaar, was- en douchegelegenheid, grote ketels in de keuken om te koken. Die barak lag al in onderdelen klaar, wordt nu door onze eigen mensen in elkaar gezet. Vinden ze wel leuk. Ben door de mensen benoemd tot vertrouwensman, doe dus niet op het werk mee, zorg voor de belangen van eenieder, voer de administratie, loop te ordenen, regelen en commanderen als de vader van een weeshuis. Vanaf morgen gaan we hier zelf koken. Kregen nu nog eten (prima) uit een grote centrale keuken (zie verder brief nummer 2).

Brief 93 Leipzig 23-7-1944 (2) (Nb. afzender Mühlberg is doorgehaald en met potlood toegevoegd IV-g Oschatz, lager 269)

Hebben een kok en een hulpkok die grote plannen hebben. De firma betaalt alles. Het is makkelijk zo'n bouwfirma. Je kunt alles krijgen wat je wilt: banken, tafels, zelfs elk een eigen kast. Vandaag wordt het eten voor morgen ingekocht. Menu: nieuwe aardappelen, peentjes met doperwt en jus van boter met uitje. Heb nog geen gelegenheid om wat van mijn voorraad te nemen, zo goed hebben we het tot nu toe. Als het maar zo blijft! Zag erg tegen Kommando op, maar we hebben het hier beter dan in Mühlberg. Doordat we buiten de stad liggen hebben we ook geen last van bommen, dus behoef je je daarover ook geen zorg te maken. De bewaking bestaat uit 3 man. Kommandant een Gefreiter, waar ik het gelukkig best mee kan vinden, tot voordeel van de mannen, want als je geen prettige kommandant hebt, is het niet lollig. De andere 2 posten gaan overdag met de mannen mee naar het arbeidsterrein voor bewaking. De plaats waarop we buiten kunnen zijn is maar klein, zowat 40 x 10 meter.

De Ringstrasse Rond 1933, sinds mei 1945 bekend als Kurt Kressestrasse, met in rood toegevoegd, de globale ligging van het lager (Stadtplan Leipzig, herausgeber Grieben 1933)

Umbenennung von Straßen

**Ehre den sozialistischen Vorkämpfern!
Ehre den Opfern der Barbarei!**

Die nachstehend aufgeführten Straßen, Plätze usw. werden umbenannt.

Augustusplatz	Bismarckstraße
in Karl-Marx-Platz	in Ferdinand-Lassalle-Straße
Fleischerplatz und Schulplatz	Yorckstraße
in Friedrich-Engels-Platz	in Hugo-Haase-Straße
Südstraße	Yorckplatz
in Karl-Liebknecht-Straße	in Hugo-Haase-Platz
Tauchaer Straße	Hällische Straße
in Rosa-Luxemburg-Straße	in Georg-Schumann-Straße
Eisenbahnstraße	Ringstraße
in Ernst-Thälmann-Straße	in Kurt-Kresse-Straße
Volkmarsdorfer Markt	Gundorfer Straße
in Ernst-Thälmann-Platz	in Georg-Schwarz-Straße
Kaiser-Wilhelm-Straße	Bayrische Straße
in August-Bebel-Straße	in Arthur-Hoffmann-Straße
Clausewitzstraße	Ewaldstraße
in Franz-Mehring-Straße	in Dornbergerstraße
Hindenburgstraße	Karl-Goerdeler-Straße
in Friedrich-Ebert-Straße	in William-Zipperer-Straße
Königsplatz	Pegauer Straße
in Wilhelm-Leuschner-Platz	in Wolfgang-Heinze-Straße
Blücherstraße	Münchner Straße
in Rudolf-Breitscheid-Straße	in Karl-Jungbluth-Straße
Kronprinzstraße	Moltkestraße
in Kurt-Eisner-Straße	in Alfred-Kästner-Straße
Hindenburgbrücke	Oranienbaumer Straße
in Landauerbrücke	in Arthur-Hausmann-Straße
Kaiser-Friedrich-Straße	Ottostraße
in Viktor-Adler-Straße	in Paul-Küstner-Straße
Potsdamer Straße	Reuterstraße
in Friedrich-Adler-Straße	in Karl-Feriemann-Straße
in Karl-Legien-Platz	Wurmner Straße
Bismarckbrücke	in Erich-Ferl-Straße
in Ferdinand-Lassalle-Brücke	Adelheidstraße
	in Otto-Bunkl-Straße

Daar gaat dan nog een stuk af voor keuken, wc en schuilkelder. Dat is voor een zondag natuurlijk niet zo prettig, maar voor je plezier zit je nu eenmaal niet hier. 's Morgens om 05.00 uur is het opstaan, 05.50 uur appèl en afmars naar het werk. Om 08.30 uur komt de troep thuis voor ontbijt, 09.00 uur weer afmars tot 12.30 uur. Tot 13.30 middagpauze, daarna weer werk tot 17.00 uur. Dan Feierabend. Tot nu toe heb ik het in mijn nieuwe functie zo druk, dat ik haast geen tijd meer voor mezelf heb. Alles moet nog geregeld worden. Er zijn talloze voorschriften. Ieder heeft weer wat anders. Ik verzorg de post, het rantsoen voor het eten, enfin, alles wat voor zo'n stelletje lastposten vereist wordt. Maar de stemming is uitstekend. En we hebben 's avonds muziek van 2 beroeps accordeonisten. Voortaan krijgen jullie 1x per week post van me. Halbe, lieve knul, nog lief? Groet Pa en Moe. Verlang naar bericht. Dag lieverds, veel kussen, Papa.

Briefkaart 99 Leipzig Kdo 269, 30-7-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Lieve jongens. Ik heb nog een kaartje over.

Denk erom, ook op postpakketje postnummer 474 Oschatz te vermelden.

Op 25-3-1944 heb ik Riens en Annie geschreven. Nooit wat teruggehoord.

Op 28-5-1944 stuurde ik Jo en Fie een kaart, ook geen antwoord. Hebben ze de kaarten niet ontvangen?

Stuur vooral niet veel in de pakjes, hoor! Geen koffiesurrogaat, jusblokjes, voor de rest wat je het makkelijkste missen kunt. Met mijn verjaardag zal ik het hele huishouden op een flesje bier trakteren. Dan hebben we tenminste nog wat. Nu jongens, over een week weer bericht. Ben steeds in gedachten bij jullie. Veel kussen, Papa.

Globale omvang en ligging van het arbeidslager van Kdo 269 op een ondergrond van google maps.

Ongedateerde foto, mogelijk de bouw van de nieuwe barak van Kdo 269, zicht in noordelijke richting met links de gevelwand aan de westkant van de Luckaerstrasse te Leipzig (collectie H. Tjepkema).

De situatie in augustus 2018 (foto E. van der Most).

Zicht in noordoostelijke richting met links de achtergevel van een woonblok aan de oostkant van de Luckaerstrasse, midden de achtergevel van het woonblok aan de Kötzschauerstrasse te Leipzig, (collectie H. Tjepkema).

De situatie in augustus 2018 (foto E. van der Most).

Ongedateerde foto, waarschijnlijk in de nieuwe barak van Kdo 269 te Leipzig.
Tweede van links op de voorgrond: Halbe Tjepkema (collectie H. Tjepkema).

Ongedateerde foto, waarschijnlijk een cementmolen van
bouwfirma Max Gotthilf Richter en Co. (collectie H. Tjepkema).
Brief 97 Leipzig 30-7-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste jongens van me. Gaat het nog goed bij jullie? Ik heb nu door die overplaatsing al in geen 3 weken post van jullie gekregen, dus je begrijpt, hoef ik daar naar zit uit te kijken. Ik maak het uitstekend. Ben kerngezond en werk als een paard voor mijn stiefkinderen van 05.00 uur 's morgens tot 22.30 's avonds. Aan de ene kant is het wel aardig werk, maar aan de andere kant oogst je ook veel ondankbaarheid. Maar ik sla me er best doorheen en alles bijeen genomen valt het me wel mee. Aanstaande woensdag dus net op mijn verjaardag, zullen we waarschijnlijk naar onze nieuwe barak verhuizen. Eerst werden al onze kleren ontluisd en krijgen we zelf een bad, eerst dan gaat het hele zaakje de nieuwe woning in. Het ziet er daar gelukkig keurig uit, ruim, grote wasgelegenheid met douches, flinke keuken en de koelkast, die we hier hebben, gaat ook mee. Mijn Duitse baas wil me in een kantoortje apart stoppen, dat is dan tevens mijn kantoortje, maar ik slaap liever bij mijn kameraden, Met het eten gaat het best. Het middageten is uitstekend. Weliswaar zijn er op het ogenblik haast geen aardappelen, alleen maar voor zondag, maar groenten als peen, uien, koolrabi, bloemkool, enz. zijn hier volop. Daar wordt dan dagelijks dikke soep van gemaakt. Brood krijgen we nog maar weinig, 300 gram per dag. Daar kunnen de mensen die hard moeten werken niet op leven. Er is een aanvraag voor Zusatz in zee, als dat doorgaat krijgen we ongeveer 400 gram. Ik ben maar wat blij, dat we niet in de gevaarlijke zone zitten. Wat dat betreft is het hier gelukkig net zo veilig als in Mühlberg. Van de week ben ik voor fourageren twee maal naar Leipzig geweest. Dat geeft nog eens een verzetje, want anders zit ik de hele dag in dit lagertje opgesloten. Het is niet zo erg, want de dagen vliegen om. Hopelijk krijg ik nu vlug post, want ik snak ernaar. Het gaat anders best he. Kom ook gauw thuis. Halbe krijgt een kaart. Pa en Moe goed? Doe groeten. Heel veel liefs en kussen van Papa.

Brief 94 Leipzig 6-8-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste allebei. Van de week brieven 85, 87 en 88 ontvangen. Dolgelukkig. Had in geen 3 weken post gehad. Maak het uitstekend. Zijn nog steeds aan het werk aan nieuwe barak. Zullen over een paar dagen wel verhuizen. Verjaardag met muziek en feestje hier. Die dag verder veel onaangenaamheden: 2 de benen genomen. Onenigheid met Duitse baas, Wil niet meer hele dag in barak blijven. Werk nu wat mee. Ben nu vertrouwensman. Voel me daar volmaakt op mijn gemak. Nieuwe barak wordt keurig. Voordeel van werken bij bouwfirma. Alles gloednieuw. Heb het erg druk, dagen vliegen dus om. Moeten echter onze schuilkelder in onze eigen tijd bouwen. Daardoor nu nog 's zaterdagsmiddags en zondags werken (vanochtend van 06.00 tot 12.00). Kunnen het gelukkig met zijn allen vrij goed met elkaar vinden. Stemming over het algemeen best. Eten eentonig, bijna elke dag soep van wortels, kool en uien maar voedzaam en uitstekend bereid. Brood nog altijd erg weinig. Kan nu gelukkig 's avonds nog wat pap koken. Heb maar geen wroeging over zeep. Heb nog zat. Je zeep in verjaardagspakje was dus welkom. Fruit krijgen we hier ook niet. Koffie best, twee maal per dag, hoef je zelf niet te zetten. Waarom keuren Pa en Moe omgang met achterburen niet goed? Ik ben er erg blij om. Vervelend, die groenten bij jullie, Wij zitten praktisch zonder aardappelen, nog geen kilo per man per week. Als je het nog eens kunt missen, stuur dan een ontbijtkoekje of pak Sanovite. Bonen en erwten zijn ook op. Kun je ook gerust wat van bij doen, maar stuur niets wat je moeilijk missen kunt. Schrijf me ook, als je geld te kort komt, eerlijk zijn, hoor! Halbe fijne vakantie gehad en genoten? Zou zo dolgraag met zijn verjaardag thuis willen zijn. Heb wel eens een sombere bui, maar die probeer ik door veel werk te verdrijven. Het zal alles best in orde komen, jongens.

Als ik weer somber ben kijk ik maar naar de Fransen en Polen, die al 5 jaar hier zijn. Zo ver hoop ik het niet te brengen. Laten we moed houden, jongens. Kop op. Doe vooral iedereen de groeten. Kleren pakje al ontvangen? Dag liefsten, heel veel kussen, Papa.

Briefkaart 95 Leipzig Kdo 269, 14-8-1944 (1) (gestempeld: postnummer 474)

Liefste allebei. Hier alles uitstekend. Op 13-8-1944 kaarten 86, 89, 90 en 92 ontvangen. Was er dolblij mee. Post over Oschatz gaat veel sneller dan in Mühlberg. Fijn dat je alles via Tiny en ook kleren ontvangen hebt. Op 8-8-1944 je juli pakket ontvangen. Stond perplex van inhoud. In één woord: schitterend. Ben gelukkig weer allerbeste maatjes met baas, wat ieder ten goede komt. Ben nu weer hele dag in kamp. Ga af en toe voor boodschappen met mijn post naar Leipzig. Geeft wat afwisseling. Heb het verder geweldig druk. Iedereen zeurt aan je kop. De dagen vliegen om. Zou niet meer naar Mühlberg terug willen. Merken hier van bommen gelukkig niets (zie 2).

Briefkaart 96 Leipzig Kdo 269, 14-8-1944 (2) (gestempeld: postnummer 474)

Eten gaat wel. Krijgen binnenkort wat meer brood. Aardappelen haast niet te krijgen. Ontvangen voor 53 man ruim 100 pond per week. Krijgen daarom af en toe havermost of gort als middagmaal. Ben blij dat jullie het zo best maken. Een van kameraden kreeg gisteren bericht plotseling overlijden zoontje 5 jaar. Treurig. Nieuwe barak op 12-8-1944 betrokken. Ziet er piekfijn uit. Alles gloednieuw. Briefpapier stagneert op het ogenblik, vandaar eerst nu kaarten. Maak je niet ongerust. Halen schade wel in. Rode Kruis heeft uit pakketje de sigarettenhulzen weggehaald. Stuur dus maar niet meer. Kun je bretels krijgen? Kop op, kom gauw terug. Allen groeten, veel kussen, Papa.

(NB. Brief 98 is zoek geraakt).

Briefkaart 100 Leipzig Kdo 269, 20-8-1944 (1) (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste allebei. Op 19-8-1944 je brief 91 van 30-7-1944 en kaarten van Pa Tjepkema. Nel en Wim en van Straatman ontvangen. Vanochtend je brief 93 van 9-8-1944 gekregen. Fijn dat het bij jullie zo best gaat. Heb het hier best naar mijn zin (de omstandigheden in aanmerking nemend).

Wel bar met die Tiny. En hij is op dat gebied zo bar serieus. Eet van zijn Liebesgaben niets op. Spaart alles uit zijn mond om haar het geld te kunnen sturen. Tragisch. We hebben met brok in keel afscheid van elkaar genomen.

Hebt hier erg druk. Ben nu weer hele dag in kamp om alles te regelen. 's Morgens 05.00 uur op, 22.30 's avonds naar bed en heus geen tijd om dutje te doen. Eten best en wel genoeg (zie vervolg 2).

Briefkaart 101 Leipzig Kdo 269, 20-8-1944 (2) (gestempeld: postnummer 474)

Stuur weinig, alleen wat broodbelegging of Sanovite en af en toe wat tabak als het kan. Hoeft heus geen 5 kilo te zijn. Reken er ook beslist op, dat het zowat laatste pakketten zijn. Kom als beste man nogal eens in Leipzig om inkopen te doen, of om mijn mensen in hospitaal te bezoeken. Vreselijk verwond. Merken hier gelukkig niets. Wel luchtaanval af en toe. Moeten 's nachts dan opstaan en aankleden. Kunnen dan tot eventueel tot groot alarm blijven liggen. Bij groot alarm moeten we in schuilkelders naast barak. Het is hier vreselijk heet. Loop hele dag enkel in kort broekje en op blote voeten. Barak heerlijk koel. Zie vervolg 3.

Briefkaart 102 Leipzig Kdo 269, 20-8-1944 (3) (gestempeld: postnummer 474)

Zit elk ogenblik onder koude douche. Heb vanochtend voor het eerst na 15 maanden weer eens op een fiets gezeten. Vreemde sensatie. Hebben op het ogenblik geen briefpapier vandaar kaarten. Zal proberen één over te houden voor Han en Marie.

Kan het echter nog niet beloven. Krijgen hier veel minder dan in Mühlberg. Ben daarom erg zuinig. Halbe is fijne vent, hoor! Als Papa terug is en misschien een auto heeft, mag hij dikwijls mee. Dat zal fijn worden, jo! Nog even geduld hoor. Doe vooral iedereen groeten. Ben in gedachten steeds bij jullie. Kop op. Heel veel kussen, Papa.

Briefkaart 103 Leipzig Kdo 269, 27-8-1944 (1) (gestempeld: postnummer 474)

Liefste allebei. Op 24-8-1944 je brief 94 van 14-8-1944 ontvangen. Fijn bij jullie alles goed. Hier is het uitstekend alleen snikheet. Nog steeds geen briefpapier, dus nu 2 kaarten. Nu zondagmiddag, ieder slaapt na zeer behoorlijk maal aardappelen, rode kool, jus en pudding. Eten is hier best. Onze firma zowat enige, die op zondag niet werk. Gelukkig. Onze mensen moeten vanaf volgende week wel van 06.00 tot 18.00 uur werken met 1½ uur pauze.

Het loopt naar het eind jongens. Fijn gauw thuis. Geniet van je vriendschap met Co. Had je nodig. Het zal Halbe niet meevallen in die hitte weer naar school. Heeft hij genoten van vakantie? Kun je bij Zorn in buurt geen huisje krijgen?

Briefkaart 104 Leipzig Kdo 269, 27-8-1944 (2) (gestempeld: postnummer 474)

Ben van de week met mijn Kommandant in Oschatz geweest. Was warm in de trein. Reis duurt 1½ uur. Hadden alles bijeen genomen gezellige dag. Gisteren met hele troep ingeënt in de fabriek. ¾ uur lopen. Fijne wandeling. Ook weer eens wat anders. Nu allen pijnlijke stijve linker schouder. Gaat alweer over. Ben van de week 1 dag op bed geweest, flinke diarree. Was weer gauw voorbij. Nummer 269 hoeft niet vermeld te worden, wel postnummer 474. Pakketten worden nu door Rode Kruis in Den Haag geopend, he? Kom nu schandalig over af en toe. Mijn juli pakket was gelukkig ongeschonden. Dag groeten. Veel kusjes, Papa.

Briefkaart 105 Leipzig Kdo 269, 3-9-1944 (1) (gestempeld: postnummer 474)

Leipzig W32, Ringstrasse 18. Dag liefste allebei. Nog steeds geen briefpapier aangekomen. Het gaat best, he? Vandaag je brief en kaart 95, 96, 97 en 98 van 21-8-1944 ontvangen. Dolgelukkig! Fijn dat Halbe zo'n fijne kerel wordt. Zou hij Papa nog kennen? Geniet van de verhalen, hoe het daar bij jullie gaat en ben ook erg blij met vriendschap achterburen. Zo'n steun doet je goed. Heb augustus pakket nog niet. Zal medaillon in ieder geval heel zuinig bewaren. Stel het erg op prijs. Neem vooral geen Broom of Valeriaan meer in, je raakt er zo aan verslaafd. Ik ben uiterst kalm, moet jij ook zien te bereiken, door (zie 2).

Briefkaart 106 Leipzig Kdo 269, 3-9-1944 (2) (gestempeld: postnummer 474)

aan alles maling te hebben. Het loopt toch zoals het lopen moet en je verandert er toch niets aan. Hebben het hier gelukkig erg goed, Kunnen gerust zeggen dat op geen enkel Kommando zo goed gegeten wordt als bij ons. Raken nog verwend. Bijna elke dag aardappelen, groente en jus apart, 1 dag per week pap. 's Zondags pudding na. Per dag 375 gram brood, 20 gram boter, af en toe worst of marmelade.

Met wat broodbelegging, koek of Sanovite kun je me het meest plezier doen. Maar alleen als je het kunt missen. Denk echt dat het laatste pakketje al wel verzonden is (zie vervolg 3).

Briefkaart 107 Leipzig Kdo 269, 3-9-1944 (3) (gestempeld: postnummer 474)

Gebruik toch banden van mijn fiets, Als ik terug ben zullen we wel weer verder zien. Het weer is lange tijd prachtig geweest, nu omgeslagen, koud. Bij jullie zeker ook. Firma bij wie we werken zowat enige waar 's zaterdagsmiddag en zondag niet gewerkt wordt. Gelukkig. Ga dagelijks naar Leipzig om de postpakketten op te halen van het postamt en breng om 12.00 uur eten per fiets naar enkele mensen die op een werk in de stad zijn. 's Zondagsavonds surrogaat kerkdienst in de schuilkelder. Nu liefste jongens, nog even kop op. Allen groeten. Heel veel kussen, Papa.

Briefkaart 108 Leipzig Kdo 269, 10-9-1944 (1) (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste jongens van me. Wat ben ik benieuwd, hoe het op het ogenblik bij jullie is.

De meest vreemde geruchten doen hier de ronde, maar niets wordt bevestigd.

Ik hoop zo dat alles bij jullie zonder narigheid zal verlopen en had er weet wat voor over als ik juist nu in deze dagen bij jullie kon zijn. Maar ik weet, Kikkie, dat je flink bent en dat Halbe zo'n ferme kerel wordt, dat is me dan tot troost. Deze week geen post van je ontvangen, maar wel je augustus pakket. Stak weer boven alle vorige uit en alles, wat ik me wensen (zie 2).

Briefkaart 109 Leipzig Kdo 269, 10-9-1944 (2) (gestempeld: postnummer 474)

kon, zat er ruimschoots in. Hoop dat dit het laatste was en dat ik met Halbe's verjaardag weer thuis zal mogen zijn! Ik maak het hier intussen nog uitstekend. Hebben van de week een andere Kommandant gekregen. Speet me, dat de vorige weg ging. Je raakt zo aan elkaar gewend, als je de hele dag met elkaar omgaat. Ben tweemaal met hem mee geweest naar het dorp, waarheen hij nu overgeplaatst is. Circa 3 kwartier fietsen van hier. Nieuwe Kommandant is ook beste kerel, gelukkig, waarmee ik het best vinden kan (zie vervolg 3).

Briefkaart 110 Leipzig Kdo 269, 10-9-1944 (3) (gestempeld: postnummer 474)

De dagen zijn volop gevuld, heb veel te regelen, tijd vliegt om. Gisteren ben ik met onze twee accordeonisten in een Frans lagertje (in onze vorige barak) geweest.

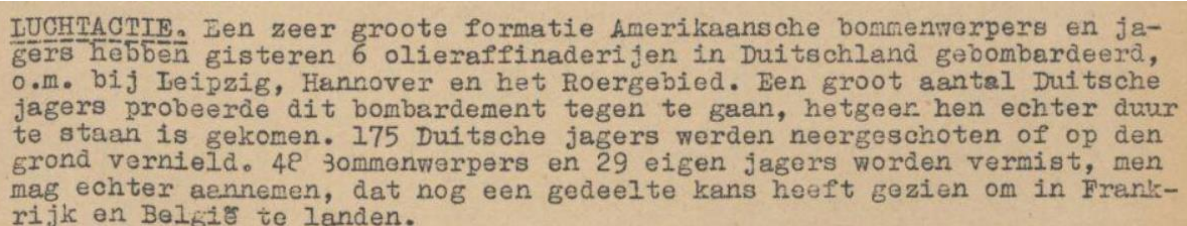
Was erg gezellig en omdat ze daar nooit muziek hebben, vonden ze het reuze. We zijn er flink op bier en sigaretten gefuifd. Vanochtend hebben we uitgeslapen tot 08.00 uur. Dat is fijn als je anders altijd om 05.30 op moet.

Het weer is nog steeds koud. Van de week krijgen we 3 kachels in de barak. En dat in september!

Je hoeft in geen geval kleren (*te*) sturen. Ben met medaille van Co en Sjef erg ingenomen (zie vervolg 4).

Briefkaart 111 Leipzig Kdo 269, 10-9-1944 (4) (gestempeld: postnummer 474)

Ik draag hem zuinig bij me. Dank ze vooral bijzonder van me. Jammer genoeg boort Mühlberg, nu we toch daar weg zijn, ons minstens 2 Amerikaanse pakketten door de neus, terwijl we waarschijnlijk ons pakket van het Nederlandse Rode Kruis over augustus ook niet zullen krijgen. Heb er al 3 keer over geschreven, krijg gewoon geen antwoord. Schoffies, je doet er niets aan. Jongens ik denk dat jullie voorlopig slecht post van me zullen doorkrijgen. Zal natuurlijk blijven schrijven. Stuur onder alle omstandigheden antwoordkaart terug. Blijf flink, geen zorgen over mij, Houd moed, Spoedig thuis. Veel kussen, Papa

LUCHTACTIE. Een zeer groote formatie Amerikaansche bommenwerpers en jagers hebben gisteren 6 olieraffinaderijen in Duitschland gebombardeerd, o.m. bij Leipzig, Hannover en het Roergebied. Een groot aantal Duitse jagers probeerde dit bombardement tegen te gaan, hetgeen hen echter duur te staan is gekomen. 175 Duitse jagers werden neergeschoten of op den grond vernield. 48 bommenwerpers en 29 eigen jagers worden vermist, men mag echter aannemen, dat nog een gedeelte kans heeft gezien om in Frankrijk en België te landen.

Het Dagelijks nieuws 12-9-1944

Brief 112 Leipzig 13-9-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste allebei. Eindelijk zijn hier brieven aangekomen. Heb je de kaarten van 10-9-1944 al? Ben erg benieuwd, of je deze brief nog rechtstreeks ontvangen zult en hoe alles bij jullie verlopen zal. Hoop, dat het pijnloos zal zijn. Maar het hier uitstekend en heb het, de omstandigheden in aanmerking nemend, erg naar mijn zin.

Zou voor geen geld van de wereld meer naar Mühlberg terug willen. Wil nu alleen nog maar naar Den Haag overgeplaatst worden en liefst vandaag nog.

Gisteren hebben we allen onze Amerikaanse en Hollandse Rode Kruis pakketten over september ontvangen. Dus je begrijpt, dat de stemming erin zit. Vanochtend heb ik de pakken naar één van mijn mensen in het Lazarett gebracht. Was weer een aardig uitstapje en voor hem ook een verrassing. We kunnen nu fijn weer even vooruit. Heb nog steeds aardige voorraad, kan er dus voorlopig nog tegen. Dagen vliegen om. Moet al 10 dagen nodig mijn was doen, maar heb er niet eens de tijd voor. Gisteren die pakketten met een auto van de firma gehaald, een uur heen en een uur terug, dwars door Leipzig. Nu vanochtend weer naar Lazarett en zo is het elke dag weer wat anders. Het eten gaat nog uitstekend. We hebben vanavond allen onze groene erwten uit het Hollandse Rode Kruis pakket bij onze kok ingeleverd. De bonen staan al te trekken, dan hebben we morgen een fijne pot snert. Overdag is het nog prachtig weer. 's Nachts bar koud. Slapen met alle ramen open. Deken van Van Hasselt laat ik achter, is niets meer. Ook onze wollen deken heeft een tik gekregen. Is nu praktisch grijs-zwart. Mag niet hinderen. Halbe nog best? Zal ook wel naar Papa verlangen, niet? Nooit meer iets van Jos en Fie en tante Annie en Rients gehoord. Zal Arie nog een kaart sturen. Houd goede moed, jongens. Kom gauw weer thuis. We beginnen met alles weer overnieuw. Groet vooral Pa en Moe en onze nieuwe vrienden. Heel veel kussen, Papa.

Brief 113 Leipzig 17-9-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste allebei. Op 14-9-1944 kaart 99 van 1-9-1944 ontvangen. Kan me jullie spanning voorstellen. Bij mij gaat het precies zo. Ben er ontzettend benieuwd naar hoe het bij jullie verloopt. Krijg je mijn post nogal door? Deze maand thuis geloof ik nog niet, zal al erg tevreden zijn als ik met Halbe's verjaardag weer bij jullie mag zijn. Vind die ruil sigaretten voor boter fijn. Het pakje had in geld zeker heel wat waarde? Heb je geschreven dat Mühlberg nog pakketten achterstallig was. Na heel wat gezeur en geschrijf van de week voor elk een Amerikaans pakket ontvangen met toezegging Hollandse Rode Kruis pakket over augustus, zodra deze daar aangekomen zijn. Jongens waren door het dolle heen van blijdschap. Gisteravond hadden we Fransen op visite. Hebben er een gezellige avond van gemaakt, zeer geslaagd. Gelukkig is de zondag nu ook bijna ten einde. Altijd vervelende dag. Het enige is, dat je tot 08.00 uur kunt uitslapen. Als de hele zaak zo'n hele dag binnen is, heb je maar een hoop gezeur aan je hoofd. Ben van de week aan de was geweest. Mijn handdoeken worden erg dunnetjes, maar ik haal het er wel mee. Sokken heb ik al in maanden niet aan gehad. Draag geregeld nog mijn bruine gevlochten schoenen en ook mijn sportpantaloon. Zie er dus vrij toonbaar uit. Mag ook wel, want in Leipzig kent men het verschil tussen een Hollander en een Rus niet eens. Wat zal ik blij zijn, als ik weer bij jullie terug ben en weer in een gewoon huis woon. Ben nu zo aan grote barakken en veel mensen gewend, dat het mee eerst wel vreemd zal zijn. Het zal me wel benieuwen of deze brief jullie nog op tijd bereiken zal. Blijf in ieder geval geregeld schrijven. Ik zal het ook doen. Houd goede moed, jongens. Doe vooral iedereen de beste groeten. Heel veel kussen, Papa.

Brief 114 Leipzig 24-9-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste jongens. Hoop, dat deze brief jullie nog bereiken zal, hoewel ik het niet geloof. Van de week heb ik je brief 100 en kaart 101 van 7-9-1944 ontvangen. Kan nu jullie beide stemming geweldig goed voorstellen. Had er weet wat voor over als ik nu bij jullie kon zijn. Gelukkig spreken de berichten niet over Den Haag. Als nu de voedselvoorziening maar behoorlijk blijft, dan heb ik nog wel moed, dat het bij jullie nog wel gaan zal. Jammer, dat Bep en haar zuster vergeten hebben het jaartal te vragen, want met 21 september 1944 hebben ze het in ieder geval mis. Nee, Gratama is niet erg toeschietelijk, moet je hem maar niet

kwelijk nemen, is louter verlegenheid. Maak het hier nog heel goed. Kan gerust zeggen, dat ik het hier in Duitsland nog nooit zo best gehad heb. Kregen van de week slot-uitdeling van voorraad Rode Kruis Liebesgaben. Chocolade, sigaretten, vlees, melk, bonen, zeep. Zullen er misschien lange tijd op moeten teren en moeten er dus zuinig op zijn. Ga nogal eens met onze twee accordeonisten mee naar andere Lagers of ziekenhuizen, waar ze dan spelen. Zo ben ik dan vanmiddag mee geweest naar Lazarett in Wahren (Leipzig noord). Heel geslaagde middag! Morgen ga ik met een Post naar Oschatz om inkopen te doen in de kantine (schrijfpapier, brillantine, kammen, potloden, mesjes, lucifers, enz.) Ik kom op die manier tijd te kort. Het is nu bijna middernacht en om 04.30 is het opstaan. Maar de tijd vliegt en het gaat best, dus wat wil je nog meer. Halbe zal wel flink zijn, He? En een brave jongen voor Mama. Fijn hoor, dat je zo'n steun aan hem hebt. Papa komt nu gauw terug hoor! Fijn he, jongens? Kop op. Groet allen. Veel kussen, Papa.

Brief 115 Leipzig 1-10-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste allebei. Wat zitten we hier allen in spanning. We kunnen zelfs niet gissen, hoe het op het ogenblik bij jullie toegaat. Ik vind het idee, dat ik voorlopig niets meer van jullie hoor, verschrikkelijk. Ook de gedachte, dat jullie nu niets meer van mij doorkrijgen, ook waarschijnlijk deze brief niet, vind ik erger dan wat ook. Maar we moeten er nu eenmaal doorheen wil het weer goed worden. Zit ook nogal over Pa en Moe in. Er zijn veel kameraden van hen hier aangekomen. Jij hebt zeker ook niets meer van hen gehoord? En hoe zou het met de voedselvoorziening bij jullie gaan? In de laatste brieven die hier nog zijn aangekomen, stond, dat het nu slecht is bij jullie. Gelukkig kun je nog altijd wel bij Ker... Barendse of Vellekoop terecht. Het eten baart mij af en toe zorgen.

Inkopen gaat hier per periode van vier weken. Sla telkens voor de periode tegelijk in, behalve brood (1x per week) en groente. Vooral dit laatste is nu slecht te krijgen. Het is flink koud, maar we krijgen zes zaagselovens in de barak en bergen zaagsel ter beschikking. Dus zal ik geen kou lijden. Ik hoop er echter niet lang van te profiteren! Ook van bombardementen merken we hier niets. Nee, over mezelf behoef ik geen angst te hebben. Van de week hebben we bericht gekregen, dat we allen een behoorlijk uniform krijgen. Het wordt tijd, want de Hollandse zien er meer dan verschrikkelijk uit. Zul je vooral geregeld terugschrijven? Maakt Halbe, onze fijne vent, het nog goed? Verlang verschrikkelijk naar jullie! Al het andere is me volmaakt onverschillig. Doe vooral Pa en Moe en kennissen, hartelijke groeten. Kop op. Heel veel kussen, Papa.

Brief 116 Leipzig 10-10-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste jongens. Wat zou ik er wat voor over hebben om te weten, hoe het nu bij jullie is. Er komt hier geen brief of pakje meer aan. Dat ik geen post meer krijg vind ik het ergste van mijn hele krijgsgevangenschap. Ook het idee, dat jullie nu waarschijnlijk niets meer van mij doorkrijgen, is me een kwelling. Maar jongens, we moeten er nu eenmaal doorheen en ik zal maar blijven aannemen, dat het bij jullie niet al te best is, maar toch misschien nog wel houdbaar. Er dringen hier natuurlijk allerlei geruchten door, maar je weet nooit wat je ervan geloven kunt. Ik maak het hier nog steeds best, wordt veel te dik. Maar dat zal er, als er niet gauw een eind aan komt, wel weer voor een deel vanaf gaan. Het leven hier is, als overal, ook al weer een sleur. Iedere dag hetzelfde. Zodat ik niet veel nieuws kan neerschrijven.

Gisteren ben ik nog met onze beide musici in een Frans Lager in Leipzig geweest. Dat geeft nog enige afleiding, anders kom ik soms in dagen de barak niet eens uit. Veel zin in studeren heb ik niet meer. De hele ziekte wet en ongeval wet kunnen me op het ogenblik geen lor meer schelen.

Dat komt wel weer als ik weer eenmaal aan het werk ben. Het enige wat me nu nog interesseert is, wanneer ik nu eindelijk eens uit deze beroerde boel kan trekken en naar jullie

kan komen. Laten we hopen, dat dat binnenkort zal zijn. Met onze jongen gaat het nog best, he? Ik had gehoopt nog een kaartje van hem door te krijgen. We zullen het maar mondeling afdoen. Met Pa e Moe ook alles nog OK? Kunnen ze het nog steeds goed met hun medebewoners vinden? Doe ze vooral hartelijke groeten van me. Nu jongens, misschien ben ik wel eerder thuis dan deze brief. Laten we het daar voorlopig op houden, he?
Veel kussen en liefs van Papa.

Brief 117 Leipzig 15-10-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Liefste jongens van me. Ik schrijf jullie nu wel, maar het is me maar een grote vraag, of deze brief zal aankomen. Ik had er weet wat voor over, als ik weer eens een berichtje van jullie kon doorkrijgen, want het is alweer lang geleden, dat ik wat van jullie gehoord heb.

Volgens de berichten die hier doordruppelen, is het in Holland slecht en ik houd mijn hart vast bij de gedachte, dat jullie gebrek aan het één of ander zouden krijgen. Wat zullen we elkaar een boel te vertellen hebben als ik weer terug ben. Met mij gaat het nog steeds bijzonder goed. Gisteren ben ik alweer met onze musici naar de Fransen geweest en aanstaande zondag gaan we misschien naar het Lazarett ²³). Woensdag moet ik naar Oschatz naar een bijeenkomst van vertrouwenslieden. Wat daar besproken moet worden weet ik niet, maar we zullen wel zien. We hebben weer eens een andere Commandant hier gekregen. Een onderofficier, beroepsmusicus, cellist. Zal ik ook wel mee kunnen opschieten.

Ik zit natuurlijk geweldig op te scheppen over mijn vrouw, de bekende pianiste! Studeer je nog veel? En hoe is het met onze boy? Flink ondeugend maar meest toch wel lief voor mama, he? Gaat het nog goed op school?

Met het eten is het hier de laatste tijd erg scharrelen. Vooral groente is haast niet te krijgen, maar onze kok weet er toch altijd nog iets van te maken. De hoop dat ik met Halbe's verjaardag nog thuis ben, laat ik nu definitief varen. Ik heb mijn nieuwe hoop op Kerstmis gevestigd. Dan ben ik al tevreden. Dag hoor, liefste allebei. Houd je vooral goed. Het komt in orde. Doe iedereen hartelijke groeten. Heel veel kussen van Papa.

Brief 118 Leipzig 23-10-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Liefste jongens van me. Ik had niet gedacht dat het zo erg zou zijn, om zonder post van jullie te blijven. Zo zal het met jullie ook wel gaan. Toch heb ik deze dagen nog jongens gesproken, die nog brieven uit Den Haag van 5 en 6 oktober hebben gekregen. Ik heb zo'n vaag gevoel dat het slecht is bij jullie. De berichten die zo nu en dan in het Lager doordringen zijn tenminste weinig opbeurend. Laten we hopen dat aan deze verschrikkelijke toestand nu maar gauw een einde komt. Hier is alles nog in beste welstand. Van de week ben ik naar Oschatz geweest voor "bespreking" met een Zwitserse gezant ²⁴). Had weinig om het lijf. We konden één voor één onze klachten naar voren brengen. Maar behalve de kleding had ik voor ons Kommando gelukkig maar weinig te klagen. Gisteren ben ik nog even in het Lazarett geweest. Daar liggen een paar van onze kameraden. Eén stond op werk op een plank, brak doormidden. Viel met 2 anderen op zich. Brak onderbeen op 3 plaatsen.

(2 regels zijn gecensureerd en onleesbaar)

Zaterdagavond hadden we hier in barak cabaretavond. Meest zelf in elkaar gedraaide schetsjes. Hadden pracht toneel getimmerd. Zeer geslaagd. Jammer dat een groot gedeelte moest werken, dus 05.00 uur opstaan. Daardoor moesten we vroeg opbreken. Er gaan hier geruchten, dat we van dit Kommando weggaan naar een ander Lager. Zou me ontzettend

²³ Dit betrof waarschijnlijk het lazarett Leipzig / Wahren (zie D.J. Smit: Onder de vlaggen van Zweden en het Rode Kruis, blz. 170).

²⁴ Dit was een ontmoeting met de gezant B. Gavrell op 18-10-1944 in Stalag IV-g Oschatz (zie D.J. Smit: onder de vlaggen van Zweden en het Rode Kruis, blz. 159). Een verslag van dit gesprek bevindt zich in het Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv.106.

spijten. Hoop dat jullie deze brief ontvangen. Ben de hele dag in gedachten bij jullie. Groet vooral iedereen. Houd nog even moed jongens. Veel kussen, Papa.

Brief 119 Leipzig 30-10-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Dag liefste allebei. Eindelijk ben ik weer wat opgefleurd, want van de week heb ik je kaarten van 14-9-1944 ontvangen. Dus wel een week of 5 oud, maar het is tenminste toch nog wat. Als jullie het toen al moeilijk hadden, hoe zal het dan nu wel bij jullie zijn! Hoe is de stemming nu? Zal wel niet zo best meer zijn, he? Heb zo even van Walcheren gehoord. Verschrikkelijk ²⁵). Nee pakketten komen niet meer door en ook met de Internationale Rode Kruis pakketten gaat het mis. Maar dat mag niet hinderen, want ik maak het best en ik behoef mijn voorraadjie haast niet aan te spreken. Zit alsjeblieft niet in over berichten in kranten, want zo ik je al geschreven heb, zitten we ver genoeg van de stad af, dus van bombardementen hebben we in de verste verte geen last. Nee, heb daarover maar geen zorgen. We vragen ons alleen nog maar af, hoe lang deze toestand nog zal duren. Woensdag ben ik weer in Oschatz geweest, nu om inkopen te doen in de kantine. Als ik alles tevoren geweten had, had ik beter niet kunnen gaan, want er was ditmaal maar heel weinig te koop. Misschien maak ik nog een kansje om uit Oschatz een viool te krijgen, dan kan ik nog in een Frans krijgsgevangen orkestje gaan meespelen. Je voelt wel, dat ik dan eerst nog wel geducht mag gaan studeren, maar zolang de oorlog nog niet voorbij is, heb ik nog alle tijd. Is het met Halbe nog goed? Papa komt gauw, fijne kerel! Pa en Moe ook nog alles OK? Doe iedereen de groeten van me hoor! Hoop dat ik nog vóór deze brief thuis ben. Ben in gedachten steeds bij jullie! Veel kussen, Pappie.

(Op 1-11-1944 werd aan Halbe een "Ausweis für Arbeitende Kriegsgefangene" gegeven, waarmee hij zich buiten het lager kon identificeren. De Ausweis van 1-11-1944 noemt zijn Arbeitskommando 269, Leipzig W32, Ringstrasse 18, Fa M. Gotthilf Richter u Co. en zijn verblijfplaats Leipzig W32, Ringstrasse 18, Holländerlager).

²⁵ Bedoeld is het onderwater zetten van Walcheren door de geallieerden op 3-9-1944.

Ausweis (collectie H. Tjepkema).

Aanduiding van het Stalag IV-g Oschatz om over de mouw te dragen (collectie H. Tjepkema).

DE VERPLETTERING VAN DUITSCHLAND

UIT DE LUCHT

50 Mill. KG Eng. bommen

in één maand

Gisteren zijn 3000 geall. vliegtuigen boven Duitschland geweest. De voornaamste doelen waren Düsseldorf en Merseburg waar de Leuna fabrieken bekend om hun synthetische benzine liggen. Dit laatste doel, 40 km ten N. van Leipzig werd aangevallen door 1100 Am. bommenwerpers geëscorteerd door 900 jagers. Een groot aantal Duitse jagers steeg op om de fabrieken te verdedigen en er ontstonden de grootste luchtgevechten, die tot nog toe boven Duitschland waren gehouden. Er werden 208 Duitse jagers neergeschoten. Tegelijkertijd werden de rangeerterrainen bij Bielefeld en Rheine gebombardeerd. Eng. bommenwerpers deden gisterenmiddag een aanval op de fabrieken voor synthetische benzine in Homburg. Bij al deze operaties gingen 44 bommenwerpers en 28 jagers verloren. Bij het bombardement op Aarhus, dat wij gisteren meldde, werden waarschijnlijk meer dan 100 gestapomensen gedood.

Radio Oranje 3-11-1944

Briefkaart 119-2 (Leipzig Kdo) 269 Richter 16-11-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Liefste jongens. Heb gehoord dat post naar Holland voorlopig niet meer verstuurd wordt. Waag het er toch maar op. Hoop dat het bij jullie nog te dragen is. Hier alles nog bij het oude, rustig. Praktisch geen luchalarm. Eten nog prima. Hoef nog steeds niets van mijn voorraad af te nemen. Het weer is slecht, koud en vochtig, soms wat sneeuw of vorst. Heb veel werk gelukkig. Hoop nu toch gauw thuis te zijn. Halbe nog lief? Zal hem nu ook kaart sturen. Houd moed jongens, het loopt toch zo het moet, dus schikken. Allen groeten. Heel veel kussen van Papa.

Brief 120 Leipzig 19-11-1944 (gestempeld: postnummer 474, doorgehaald 626)

Dag liefste jongens. Gelukkig een rustig ogenblik voor een brief. Gebeurt me niet dikwijls. Brand van verlangen naar een berichtje van jullie. Heb in de krant gelezen dat jullie geen gas meer hebben en eten in de gaarkeukens moet kopen en ook dat jullie 's avonds geen licht hebben. Is het eten goed? Ik kan me de situatie gewoon niet voorstellen. Ben met mijn gedachten de hele dag met jullie bezig. Vanochtend weer de kameraden in het lazarett bezocht. Vinden het altijd fijn als er een uit het Lager de laatste nieuwtjes weer eens komt vertellen. Breng ze geregeld brood enz. want wat eten betreft hebben ze het er niet best. Gisteren voor het eerst gerepeteerd met Frans orkestje. Ging boven verwachting vrij goed. Eerst wat onwennig na zoveel jaar. Volgende week al de eerste uitvoering. Is eigenlijk mijn enige verzetje. Heb het verder ontzettend druk. Gelukkig maar, want de tijd gaat zo ongemerkt snel voorbij. Ben nu al bijna 1½ jaar weg. Goed dat we het van tevoren niet geweten hebben. Maar er zal nu toch wel eindelijk alsjeblieft een eind aan komen! Met Halbe nog goed? Heb zo'n idee dat hij een fijne, lieve jongen voor zijn Mammie geworden is. Gaat het al wat beter op school? Ben erg benieuwd hoor. Hoop ontzettend dat post binnenkort geregelde wordt, zodat we weer vlotter contact met elkaar hebben. Jongens.

Houd je nog even flink, hoor! Kop op, alles sal reg kom. Groet Pa en Moe. Heel veel liefs en kussen, Papa.

Briefkaart (121) Leipzig 27-11-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Liefste allebei. Van de week kaarten 106 tot en met 109 ontvangen. Wist niets van Moeders overlijden, Gaf me een zware tik! Welke datum overleden? Waar begraven? Was er iemand bij? Wat is het toch ook een toestand bij jullie! Houd mijn hart vast. Hier alles bij het oude. Ben paar dagen ziek geweest, griep met koorts. Nu weer over, alleen nog wat verkouden. Hier alles rustig. Hoop spoedig weer bericht.
Houd moet, heel veel liefs en kussen Papa.

Brief 122 Leipzig 11-12-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Leipzig 11-12-1944. Dag liefste jongens van me. Wat zou ik ontzettend graag eens even bij jullie om een hoekje willen gluren, om toch eens te weten, hoe jullie het maken. Het laat me geen ogenblik los. En het ergste is dat we niets anders doen kunnen dan afwachten, hoe lang het ook nog duurt. Ook hier zweeft ons weer wat boven het hoofd. Zondag moesten we plotseling van hier weg naar een ander lager, niet ver hier vandaan. Gelukkig ketste het weer af, maar nu horen we vanochtend weer, dat het weer wel doorgaat. Je kunt er af en toe geen touw aan vastknopen. Het zou wel ontzettend jammer zijn, want niet alleen dat we er wat barak betreft veel op achteruit zouden gaan, ook met het eten gaat het dan scheef, want we krijgen dan niet zo gemakkelijk een eigen keuken meer. Gelukkig heb ik nogal voorraad. Bovendien worden we dan in een bestaand Kommando van 100 man opgelost, zodat we dan met 150 man bij elkaar zijn, alleen verdeeld in kamers van 18 man. Ook onze Kerstplannen vallen nu volkomen in duigen. We zouden een Kerstdinertje (primitief) in elkaar zetten en een Kerstspel opvoeren. Het koor was al druk aan het repeteren. Enfin, we zullen wel zien hoe alles nog afloopt. Hoofdzaak blijft nog dat we er gezond van afkomen en weer gauw bij elkaar terug zijn. Hoe is het met onze jongen? Fijne kerel! Bij jullie zullen de Kerstdagen en Oudjaar ook niet als vroeger zijn. Maar we slaan ons er moedig doorheen. Er zijn er dan toch altijd miljoenen die er erger aan toe zijn dan wij. Groet vooral Pa en Moe van me. Dag Kerels, heel veel kussen van Papa.

8. Periode Leipzig Kdo 231 van 16 december 1944 tot 14 april 1945.

(Uit de latere briefkaarten blijkt dat Halbe op 20-12-1944 verhuisde naar het Arbeitskommando 231 (zie onder meer de briefkaart van 7-1-1945). Zijn brieven dragen daarna het postnummerstempel 626. Volgens de aanhef in veel brieven, zou dit kommando eveneens in Leipzig gevestigd zijn geweest. Volgens mededeling van Halbe Tjepkema jr. betrof dit een kamp in een houtverwerkende fabriek. Volgens de repatrieringsformulieren van ondermeer Kgf. 106717, 106825, 98484, 105762, 271648) betrof dit Gaswerk 2 Leipzig-Connewitz Gaskokerei „Max Reimann“. In de periode waarin Halbe naar dit arbeidskommando verhuisde, werd de gasfabriek van Leipzig Connewitz sterk uitgebreid. Mogelijk was het bouwbedrijf van Max Gotthilf Richter betrokken bij de werkzaamheden aan de gasfabriek en verhuisde het kommando om die reden naar de gasfabriek.

In december 1944 kreeg Halbe een abonnement op het openbaar vervoernet van Leipzig. Dit abonnement vermeldt zijn eerdere verblijfplaats lager 269, Ringstrasse 18. Het abonnement werd tot en met april 1945 maandelijks verlengd, maar op dat moment verbleef hij dus niet meer in lager 269. Het abonnement is eveneens een bewijs dat het Kdo 231 in, of nabij Leipzig gezocht moet worden).

Openbaarvervoer abonnement voor Leipzig (collectie H. Tjepkema).

Briefkaart Leipzig 20-12-1944 (gestempeld: postnummer 474)

Mijn liefste jongens. **Zaterdag (16-12-1944) naar nieuwe kamp verhuisd.** Is hier lang zo goed niet. Maar het kon nog minder. Ben hier ook vertrouwensman. Razend veel werk. Eten veel minder, maar daar zal wel gauw verandering in komen. Dagen vliegen om. Zie erg tegen

Kerstmis en Oudejaar op. Zit erg in de zorgen over jullie. Brand van verlangen naar post. Erg koud hier, vorst, maar verder goed. Ben volmaakt gezond. Geen zorgen over mij. Heel veel kussen, Papa.

Brief Leipzig 26-12-1944 (gestempeld: postnummer 626)

Leipzig 26-12-1944. Liefste allebei. Vandaag 2^e Kerstdag en alweer de 2^e Kerst dat ik van jullie gescheiden ben. Ik zou er heel wat voor over hebben om te weten, hoe het bij jullie is. Er bereiken ons allerlei geruchten, maar we weten niet wat ervan waar is. Hoe hebben jullie de Kerstdagen doorgebracht? Het is al weer lang geleden, dat ik een berichtje van jullie doorgekregen heb. Zo af en toe ontvangt één van ons nog weleens wat, maar het is erg weinig en het hangt ervan af van waar de brief afgezonden werd. Gelukkig zitten de feestdagen er nu bijna op. In gedachten ben ik steeds bij jullie geweest. Tot nu toe heb ik aldoor geprobeerd me ertegen te verzetten, want als je eraan gaat toegeven, loopt het niet. Maar op dagen als deze lukt het slecht. Het is maar goed dat ik veel te doen heb, dat geeft nog veel welkome afleiding. Jammer genoeg is het in dit nieuwe kamp veel minder dan in het vorige. Vooral wat eten betreft zijn we er nogal op achteruit gegaan omdat we hier geen eigen keuken meer hebben, maar eten van een soort centrale keuken krijgen. Aan water geen gebrek. Ook de ligging is minder. We liggen nu in kamers van 18 man. Kastjes zijn hier niet, dus moet ik me met mijn koffers en met wat in mijn krib gespijkerde plankjes behelpen. Er zijn hier twee tafeltjes, te klein voor 18 mensen, dus eet, schrijf en doe ik verder maar alles op de rand van mijn bed met een krukje als tafel. Trouwens, als je aan tafel zit, hangt altijd de natte was in je nek (zie vervolg op brief 2).

Brief 123 Leipzig Kdo 231, 5-1-1944 (gestempeld: postnummer 626)

(2 vervolg) 's avonds 20.00 uur na het avondappèl, worden alle kamers afgesloten. We moeten ons dan maar met tonnetjes behelpen, want de wc staat buiten, midden in het kamp. Op het ogenblik is het bitterkoud. Ik denk, dat het af en toe wel 15 á 20 graden vriest. 's Morgens om 05.00 uur is het opstaan en dat valt niet mee in die kou. Het waslokaal is zowat 100 m van hier, dus ben je, als je na het wassen terugkomt, goed wakker. Maar dat alles mag niet hinderen. Ik ben goed gezond en kom nog niets te kort. Voorlopig behoef ik nog lang geen honger te hebben en dat is een voornaam ding. Zaterdagavond hadden de mensen, die al in dit kamp waren, een cabaretavond georganiseerd. We beschikken hier over een aardig zaaltje met toneeltje. 1^e Kerstavond hadden we een Kerstspel, dat eveneens in goede aarde viel. Zelfs een koortje ontbrak niet. Decors, kostuums en een piano waren gehuurd. Het heeft heel wat moeite gekost om alles voor elkaar te krijgen, maar des te groter is dan toch de voldoening. Vandaag ben ik met onze accordeon virtuozen naar het lazaret geweest. Je kunt je voorstellen dat daar een goed stuk muziek ook in goede aarde viel. Nu nog Oudejaarsavond! Zie ik erg tegen op en ik zal het wel niet uitzitten. Maar we laten de moed niet zakken. Het zal zo lang niet meer duren. Halbe zal al wel een hele kerel zijn, he? Papa verlangt ook heel erg naar hem. Pa en Moe maken het toch ook nog wel goed? Doe vooral hartelijke groeten! Dag lieverds, houd nog even moed. Alles komt goed. Heel veel kussen, Pappie.

Briefkaart 124 Leipzig Kdo 231, 7-1-1945 (1) (gestempeld: postnummer 626)

Mijn liefste jongens. Eerst gisteren je kaarten van 5-10-1944 ontvangen met eerste bericht Moeders overlijden. Heeft er dus 3 maanden over gedaan! Was ondanks alles toch gelukkig weer eens levensteken van jullie te ontvangen. Hou zou het toch wel met jullie zijn? Hebben hier zo langzamerhand het idee, dat er bij jullie hongersnood heerst. Of valt het wel mee?

Zou zo graag eens iets naar waarheid willen weten, Hier alles nog bij het oude. Maak het best. Scharrel er wel doorheen. Heb het op het ogenblik niet zo druk meer, maar heb het in dit Kommando lang niet zo naar het zin als in het vorige (zie vervolg kaart 2)

Briefkaart 124 Leipzig Kdo 231, 7-1-1945 (2) (gestempeld: postnummer 626)

Vooral middageten af en toe wel erg slecht. Proberen op alle manieren ook hier eigen keuken te krijgen, maar of het lukt betwijfel ik. Als we nu maar eerst door die winter heen zijn. Nog steeds bar koud. Het heeft even gesneeuwd dus straten spiegelglad. Gelukkig dik genoeg want behalve 2 eigen dekens nog 3 vrij behoorlijke lager dekens. Mag ook wel want ik lig in een onderbed en het trekt behoorlijk langs de grond in die houten barakken. De feestdagen zijn nu tenminste ook om, dus gaan we de betere tijd ook weer tegemoet. Bij mij in de kamer liggen onder andere de twee harmonica virtuozen en nog een violist (zie 3).

Leipzig, (vermoedelijk Kdo lager 231), met Halbe uiterst rechts staande (collectie H. Tjepkema).

Briefkaart Leipzig Kdo 231, 7-1-1945 (3) (gestempeld: postnummer 626)

Hebben behoorlijke muziek kunnen bemachtigen, zodat we vaak 's avonds kunnen musiceren. Speel ook nog 's zaterdagsavonds in Frans orkestje mee, maar dat is niet zo veel bijzonders. Jullie ziet, dat ik, ondanks alle narigheid, mijn tijd nog wel doorkom. Dat voorkomt tenminste veel gepieker. Wat ben ik benieuwd naar Halbe. Zal wel flink gegroeid zijn, he? Is Mammie zeker flink tot hulp, nu Pap er nog niet is. Maar kom gauw terug hoor jongens. We houden de kop op. Groet Pa en Moe hartelijk van me. Heel veel liefs en kussen, Pappie.

Briefkaart 121 Leipzig Kdo 231, 15-1-1945 (gestempeld: postnummer 626)

Mijn liefste allebei. Vorige week je brieven 111 en 112 ontvangen. Vervolg op 112 nog niet. Was er doodgelukkig mee, dat kun je begrijpen! Wat is het nu erg bij jullie. Het laat me niet los de hele dag. Hoe zal ik alles en in het bijzonder jullie terugvinden? Hier alles nog bij het oude, kerngezond en ontzettend verlangend naar huis. Het heeft gesneeuwd, gedoooid, gevoren dus hele stad spiegelglad. IJzig koud af en toe. Nog voldoende te eten. Houd nog even moed, lieverds. Voel dat ik gauw terug ben. Heel veel kussen, Papa.

Brief Leipzig 21-1-1945 (gestempeld: postnummer 626)

Liefste Kikkie en Halbe, Hoe zou het wel met jullie zijn op het ogenblik!

Gelukkig merk ik wel, dat jullie ondanks alles de moed nog niet verliezen. Het gaat wel heel hard op het ogenblik. Enfin, we zullen wel zien waar het op uitdraait. Ik geloof vast en zeker, dat het niet zo erg lang meer zal duren of ik ben weer bij jullie terug. Heb ik meer geschreven, hé? Maar nu ben ik er toch nog meer dan ooit van overtuigd. Hoe vindt Halbe het, dat hij zo lang vakantie heeft? Hij kan er alleen maar weinig van genieten. Zoekt zeker de hele dag brandhout voor Mamma? Heb gehoord dat van Haagse en Schevenings bosjes niet veel meer over is. Het Zuiderpark zal zeker ook wel een tik gekregen hebben. Jullie hebt er geen begrip van hoe ik naar huis verlang. Ik stel me voor dat het me niets vreemd zal zijn, want in gedachten ben ik de gehele dag bij jullie. Zeker wel gezellig dat Pa en Moe bij jullie zijn, vooral voor 's avonds. Hier alles nog bij het oude. Het bevalt me op dit nieuwe Kommando nog niet erg. Moet nog wennen. Vorige was veel gemoedelijker. Dit is te groot. Was vorige week nog in Oschatz. Had volop gesneeuwd en daarbij nog bar koud. Je kon vanuit de trein haast niets zien, want de raampjes waren dik bevroren. Het gaat nu wat beter.

Alleen 's morgens valt het niet mee om eruit te komen.

Voor WC en waslokaal moet je een hele wandeling door de kou maken. Eten heb ik tot nu toe voldoende kunnen bemachtigen. Zie er patent uit en voel me kerngezond. Zwerf de hele dag door de stad, dus afwisseling genoeg. 's Avonds maken we veel muziek, overdag studeer ik wat, als er gelegenheid voor is. Ben onder behandeling tandarts, prima! Hoop gauw weer berichtje door te krijgen. Houd goede moed jongens. Het duurt wel lang, maar de fijner het weerzien. Heel veel liefs en kussen van Pappie.

Brief Leipzig 11-2-1945 (gestempeld: postnummer 626)

Dag mijn liefste jongens. Hoe zou het wel bij jullie zijn op het ogenblik. Nog steeds doen er de meest fantastische geruchten de ronde. Het moet wel bar zijn, niet.

Wat zou ik graag wat voor jullie doen. Ik maak me alle mogelijke verwijten dat jullie mij indertijd zoveel gestuurd hebben en nu zelf zonder zitten. Wie had dat ooit kunnen denken. Maken Pa en Moe het nog goed en zijn ze nog bij jullie? En hoor je nog weleens was van Pa Tjepkema uit Oldenzaal? Ik brand van verlangen om weer eens wat nieuws van jullie te horen, want wat ik nu zo af en toe krijg is steeds zowat 2 maanden oud. Gaat Halbe nu weer naar school en is hij nog goed gezond? Hij zal wel groot geworden zijn, niet? Zou Pappie hem nog terug kennen en zou hij mij nog kennen?

Hier is alles nog precies hetzelfde. Alleen wordt het moeilijker met het eten. 230 gram brood per dag, ook margarine minder. Maar ik scharrel mijn kostje nog wel op en ben kerngezond. Op het ogenblik heb ik het niet zo druk meer. Kan vaak 's morgens tot 06.00 uur uitslapen, maar ben dan ook aan één stuk in de weer tot 20.00 uur 's avonds. Daarna studeren we muziek voor een uitvoering in ons "theater". Zo vliegen de dagen om en toch duurt het zo lang! Gelukkig is het weer omgeslagen. Er zit voorjaar in de lucht en dat geeft weer nieuwe hoop. Wie weet, duurt het niet zo lang meer en kom ik fijn weer bij jullie terug om voor jullie te zorgen. Wat zal dat fijn zijn. Het zal me niets vreemd zijn, want ik ben in gedachten toch steeds bij jullie. Heel veel kussen van Pappa.

*(Na 11-2-1945 stuurde Halbe geen brieven meer vanuit Leipzig.
Op 17 april 1945 werd Leipzig door de Amerikanen bevrijd. Drie dagen daarvoor, op
14 april 1945 werd Halbe uit Leipzig geëvacueerd en begeleid door Duitsers in
zuidoostelijke richting weggevoerd. Halbe heeft het zware bombardement op Leipzig
van 6-4-1945 dus van nabij meegemaakt).*

Bij een bombardement op Leipzig, op 6-4-1945 kwamen de onderstaande 11 Nederlandse krijgsgevangenen om het leven:

1. Bos, Dirk Pieter, (Kgf. 106312), geboren 13-9-1917 te Den Haag, soldaat R.Grenadiers, overleden 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig Ereveld Loenen E432.
2. Bosch, Johannes George ten (Kgf. onbekend), geboren 26-10-1919 te Amsterdam, soldaat bij 7 R.I., overleden op 6-4-1945 te Leipzig, Oosterbegraafplaats Amsterdam, 58 193.
3. Dijk, Reinder van, (Kgf. 98512), geboren 11-1-1913 te Appingedam, soldaat bij 1 R.I., overleden 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig begraafplaats Haren, vak 2 02G 05.
4. Groen, Johannes Petrus (Kgf. 107790), geboren 24-10-1919 te Amsterdam, soldaat bij 5 R.I., overleden 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig Ereveld Loenen, vak A1028.
5. Hagendoorn, A.H. (Kgf. 106084), geboren 6-5-1914 te Den Haag, Korporaal bij R.Grenadiers, overleden 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig Ereveld Loenen, vak E215.
6. Ketting, Kleis, (Kgf. 97281), geboren 28-5-1919 te Brielle, soldaat bij 22 R.I., overleden 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig begraafplaats Crooswijk Rotterdam P2 110.
7. Kuilman, Haijo (Kgf. 98534), geboren 6-11-1916 te Delfzijl, soldaat bij 5 R.V.A., overleden 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig begraafplaats Gieten, vak 1398.
8. Meevers-Scholte, Gerardus (Kgf. 105701), geboren 16-8-1920 te Den Haag, soldaat bij R.Grenadiers, overleden op 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig Ereveld Loenen, vak E217.
9. Platteel, Johannes, (Kgf. 106260), geboren 16-7-1916 te Den Haag, soldaat bij R.Grenadiers, overleden 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig Ereveld Loenen, vak E211.
10. Pleeging, Leenderd, (Kgf. 98462), geboren 2-7-1908 te Velsen, soldaat bij 21 R.I., overleden 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig Ereveld Loenen, vak E128.
11. Pul, N. (Kgf. 98532), geboren 28-7-1919 te Gieten, soldaat bij 1 R.I., overleden op 6-4-1945 te Leipzig, tegenwoordig begraafplaats Gieten, vak 1399.

Mogelijk nog 1 missend (volgens repatriëring van 98102 zouden er 12 Kgf. zijn omgekomen), of behoort civilist timmerman C.D. de Leur, die geen Kgf was maar die eveneens op 6-4-1945 overleed tot deze groep.

9. De terugreis.

Brief American Red Cross Naumburg 7-5-1945

Dag mijn liefste allebei. Ik hoop dat deze brief jullie nog voor mijn thuiskomst zal bereiken. Je kunt je voorstellen hoe ik brand van verlangen te weten, hoe jullie uit de strijd zijn gekomen. De meest erge berichten werden hier rondgestrooid. Ieder houdt dus zijn hart vast en het zal de meesten wel (*gaan*)als met mij gaat: Ik zie wat tegen terugkeer in Holland op, omdat ik niet weet wat me boven het hoofd hangt. Wat een vreugd zal het toch zijn, als ik jullie gezond en wel weer aantref!

Nu zal ik eerst in enkele woorden vertellen, hoe het met ons is gegaan.

Enkele dagen voordat de aanval op Leipzig werd verwacht, moesten we allen onze spullen plotseling pakken. In een paar uur moest alles mars bereid zijn. Dat was op zichzelf niet zo erg, maar als vertrouwensman heb ik voor zo veel dingen te zorgen, dat ik in de haast nogal het een en ander **vergeten heb. Onder andere mijn boeken en helaas ook mijn dagboek.** Maar laten we hopen dat dat de grootste tegenslag zal zijn. Het vertrek was op 14-4-1945. Gelukkig heb ik met mijn collega een trekwagen op de kop kunnen tikken, zodat ik mijn beide koffers en ook dekens kon meenemen. Na heel wat wederwaardigheden kwamen we 's avonds ongeveer 22.00 uur in Oelzschau, een klein dorp, terecht. We waren zowat 1200 man. Hollanders, Fransen, Engelsen, Amerikanen, Zuid-Afrikaners, Russen, enz.

's Nachts hebben we in een hooischelf bij boeren in het dorp geslapen. Al spoedig hadden we door, dat de Duitsers ons nog buiten de omsingelingsring wilden brengen, daarom weigerden de gezamenlijke vertrouwensmannen om nog verder te lopen. We wilden de komst van de geallieerden afwachten en zaten in het gevechtsterrein, zodat dat niet lang zou duren. De volgende dag werd echter bekend gemaakt, dat we niet langer op de boerenhofsteden mochten blijven, anders zou de SS iedere boerderij die krijgsgevangenen in huis had, platschieten.

We werden daarom allen op een terrein van een waxine fabriek bijeengebracht. Daar hebben we drie nachten in de open lucht geslapen. Gelukkig konden we wat aardappelen met vlees krijgen. Op 17-4-1945 kwamen eindelijk de eerste Amerikanen in zicht. Onze Duitse posten die nog bij ons gebleven waren, werden nu krijgsgevangen gemaakt en door ons bewaakt.

's Avonds reden de eerste Amerikaanse tanks aan, zodat we op die dag als vrij man beschouwd konden worden. De volgende dag naar Borna, te voet. Van daar zouden we met auto's afgevoerd worden naar het verzamelkamp in Naumburg. We moesten echter nog twee dagen wachten, voor we weg konden. Eerste nacht in schuilkelder geslapen, tweede nacht met ploeg van 6 man bij burgers. Hadden het nog tamelijk goed. Volgende dag zouden we met 10 Hollanders en 10 Fransen op benzineauto naar Naumburg, maar auto bleef in een dorpje steken. Met paard en wagen naar Pegau. Konden eerstvolgende dag verder. 's Nachts onderdak in een Hollands civiel lager. Eindelijk 21-4-1945 in Naumburg aangekomen.

Kazerne waarin we ondergebracht zouden worden was vol. Eerst nog een nacht in een magazijn van Duitse legergoederen geslapen. Nu sinds 22-4-1945 in Hindenburg kazerne. Hebben het hier uitstekend dank zijn enige flinke "kraakjes" zitten we volop in de conserven en appelmoes. Brood niet te krijgen. Ook sigaren en sigaretten volop aanwezig.

Hebben de hele dag niets te doen als te eten en te slapen. Dus groeien we allen dicht. Mogen de kazerne niet verlaten. Af en toe bioscoop van Amerikaanse Rode Kruis. Al hebben we het best, allen verlangen we erg naar huis, dat begrijp je. En nu Holland eindelijk vrij is, zal dat wel zeer binnenkort het geval zijn. Ons 12½ jarige bruiloft hebben we hier nog met chocolademelk gevierd, Kikkie. Met of omstreeks Pinksteren thuis hoor. Nog even geduld. Dag Halbe, fijne kerel, Papa komt hoor! Heel veel liefs en kussen van Papa.

Naumburg, Hindenburg kazerne, Schönburgerstrasse 43

Hoe Halbe van Naumburg naar Weert is gekomen, is niet uit zijn brieven bekend. Het is een reis die ergens tussen 7-5-1945 en 23-5-1945 heeft plaatsgevonden. Voor zover bekend heeft Halbe tijdens die reis geen brieven geschreven. Op 23-5-1945 vulde Halbe in de van Hornkazerne het repatrieringsformulier in.

Onder de circa 450 krijgsgevangenen die op 23-5-1945 in Weert werden geregistreerd waren er ongeveer 150 afkomstig uit Arbeits Kommando's van Stalag IV-g Oschatz. De groep die op 23-5-1945 werd geregistreerd was de eerste grote groep die aankwam in Weert. Ter vergelijking: op 22-5-1945 werden er ongeveer 40 geregistreerd en op 21-5-1945 slechts 20. De groep die op 23-5-1945 in Weert werd geregistreerd was de eerste groep die terugkwam via het eerste grote transport dat door de Amerikanen was georganiseerd. Met dit transport reisde ook Willem Kuil (kgf. 106385), die gewerkt had in de aardewerkfabriek te Colditz en de mijn van Grosszscheпа²⁶). Het is waarschijnlijk dat Halbe Tjepkema met dit zelfde transport is teruggekomen naar Nederland. Het gedeelte uit het dagboek van Willem Kuil, dat gaat over de reis terug naar Nederland, is in het onderstaande overgenomen, waarbij persoonlijke zaken zijn weggelaten.

Zaterdag 12-5-1945

07.00 uur op (warm zomerweer). Om 09.00 uur ontbijt. 6 grote sneden brood met dik kaas. 10 uur gehad: 1-3 brood (660 gr) 50 gr boter - suiker. Blik vlees met 4 man, puddingpoeder - macaroni - pakje shag. Fles wijn met 10 man.

12.30 uur pan aardappels gekookt met gedroogde kool, vlees.

3 uur gebed, 4 uur Lof. 6 uur 1-6 brood met ¼ blik vlees en kaas.

*7 uur cabaret. 11 uur 4 sneetjes brood met jus en bakvlees. 3 Franse biscuits - glas wijn. 12 uur koffer gepakt voor **vertrek naar Brandis** (een van de grote verzamelkampen voor civiele arbeiders en krijgsgevangenen in de regio Leipzig).*

²⁶ Het dagboek is in de ruwe versie te vinden op: <http://han-gezichten-geschieden.jouwweb.nl>.

Zondag 13-5-1945

06.30 opgestaan (warm weer). Ontbijt: 10 sneetjes brood met kaas, biefstuk en stroop. 11.00 uur met de auto en bagage naar Brandiz.

18.00 uur schaal macaroni, brood, kaas en suiker en biscuits uit de Franse zaal gehaald en met z'n vieren opgepeuzeld. Daarna een paar sneden brood met kaas en stroop. Koffie gezet.

Nieuwe transporten komen binnen.

9 uur naar de Franse kazerne geweest ... erwtten gegeten. Koffie met suiker.

12.00 uur naar bed.

10.00 uur gehad: 10 sigaretten, ¼ blik vlees, 1-5 brood, pakje erwtensoep, stroop.

Maandag 14-5-1945

08.00 uur opgestaan (warm weer). Ontbijt: 1-6 brood met 200 gr vlees, stroop, koffie enz. Daarna Franse kazerne leeggehaald, kist met rijst, tarwebloem, 6 broden, 6 bussen en schaal bonen, blikken vlees, kaas, suiker enz. zak macaroni, van alles.

13.30 uur: Macaroni gekookt en pan rijst met veel boter en suiker.

Van Amerikanen gehad: 1-6 brood, doperwtten, nudels, ¼ blik kaas.

Dinsdag 15-5-1945

07.00 uur opgestaan (warm weer). Ontbijt: koffie – 8 sneden brood met dik boter, suiker, kaas, vlees, kunsthoning, enz. Daarna gewandeld.

13.30 uur doperwtten met spek en spekvet. Daarna rijst met boter en suiker. Koffie met suiker en biscuits. Daarna gewandeld, geschoren.

18.00 uur: koffie met suiker, 10 sneden brood met vlees, vet, kaas, suiker, kunsthoning.

Van Amerikanen gehad: ¼ brood(500 gr), blik peentjes met 4 man, ¼ blik vlees, eiergeel, nudels, 20 sigaretten.

Woensdag 16-5-1945

(warm weer) Om 07.30 opgestaan. Daarna ontbijt. 9 heerlijke pannenkoeken met boter en suiker. Koffie met suiker.

12.00 uur aardappels gekookt met doperwtten, peentjes en prinsessenboontjes, vlees, vette jus. Daarna macaroni met boter en suiker, appelmoes toe.

Donderdag 17-5-1945

08.00 uur opgestaan erg warm. Ontbijt: 8 sneden brood met kaas - koffie.

13.00 uur. 8 sneden brood met kaas, vlees, enz. enz. leverpastei.

Daarna baden. Het goed wordt gewassen door de negers.

18.00 uur aardappels met prinsessenboontjes, vlees en vette jus.

Van Am. gehad. ¼ brood, suiker, 2 ons vlees, rijst, macaroni, 1-5 blik boontjes, 5 sigaren. Koffer pakken voor vertrek.

Vrijdag 18-5-1945

's Nachts 02.00 uur opgestaan, warm. Om 04.00 uur koffie met biscuits. 05.00 uur buiten aantreden. Naar het vliegveld Polenz. 06.00 uur met auto's naar Leipzig. Daar is alles vreselijk gebombardeerd. Met 34 man in wagon. Ieder ½ brood, ½ blik kaas, ½ blik vlees.

09.00 uur vertrokken (per trein). Om 23.00 uur 's avonds in Erfurt.

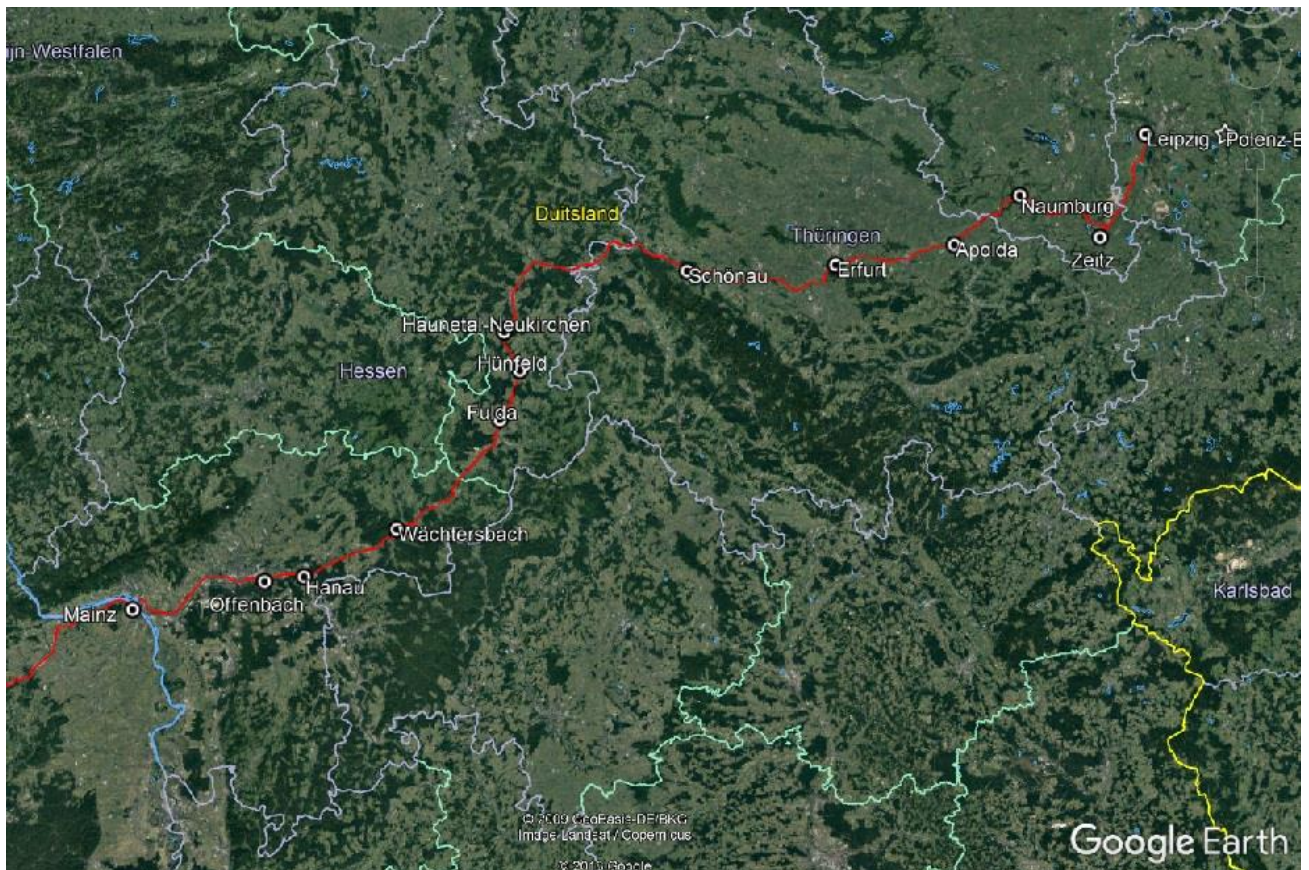
's Nachts onweer, regen.

Zaterdag 19-5-1945

Warm weer. 's Nachts om 03.00 uur uit Erfurt vertrokken. Passeren Fulda (een puinhoop)! Langs Beieren, door Thüringen. Prachtige reis. Bergen bossen, valleien. Geluksman. Om 07.00 uur in Hanau.

Hollander ontmoet Hoek, stationsstraat, (wrsch Korporaal Arie Hoek kgf. 98192) zat bij een Transport Fransen. Vandaag niets te bikken gehad. 10.00 uur uit Hanau.

Om 13.00 uur in Offenbach. 6 blikjes biscuits en bonen. Om 13.30 uur in Frankfurt. Van 13.00 tot 17.00 uur geslapen op stro in de wagon.

De treinreis van Leipzig naar Mainz (Google Earth 2018)

Zondag 20-5-1945

1^e Pinksterdag, zacht weer.

H. Schipper, Achillesstr. 68, Amsterdam-Z

Passeren 5 uur Mainz.

05.30 uur over de Rijn.

Hanau-Frankfurt-Mainz zwaar gebombardeerd.

Om 10.00 uur Bad Kreuznach

Om 12.00 uur in Lauterecken bij Saarbrücken. In de rivier ons gewassen.

Langs de spoorbaan gewandeld. Van de Amerikanen gehad: 2 grote blikken vlees en bonen, peentjes, tomatenpuree en met 6 man groot blik biscuits.

Om 14.30 uur spoorwegongeluk, een goederentrein rijdt achter op onze trein.

6 wagons totaal aan splinters. Van de inzittenden 8 doden, 5 zwaar gewonden, ongeveer 25 lichtgewonden, ook vrouwen en meisjes.

NB. Uit verslag in het archief van het NIOD 450L Krijgsgevangenenkampen, inv. 110, blijkt dat de verongelukten direct na het ongeluk door medereizigers werden ontdaan

van kleding en verdere bezittingen, hetgeen de indentificatie tot 1948 ernstig bemoeilijkte. Ter aanvulling dient hierbij te worden opgemerkt, dat vanwege de warmte velen nauwelijks kleding droegen, of zelfs boven op het dak van de spoorwagens waren gaan zitten.

Een enkele overledene bezat een Erkennungsmarke van een overlevende, of had een kledingstuk dat een dergelijke EKM bevatte. Tevens werd een aantal zwaargewonden vervoerd naar onbekende Amerikaanse (veld-)hospitaals in de omgeving en werd een Nederlandse ex-krijgsgevangene als Franse krijgsgevangenen begraven.

Omgekomen Nederlanders bij het treinongeluk te Lauterecken 20-5-1945

1. Soldaat Hendrik Borst, kgf. 106304
2. Soldaat Johannes C.H. Kluën, kgf. 97000
3. Soldaat Louis Pieter Milius, kgf. 98666
4. Soldaat Johannes van der Sloot, kgf. 106276
5. Soldaat Gerrit Ph. Verbeek kgf. 106542
6. Soldaat Hendrikus IJdo kgf. 106079
7. Soldaat Hendrikus J. Swaanenburg, kgf. 106810
8. Korporaal Stellios Saunders, kgf 97230
9. Soldaat Meinhardt Marinus Scheers, kgf. 98929
10. Soldaat Jacob Smid, kgf. 98788
11. Matroos Jacob Groenewoud, kgf. onbekend, overleden op 23-5-1945 te Kirn Landkreis Kreuznach

Gewonden:

Dirkzwager, kgf. 97006
Soldaat H. Pauw, kgf. 106410.
Verdere namen niet bekend

Om 17.00 uur uit Lauterecken vertrokken. 's Nachts zwaar onweer en slagregens.

Maandag 21-5-1945

2^e Pinksterdag (zacht - ... weer)

Een beetje geslapen. Passeren 11 uur Homburg.

2 uur Neunkirchen bij Saarbrücken, alles zwaar gebombardeerd.

Passeren 8 uur de Duits- Franse grens. Van Amerikanen gehad: 6 blikjes biscuits en bonen. Fransen zwaaien met vlaggen en hoera geroep. De gehele dag geregend. 5 Franse pakketten per wagon.

Dinsdag 22-5-1945

(fris - regenachtig)'s nachts stil gestaan. Om 05.00 uur in grensplaatsje gearriveerd in Thionville 30 Km van Luxemburg. 13.00 uur in Luxemburg, kregen grote snee wittebrood met koffie.

14.15 uur uit Luxemburg. 15.30 uur Arlon – kregen daar een kaartje voor 1 cadet en 2 sneden witte brood met dik boter en glas bier. Op het perron polonaise gelopen met accordeon en gezongen. 2 NSB'ers(?) uitgeschut, geboeid, enz.

De Rijnbrug moet zijn ingestort terwijl er een transport over ging. Vertrek uit Arlon 19.00 uur 's avonds. 21.00 uur Jemelle. 24.00 uur in Namen. Daar in het stationsrestaurant gegeten, doperwten met lever, stuk witte brood en glas bier. 01.00 uur uit Namen vertrokken.

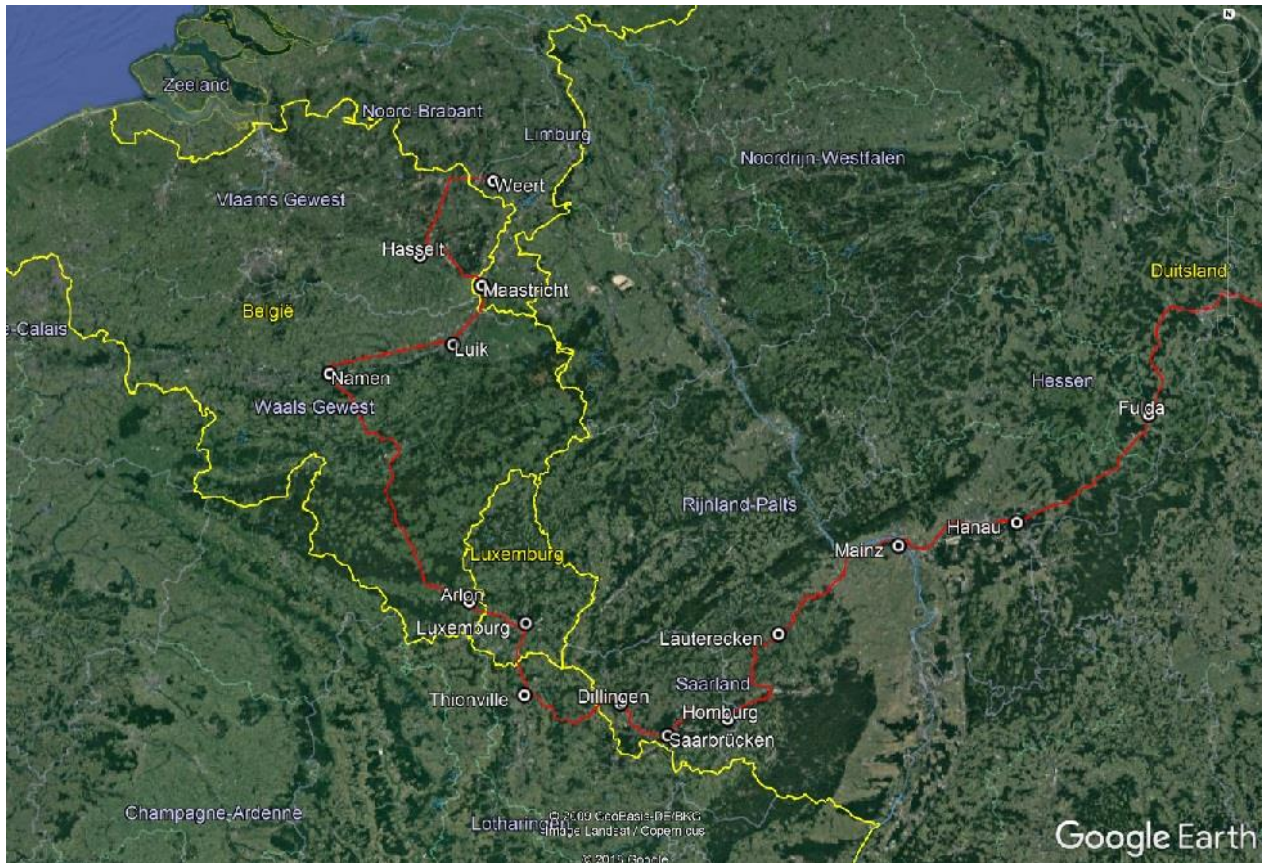
Woensdag 23-5-1945

(regen en koud)

De gehele nacht van Namen doorgereden over Luik naar Maastricht, aankomst Maastricht 's morgens 06.00 uur. Daar kregen we beker soep.

Vertrek uit Maastricht ong. 07.00 uur. Weer door België. 08.45 in Hasselt.

Passeren ong. 10.00 uur de Nederlandse grens. 10.30 in Weert.

Van Mainz over Lauterecken naar Weert (Google Earth 2018)

Briefkaart van Hornekazerne Weert 25-5-1945

Eindelijk terug in Holland. Maak het uitstekend. Kunnen hier nog niet vandaan, omdat Zuid-Holland afgesloten zou zijn. Hoop dat dat niet al te lang zal duren. Heb je al een kaartje naar hier gestuurd? Zo niet, doe dat dan onmiddellijk, want ik brand van verlangen naar een berichtje na al die maanden. Krijg voorlopig 3 maanden verlof (??) en heb een aardig koffertje met levensmiddelen bij me. Dus voorlopig geen zorgen meer. Wat zal dat heerlijk zijn, jongens, als ik bij jullie op het belletje kan drukken!! Hebben jullie mijn brief uit Naumburg nog ontvangen? Wat zullen we elkaar een hoop te vertellen hebben! De verzorging hier is prima. Nu beste kerels: doe Pa en Moe hartelijke groeten. Hopelijk ben ik gauw bij jullie. Heel veel liefs en kussen van Pappie.

Brief van Hornekazerne Weert 26-5-1945

Mijn liefste allebei. Hoe zou het bij jullie toch wel zijn? Ik houd het haast niet uit. Sta de hele dag op het drempeltje van de postkamer. Maar nog steeds tevergeefs. Toch komt er al heel veel post binnen. Was over de radio bekend gemaakt. Hebben jullie zeker niet gehoord. Maak het nog best. Eten wel erg weinig maar uitstekend. Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht zijn nog steeds gesperrt. De mensen uit de andere

provincies gaan alle na 1 of 2 dagen al naar huis. Men beweert, dat de Sperre de volgende week wel zal worden opgeheven. Dan ben ik van één van de eerste groepen, die naar huis gaan. Dus wie weet! Ons vervoer gaat met vrachtauto's. 21 man per wagen. Heb je al een berichtje naar hier doorgestuurd? Ik heb al vanaf januari niets meer van jullie gehoord. Zal jullie elke dag een kaartje sturen. Halbe nog goed? Papa komt gauw hoor kerel! Houd je nog even taai. Heel veel kussen, Pappa.

Rode Kruis Telegram van Hornekazerne Weert 26-5-1945

Liefste allebei, maak het uitstekend.

Mag nog niet naar huis. Misschien volgde week.

Schrijf omgaande terug. Sinds januari niets gehoord.

Groet allen veel kussen Pappie.

Aanwijzingen die Halbe ontving bij aankomst in Weert (collectie H. Tjepkema).

(Blijkens de afstempeling op het repatrieringsformulier vertrok Halbe op 29 mei 1945 uit de Van Hornekazerne in Weert. Vermoedelijk is hij dezelfde dag thuis gekomen).

Ontvangst-Centrum Gerepatrieerde Krijgsgevangenen WEERT

4632

1. Datum aankomst in Centrum : 23 MEI 1945
2. Naam en Voornamen : TIEPKEMA, HALBE
- 2a. Wanneer en waar gemeld of gearresteerd? : 1. 6. 1943 AMERSTFOORT
3. Geboorteplaats en -datum : DEN HAAG 2. 8. 1905
4. Beroeps, Reserve of Dienstplichtig : DIENSTPL
5. Rang en Wapen : SOLDRAAT REG. GREN.
6. Datum laatste bevordering : -
7. Onderdeel, waarbij ingedeeld op 15 Mei 1940 : SUBS. COMP. - DEBBAT. - REG. GREN.
8. Functie op dien datum : CENTRAAL-REGISTRISTRATIE BUREAU
DEN HAAG
9. Stamboeknummer : -
10. Datum van aanvang krijgsgevangenschap : 1. 6. 1943
11. Krijgsgevangenkampen, waarin achtereenvolgens
verbleef werd gehouden : ALTENGRABOW - MÜHLBERG
AK: LEIPZIG
12. Krijgsgevangenummer : 105713. 81A
13. Naam en adres naaste familie : MEVR. JOS. C. TIEPKEMA, 51200
SOESTDYKSCHEKADE 611 DEN HAAG
14. Adres tijdens het buitengewoon verlof : SOESTDYKSCHEKADE 611
DEN HAAG
15. Uitbetaald voorschot : GEEN
16. Was de verzorging gedurende de krijgsgevan-
genschap : goed, middelmatig of slecht? : SLECHT
17. Welke werkzaamheden werden aan U opgedragen? : IN MÜHLBERG : ADMINISTRATIE
OP A. K. VERTROUWENSMAN

Repatriëring in Weert op 23-5-1945

18. Zijn U **sterfgevallen** bekend van andere krijgs-
gevangenen ? :

Datum, oorzaak en plaats van overlijden :

19. Zijn U gevallen van ernstige **ziekten** bekend en hoe
was de behandeling ? :

20. Zijn U gevallen bekend van **ontvluchting** uit
krijgsgevangenschap ? :

21. Zijn U namen bekend van **ziek achtergebleven**
krijgsgevangenen en zoo ja, waar ? :

22. Zijn U namen bekend van **door den vijand vrij-
gelaten** krijgsgevangenen, uit hoofde van hunne
politieke gevoelens ? :

23. Zijn U namen bekend van krijgsgevangenen, die
in **vijandelijke dienst** zijn getreden ? :

24. Zijn U gevallen bekend van **oorlogsmisdaden** en
overtredingen van de Conventie van Genève ?

Zoo ja, dan wordt U verzocht, met het oog op de
bestrafing van oorlogsmisdadigers een afzonderlijk
uitvoerig verslag bij te voegen, onder ver-
melding van tijd, plaats en omstandigheden den
misdaad en de namen, adressen, enz. van de
verantwoordelijke personen.

25. Hebt U ernstige klachten, omtrent de gedragingen
van Uwe **mede-krijgsgevangenen** ! :

Zoo ja, dan wordt U verzocht een afzonderlijk
uitvoerig verslag bij te voegen, onder vermelding
van namen, rangen en adressen.

De beantwoording van de vragen 18 t/m. 23 te
vermelden : **namen, rangen, leeftijden, adressen.**

Weert, 23 MEI 1945.

De SOLDAAT (rang)

Depeema (handtekening)

Datum van vertrek uit ontvangstcentrum :

29 MEI 1945

Repatriëring in Weert op 23-5-1945

10. Lijst van Nederlandse krijgsgevangenen in Kdo 269 / 231.

De onderstaande lijst is gebaseerd op Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 28 (Ab- und Zugang Stalag IV-g oschatz) en 2.13.98 inv. 123 tot en met 150 (repatrieringslijsten). Helaas hebben veel krijgsgevangenen tijdens het invullen van de repatrieringslijsten niet opgegeven waar zij precies te werk gesteld werden. De onderstaande lijst is dus met zekerheid onvolledig en bevat mogelijk ook enkele namen die ten onrechte aan de Kdo 269 en / of 231 zijn toekend.

Lijst van krijgsgevangenen die mogelijk in Kdo 269 en / of 231 tewerkgesteld werden

Achternaam	Voornamen	KGFnr	geboortedatum	geboorteplaats	Nederlandse rang	Onderdeel
Berg van den	Jan	271213	22-11-1905	Alphen aan den Rijn Oudshoorn	Korporaal	28 R.I.
Beverdam	Albert Johannes	107190	2-2-1919	Den Haag	Soldaat	3 R.I.
Blom	Jacobus Johannes	98799	15-5-1910	Den Haag	Soldaat	onbekend
Crone	Johannes Maria	271332	3-1-1918	Dordrecht	Soldaat	R.Lu.A.
Davids	Jan Matthijs	271044	5-3-1915	Haarlem	Soldaat	6 R.A.
Duijkeren van	Elbert	271006	27-12-1916	Amsterdam	Sergeant	7 R.I.
Gelauff	George	98507	26-2-1910	Den Haag	Soldaat	R.Jagers
Groos	Gerardus Fredericus	271550	19-3-1915	Den Haag	Soldaat	3 R.I.
Habraken	Lambertus	105697	11-2-1920	Amsterdam	Soldaat	R.Grenadiers
Hachmer	Peter	271194	16-5-1918	onbekend	Soldaat	7 R.I.
Hiemstra	Auke	271211	25-8-1918	Groningen	Korporaal	Kon. Marechaussee
Hoekstra	Wienand	271353	24-5-1917	Chicago (USA)	Korporaal	1 R.H.
Jonge de	Laurentius J.S.	271216	18-5-1920	Ginneke en Bavel	Korporaal	S.R.O.I.
Kleineer	Pieter	98484	6-4-1911	Beemster	Soldaat	1 R.V.A.
Knoester	Job	105762	5-7-1913	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Koot	Johannes Hendricus Maria Dicus	98353	15-4-1912	Den Haag	Wachtmeester	4 R.H.
Langemeijer	Antonius B.J.M.	271648	5-6-1920	onbekend	Soldaat	10 R.I.
Man de	Willem	105860	9-2-1920	Batavia NOI	Korporaal	R.Grenadiers
Moerman	Abraham	97365	13-12-1916	Rotterdam Poortvliet	Sergeant	22 R.I.
Mortel	Hendrikus Arnoldus	271301	10-6-1911	Amsterdam	Korporaal	18 R.I.
Mos de	Johannes	271713	26-8-1909	Scheveningen	Soldaat	A.M.A.
Peters	Wilhelmus Joannes Theodorus	271161	28-2-1919	Duiven	Korporaal	8 R.I.
Ridder de	Franciscus Albert (Frans)	97940	3-10-1915	Amsterdam	Wachtmeester	6 R.V.A.
Stofregen	Pieter Johannes	271354	30-12-1919	Rotterdam	Soldaat	P.A.G.
Tjepkema	Halbe	105713	2-8-1905	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Vooren van	Petrus	106825	31-7-1910	Westdorpe	Soldaat	R.Grenadiers
Zoutenbier	Dirk	106717	8-6-1918	Den Haag	Soldaat	R.Jagers